

О.Глазова

ОРФОГРАФІЯ

ПРАКТИКУМ

ЧАСТИНА ДРУГА

2004

МОРФОЛОГІЯ І ПРАВОПИС

ІМЕННИК

Іменники поділяють на чотири відміни.

До **I відміни** належать іменники чоловічого, жіночого, а також спільного роду із закінченнями **-а, -я** в називному відмінку однини: *ріка, суддя, воєвода, сирота*.

До **II відміни** належать іменники:

а) чоловічого роду без закінчення та із закінченням **-о** у називному відмінку: *завод, край, батько, Дніпро, Дмитро*;

б) середнього роду із закінченнями **-о, -е, -я** (крім іменників, які у непрямих відмінках мають суфікси **-ат, -ят, -ен** типу *пташеня, плем'я*): *місто, плече, життя*.

До **III відміни** належать іменники жіночого роду без закінчення: *радість, ніч, любов*, а також іменник *мати*.

До **IV відміни** належать іменники середнього роду із закінченнями **-а, -я** у називному відмінку, які у непрямих відмінках мають суфікси **-ат, -ят, -ен**: *дівча (дівчати), козеня (козеняти), ім'я (іменем)*.

@ **304.** Подані іменники записати, вставляючи пропущені букви, в чотири колонки за відмінами.

В..селка, дівча, бурштин, д..лікатність, в..черя, взаємність, Десна, Дунай, Левко, ніч, доля, журавл..ня, долоня, єдність, оч..рет, звір..ня, зв..ртання, паморозь, чоло, тім'я, шарудін..я, жаб..ня, щ..рість, віче, г..рань, внуча, шлях, від..аль, від..іл, урожайність, колос..я, гарбуз..ння, крол..ня, маля, злагода, в..рмішель, вод..віль, горло, варення, ведмежа, колос..я, зел..нь, бібл..отека, ввічливість, ім'я, Дем'янівка, Павло, л..леча, л..лека, велич, миша, п..рерва, мазь, пуща, ол..ня, парасолька, потерча, харків'янин, суд..я, зозул..ня, січ..нь.

ПРАВОПИС ВІДМІНКОВИХ ЗАКІНЧЕНЬ ІМЕННИКІВ

Іменники **I відміни** поділяються на три групи: *тверду, м'яку та мішану*.

До **твердої групи** належать іменники жіночого та спільного роду із закінченням **-а** (крім тих, основа яких закінчується на шиплячий приголосний): *машина, жінка, сестра, староста, каліка*.

До **м'якої групи** належать іменники жіночого та спільного роду із закінченням **-я**: *пісня, вулиця, суддя*, а також іменник чоловічого роду *Ілля*.

До **мішаної групи** належать іменники жіночого та спільного роду із

закінченням *-а* та з основою на шиплячий приголосний: *каша, круча, тиша, площа, листоноша, лівша* та іменник чоловічого роду *вельможа*.

@ 305. Подані іменники першої відміни записати в три колонки за групами.

Істота, Софія, мрія, лисиця, лисина, шия, бабуся, шпича, забавка, матінка, Лука, Лукія, кобза, пісня, площа, мелодія, їдальня, їжа, каша, кава, алича, сметана, кравчиня, пуша, кавалерія, суша, техніка, коса, тигриця, Софія, брова, папуша, гітара, залізниця, колія, круча, Клавдія, подія, хвища, завія, мрія, звичка, машина, кравчиня, полиця, пам'ятка.

Орфограма: букви *о, е, є* в закінченнях орудного відмінка однини і множини іменників першої відміни (31)

Іменники **I відміни** твердої групи в орудному відмінку однини мають закінчення *-ою*: *країною, головою*, м'якої й мішаної групи – закінчення *єю*: *піснею, вулицею, душею*, після голосного і апострофа – *єю*: *армією* [а р м' і й е й у], *сім'єю* [с' і м й є ю].

@ 306. Подані іменники поставити у формі орудного відмінка однини. Відмінкові форми виділених іменників записати фонетичною транскрипцією.

Стрічка, яблуна, лінія, тиша, ріка, суниця, круча, куля, колія, листоноша, суддя, сулія, *ожеледиця, надія*.

307. Переписати, вставляючи пропущені букви, подані в дужках іменники ставлячи в потрібній формі. Визначити їх відмінки, виділити закінчення.

І. Люблю всім серцем і (душа) я землю прадідів моїх. (В.Сосюра.) Ж..ва душа дніпрового народу (тополя) шуміла в н..бесах. (П.Перебийніс.) Стука вічність (зоря) у шибочку мислі. (Н.Диб'як.) М..нає день (хвилина). Шумлять гаї. (Зоря) і (калина) вуста твої. (В.Сосюра.) М..нали дні й роки – я плив за (течія), я день і ніч тужив за рідною (земля). (І.Гнатюк.) Заст..гають (криця) сльози. (М.Доленго.) Я серця гнівного п..кучий щем (надія) і споминами гою. (Д.Паламарчук.) Лани озвуться (пісня) дзвінкою. (Б.Мацелюх.) І пісня (крапля) із хмари спішить на землю й поміж люди! (М.Стельмах.) Вітряк бов..аніє (вежа) край села, на ро..хресті доріг. (О.Гончар.) Жито з (пшениця) родить нам поле не для одних нас, на всякого долю! (А.Метлинський.) Іду з..леною (межа.) (Олександр Олесь.) Б..резневою (синиця) сад напружений дзв..нить. (М.Рильський.) Світить мені рятівною (свіча) тополя. (Б.Олійник.) За (кузня) рядком плуги послули. (М.Малахута.) А під (груша) дівчата ловлять падалицю в сіть. (П.Перебийніс.) Зви тіткою (Марія), як усі молодші

звуть. (М.Стельмах.) Зав..рували під сонною (круча) світлі кр..нички. (В.Раєвський.) (Пороша) на брови вже сіється задума в..сняна. (П.Перебийніс.)

П. Чи, може, злинути (орлиця) в..соко, геть понад кручі, у простор безмежний? (Леся Українка.) Ж..ву я правдою тією, що птах не може стать (змія). (Д.Павличко.) Словами дію, (шабля) не вмію. (М.Самійленко.) Стою над (круча) страшною, каскади злотні сонце ллє. (Олександр Олесь.) Сонця блиск на клені (крапля) крові. (В.Сосюра.) Ти (блискавиця) мусиш світити у тьмі, поки (зоря) рожевою край твій освітиться темний. (Леся Українка.) І все ж таки ми ж..вемо (надія), що людство буде духовно оч..щатись і рости. (Є.Сверстюк.) Погашу я серце (праця) тяжкою, затоплю огнен..у душу (дяка) людською. (П.Куліш.) Хто мене поставив (сторожа) с..ред руїн і смутку? (Леся Українка.) Я хочу (пісня) ясною прославить радість на з..млі. (В.Сосюра.) Стане слово (рана) в мені, закл..коче слово в гл..бині. (П.Перебийніс.) Сам я бажаю бути поміж зірок (зоря). (Д.Павличко.) А листя блідло без проміння, і (ржа) їв його туман. (Олександр Олесь.) Ой брязнемо (кишеня) з грішми золотими! (Я.Щоголев.) Кухар самою (пара) ситий. Куди тобі к..село їсти, як ти (каша) заляпався? У своїй справі (суддя) бути негоже. Мутить, як біс під (гребля). За праці колективної копійка стане (гривня). (Нар.творч.)

308. Переписати, на місці крапок уставляючи пропущені букви. Позначити в словах орфограму “букви *о, е, є* в закінченнях орудного відмінка однини і множини іменників першої відміни”.

І. З..мля цінується колосом, а людина – прац..ю. Хто каш..ю попiкся – на юшку дмухає. Немає корови, щоб телиц..ю не була. В очі – л..сиц..ю, а поза очі – вовчиц..ю. Х..трує, як собака за в..чер..ю. Крапля за крапл..ю камінь проб..ває. Справа хороброго – не тільки шабл..ю махати. За однією вівц..ю ціле стадо біжить. Гарно пише, та брехн..ю дише. Після в..чері смакувати гірчиц..ю, що після рубанка поправляти сокирою.

Народна творість.

П. Все в душу проситься в..сна тремкою пісн..ю с..ниці. (В.Черепков.) Ро..простерлась тиш лелек..ю і кр..лом укрила все. (В.Ярошенко.) За в..сокою скелею плавали пишні леб..ді. (І.Нечуй-Левицький.) Трави в’януть під млосою спек..ю. (В.Симоненко.) Абетка, створена грецькими ченцями Кирилом і Мефодієм, наз..вається к..рилиц..ю. (З календ.) Я дурість л..дачу прац..ю вб’ю, під зливою дум змужнію. (В.Симоненко.) Особливо тісними були зв’язки Київської Русі з Візанті..ю, Польщ..ю, Чехі..ю, Угорщин..ю, Болгарі..ю. (З підручн.)

У кличному відмінку однини іменників **I відміни** вживаються закінчення **-о, -е, -є, -ю**.

О мають іменники твердої групи: *Ганно, книжка*.

Е мають іменники м'якої й мішаної груп: *воле, земле, Ілле, душе, круче*.

Є мають іменники м'якої групи після голосного та апострофа: *Маріє, Софіє, сім'є*.

Ю мають деякі пестливі іменники м'якої групи: *матусю, бабусю, доню*.

309. Переписати, пояснити відмінкові закінчення іменників у кличному відмінку.

І. Орися ж ти, моя ниво, долом та горою! (Т.Шевченко.) Заспокой мене, зелена левадо! (В.Сторожук.) Гей, блискавице, громова сестрице, де ти? Розбий злії чари! (Леся Українка.) І шлях святинь твоїх, Славуто тернами весь позаростав! (М.Філянський.) Доле, ненько моя сива, сестро журавля! Ти журлива і щаслива, як моя земля. (П.Перебийніс.) Так будьмо ж зоряні, Галино! Вище голівку, Маріє! (В.Сосюра.) Червоная калинонько, а біленький цвіт; ой чи не жаль тобі, Галю, молоденьких літ? (Леся Українка.) Не сердьтєся ж, моя мамочко, рибочко, перепілочко, зозулечко! (Г.Квітка-Основ'яненко.) Уклоняюсь тобі всенародно, моя мамо, сива зозуле. (А.Камінчук.) Куди се ви, матусю, ходили, що так довго барилися? Про мене не турбуйтеся, матінко! (Панас Мирний.) Ой прийдіть, мамуню, я на вас чекаю. (Нар.творч.) Рідко, нене, згадую про тебе. (В.Симоненко.) Сідай, донечко, пополуднай з нами. (М.Стельмах.) А що, доню, пам'ятатимеш мій завіт тобі? (Марко Вовчок.) Моя бабусю, старша моя мамо! (Л.Костенко.) Дочко моя, Мар'яно, оддам тебе за пана. (Т.Шевченко.) Марусю, що ж це ти, моя комашко, пісок, видно, лічиш, що й не поглянеш на парубка? (П.Куліш.) Спасибі тобі, Одарко, тільки ти ще добра та прихильна до нас. (Панас Мирний.) Співаймо, сестрице, веснянку! (Леся Українка.) Зозуле, зозуле, чого ти все куєш, чи ти, зозуленько, моє горе чуєш? (Нар.творч.) Давай, жінко, перцю, мед закушу! (Нар.творч.)

ІІ. Скоро приїду, скоро, не забарюся я. Жди мене, Чорногоро, жди, матусе моя. (Д.Павличко.) Сиріє! В твій зачарований світ хай понесеться од мене привіт. (А.Кримський.) Не шуми про минуле, тополе! (В.Сосюра.) Як живеш, як маєшся тут, птице? Де шукаєш свій нелегкий хліб? (В.Місевич.) Дайте, мамо, хліба світанком гожим, бо без нього дихати й жити не можемо! (А.Малишко.) Олесю, серденько, співай веселенько! (Леся Українка.) Більше, пісне моя, не ридай. (В.Сосюра.) Чого обезкриліла, мріє? (М.Самійленко.) Надіє, зраднице! Окрасо днів моїх, не дай мене другим на сміх! (Олександр Олесь.) З'явись, моя скупа і мудра книго... (А.Малишко.) Дай мені снагу своєї вроди, земле, медоносице моя! (Д.Луценко.) Моя маленька лісова ворожка, зроби мене своїм Котигорошком! (Ю.Рибчинський.) Тільки ти, далека зоре, півно сяєш в вишині. (Олександр Олесь.) Спасибі, вулице, тобі за щедрий хліб, за рідне слово! (П.Перебийніс.) Моя пісне, на гори зійди і впади, ніби річка зі скелі. (Д.Павличко.) Привіт тобі, сонце! Привіт тобі, воле! (Олександр Олесь.) Обізвися ж, моя мелодіє, я за тебе й життя віддам... (А.Малишко.)

У звертаннях, що складаються з імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Марино Тихонівно, Соломіє Арсеніївно*.

@ **310.** Подані іменники поставити у формі кличного відмінка.

Галина Петрівна, Галя, Ганна Сергіївна, Ганя, Софія Федотівна, Соня, мама, матуся, сестра, молодиця, вулиця, робітниця, круча, листоноша, мрія, Микола, Миколка, Ілля, Лука, Євгенія Романівна, Женя, Тетяна Тимофіївна, Ярослава Мирославівна, Юлія Борисівна.

У родовому відмінку множини іменники **I відміни** мають нульове закінчення або закінчення *-ей, -ів*: *сімей, мишей, статей* (від *стаття*), *суддів, старостів* (і *старост* - з іншим значенням).

Нульове закінчення мають іменники твердої, м'якої та мішаної груп: *доріг, машин, губ (і губів), легень (і легенів), круч, меж, шкіл*.

Примітка. В іменниках, які в називному відмінку однини перед закінченням мають сполучення двох приголосних, у родовому відмінку множини між ними з'являється [о] або [е]: *дочок, мисок, ігор, сосон (і сосен), воєн (і війн), домен, шабель*. Вставних звуків не буває в іменниках іношомовного походження: *арф, пальм, шайб*. Проте в іношомовних словах на *-к(а)* з'являється [о]: *марка – марок, арка – арок*.

@ **311.** Подані іменники поставити у формі родового відмінка множини.

Фабрика, гора, круча, межа, буря, надія, книжка, кулька, будка, поверхня, читальня, вітальня, сукня, сосна, легенда, кашта, люстра, сакля, маска, каска, легені.

312. Переписати, подані в дужках іменники ставлячи в потрібній формі.

І. Вщедряє землю сірий дощ, росте життя на бруку (площі). (М.Рильський.) Знов лечу я над степами, над смарагдом (нива). (Олександр Олесь.) І всміхнуться сині очі од (пісні) моїх. (В.Сосюра.) Душа шукає слів, як (молитва). (Л.Костенко.) Немало (битва) одгриміло і одшуміло пожарів. (А.Малишко.) У (сосни) державний гімн: “Ненавиджу дрова з дерева!” (Л.Костенко.) Я чую пісню: мов крізь сон далекий Черемош гуркоче; мені вчувається щоночі той шелест листя, шум (сосни). (Д.Загул.) Я знаю, що не мав ти (мітли), чужих (корови) ти не доїв. ...(Відьми) нема й не може бути. Але куди ти дів свій хвіст? (І.Світличний.) Стихає шерех (підшва). (М.Стельмах.)

II. Хто дме в огонь, той діждеться (іскри) в очі. Він майстер до чужих (тайстра). У сінокіс сон тільки для (ворони). Немає троянди без (колючки), а людини – без (болячки). Немає озера без (жаби), а людини без (вади). (Невістки) багато, а хата не метена. Збирається, як свекор до (пелюшки). У зайця стільки (стежка), як в клубку (нитка). Закопав жменю (колючки) і пишається, що тин поставив.

Народна творчість.

У формі родового відмінка множини іменники жіночого роду на **-я** пишуть з м'яким знаком: *яблунь, земель, ідалень*.

Орфограма: м'який знак (10)

313. Переписати, на місці крапок уставляючи, де потрібно, м'який знак. Іменники першої відміни підкреслити, визначити їх відмінки.

I. На Івана Купала мене мати купала, водою святою із криниц.. обмивала. (В.Поліщук.) В малиновій накидці досвіт зійшов до яблун.. у садок. (М.Самійленко.) Хтось згори снігами сипле, мов пелюстками вишен... (Олександр Олесь.) Не мовкнут.. голоси зозул.. (В.Свідзинський.) Між сосен.. стелит..ся стежина, гойдає вітер царство трав. (М.Луків.) У Чернечій бал..ці навіть лисиц.. бачили, так її всю заліснили. (О.Гончар.) Вже не стало й руїн від фортец.. кам'яних, грає море на них. (П.Воронько.)

II. Може, внуки дістануть з запилених скрин.. нелинялі узорі сіл..ських берегин... (П.Засенко.) Відроджуют..ся древні храми, встають із попелу руїн.. . (Г.Гордасевич.) Хтось так співав, неначебто ніколи й ніде пісен.. донині не було. (М.Шатилов.) А там – з розсміяних долин.. – цвіт яблун.. . Пісня, Просто голос. І Україна – мій полин. (І.Калинець.) На межі двох телевізійних передач.. подумаєш.. про складові нашої генної пам'яті... (В.Голобородько.) На чорній крижині рояля – дві білі пелюстки долон... (А.Жикол.) Не хочет..ся тлумачення дрібниц.. від почерку до жестів танцівниц... (І.Мироненко.)

Іменники **II відміни** поділяють на три групи: *тверду, м'яку та мішану*.

До **твердої групи** належать іменники чоловічого роду без закінчення з основою на твердий приголосний (крім шиплячих) та закінченням **-о**: *клен, в'яз, Петро, дядько* та іменники середнього роду із закінченням **-о**: *село, вікно, коло*.

До **м'якої групи** належать іменники чоловічого роду без закінчення з основою на м'який приголосний: *молодець, велетень, учитель, край*, а також іменники середнього роду із закінченнями **-е** та **-я** (без суфіксів **-ен-, -ят-** при відмінюванні): *море, поле, волосся, здоров'я, пір'я* [п'і р й а].

До **мішаної групи** належать іменники чоловічого роду без закінчення з основою на шиплячий приголосний: *слухач, ключ, ніж, плащ*, а також іменники середнього роду з основою на шиплячий та закінченням **-е**: *плече*,

ложе, прізвище.

@ 314. Подані іменники другої відміни записати в три колонки за групами.

День, дощ, капітан, коваль, панич, Данило, матрос, лось, наголос, матч, нуτρο, коло, океан, глядач, Кавказ, меч, поле, українець, Кирило, борщ, клімат, оцінювач, люд, Луцьк, Маріуполь, Париж, рай, реванш, Мар'ян, Матвій, Лукаш, підборіддя, малинник, кінець, пасаж, міністерство, гріш, межигір'я, натхнення, марш, небо, охоплення, Остап, місце, Очаків, вуж, новосілля, перо, плече, прізвисько, прізвище, рамено, плече, плащ, куш, ляш, пасквіль, Парагвай, тавро.

315. Переписати, вставляючи пропущені букви. Іменники другої відміни підкреслити, визначити й позначити в дужках групу кожного.

Зразок. Чому я барвінком (тв.гр.) в гаю (м.гр.) не стелюсь? (Олександр Олесь.)

Із панських прихвоснів-рабів ми люд//ми з пр..звищами стали і вголос пр..звища сказали під зле с..чання ворогів. Ми йдем до кращого ж..ття, нам мрія шлях квітками вслала. ...Назад немає вороття.

З творів Олександра Олеся.

Належність іменників на **-ар (-яр), -ир** до певної групи слід визначати за такими ознаками:

до **твердої групи** належить більшість іменників на **-р**: *двір, жир, столяр, явір, сир, стовбур*; сюди ж належать іменники *звір, комар, снігур*, які в називному відмінку множини все ж мають закінчення м'якої групи (*звірі, комарі, снігурі*), а також віс іменники іншомовного походження на **-ер, -ір, -ор, -ур (-юр)** і з постійно наголошеними **-ар (-яр), -ир**: *майстер, шофер, професор, ювіляр, базар, гектар, комісар, бригадир, касир, пасажир*;

до **м'якої групи** належать іменники із суфіксами **-ар, -ир**, які в однині мають наголос на корені: *лікар (лікаря), писар (писаря), козир (козиря)*, а також іменники, в яких наголос при відмінюванні переходить з суфікса на закінчення: *буквар (букваря), календар (календаря), шахтар (шахтаря)*;

до **мішаної групи** належать іменники на **-яр** (назви людей за діяльністю), у яких при відмінюванні наголос переходить із суфікса на закінчення: *каменяр (каменяра), тесляр (тесляра), школяр (школяра)*.

@ 316. Подані іменники другої відміни записати в три колонки за групами.

Буквар, професор, кобзар, каменяр, пісняр, абажур, лікар, явір, козир, вугляр, столяр, сир, секретар, снігур, комар, школяр, шахтар.

317. Переписати, вставляючи пропущені букви. Іменники другої відміни підкреслити, визначити й позначити в дужках групу кожного.

I. Косарі ідуть один за одним, білим військом звільна в..ступають. Замокли сухарі, і цукор одмокрів. І в..дмедиця пол..шає слід, одточуючи пазури об кору. Є й бджолярі, а не лише бояри, є й мед ж..вий, крім пол..ну труйного. Ці золоті, рухливо-непорушні в в..чірньому повітрі комарі.

З творів М.Рильського.

II. Плугатарі з плугами йдуть. (Т.Шевченко.) Косять, косять косарі, а в душі моїй співають, срібло струн переб..рають, грають, грають кобзарі. (Олександр Олесь.) Муляри, і ковалі, і теслі, ви історію творили чесно, хоч л..шались в ній лише князі. (П.Біба.) Чоботарі, і теслі, й хлібороби – мій добрий рід і давній родовід. (А.Малишко.) На шляху поступу ми лиш каменярі. (І.Франко.) Тебе вітають, радісна ві..чизно, закуті в панцири сини. (М.Бажан.) Серед гончарів були посудники, кахельники, ц..гельники та іграшкарі. (Н.Крутенко.) Старі кравці б..гатими бувають рідше, ніж молоді лихварі. (Нар.творч.) Вже за стернею листя пролітає, немов ч..рвоногруді снігурі. (Д.Павличко.) Рожами світання вкриються простори, зорі у блакиті не дотчуть узорі. Ліхтарі журливо й тьмяно світять, світять за вікном. Ще день не вмер, а вже у сині хтось ро..кидає янтарі. (В.Сосюра.) Кусають..ся, як люті упирі, ще кіммерійські комарі. (Л.Костенко.)

Орфограма: букви а, я, у, ю в родовому відмінку однини іменників другої відміни (32)

У родовому відмінку однини іменники II відміни мають закінчення **-а, -я** або **-у, -ю**.

Закінчення **-а** (у твердій і мішаній групі), **-я** (у м'якій групі) мають:

1. Назви осіб, власні імена та прізвища, персоніфіковані предмети та явища: *робітника, учителя, Семена, Дмитра, Франка, Коваленка, діда Мороза*.

2. Назви тварин і дерев: *вовка, ведмедя, дуба, граба, ясеня*.

3. Назви предметів: *малюнка, олівця, ножа, портфеля*.

4. Назви населених пунктів: *Києва, Святошина, Харкова, Лондона*.

Примітка. Закінчення **-у, -ю** вживаються у складених назвах,

Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групі), **-ю** (у м'якій групі) мають:

1 Назви речовин, матеріалів: *азоту, бальзаму, гіпсу, піску, граніту, кисню*.

2.Збірні поняття: *ансамблю, батальйону, каравану, саду, парку, чагарнику*, кущових і трав'янистих рослин: *барвінку, гороху, звіробою, очерету*.

3. Назви будівель, споруд, приміщень: *заводу, вокзалу, каналу, метрополітену, палацу*, але (переважно з наголосом на закінченні): *гаража, бліндажа, куреня, млина, хліва*.

другою частиною яких є іменник, що в родовому відмінку звичайно має закінчення *-у (-ю)*: *Кривого Рогу, Зеленого Гаю*.

5. Інші географічні назви із суфіксами присвійності *-ов, -ев(-єв), -ин (-їн)* та із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі: *Пирятина, Тетерева, Дінця, Дніпра*.

6. Назви мір довжини, ваги, часу тощо: *метра, кілограма, тижня* (але *року, віку*); назви місяців і днів тижня: *вівторка, листопада* (але *листопаду*, якщо це назва процесу), назви грошових знаків: *гроша, карбованця, червінця, долара*; числові назви: *десятка, мільйона*.

7. Терміни іншомовного походження, геометричні фігури та їх частини: *атома, радіуса, ромба*, а також українські за походженням слова-терміни: *відмінка, іменника, числівника*, але *виду, роду, складу, синтаксису*.

4. Назви установ, закладів, організацій: *комітету, університету, клубу, штабу*.

5. Переважна кількість слів із значенням місця, простору: *краю, байраку, лиману, яру, абзацу*, але *горба, хутора, ліска, ставка, ярка* (із суфіксом *-к-*).

6. Явища природи: *вихору, вогню, інею, морозу, туману, холоду*.

7. Назви процесів, станів, властивостей, ознак, явищ суспільного життя: *екзамену, грипу, достатку, експорту, конфлікту, крику*.

8. Терміни іншомовного походження: *синтезу, епосу, роману, стилю, сюжету*.

9. Назви ігор і танців: *вальсу, футболу, хокею*.

10. Назви річок, озер, гір, островів: *Дунаю, Дону, Єнісею, Рейну, Байкалу, Уралу*.

@ 318. Подані іменники поставити у формі родового відмінка однини.

Харків, Париж, Нью-Йорк, Луцьк, Тернопіль, Червоний Став, Широкий Яр, Дністер, Іртиш, Остер, Дон, Дунай, Світязь, Афганістан, Китай, Донбас, Кавказ, кінь, пес, ясень, клен, Вітер, Мороз, місяць, тиждень, вівторок, карбованець, долар, сектор, атом, трикутник, прикметник, пісок, сир, спирт, квас, оркестр, хор, щавель, ячмінь, сад, канал, коридор, млин, уривок, яр, комітет, абзац, яр, міраж, момент, спосіб, хист, альманах, фейлетон, живопис, поштовх, танець, гопак, теніс, баскетбол, родовід, рукопис, успіх, пароплав, запис, приклад.

@ 319. Переписати, подані в дужках іменники ставлячи в потрібній формі. Позначити в словах орфограму “букви *а, я, у, ю* в родовому відмінку однини іменників другої відміни”.

Якщо нема (дош), нехай хоч сніг буде. Праця з (камінь) вогонь видобуває. Кому до чого, а ковалеві – до (вогонь). Без (молот) – не коваль, без (плуг) – не орач. Молот без (шум) роботи не знає. Бик (тютюн) не нюхає. Сварив заєць (вовк), тільки вовк того не чув. Смола до (дуб) не

пристає. Собака вартий свого (корм). Добро пожалувать мимо наших воріт (борщ) сьорбати!

Народна творчість.

@ 320. Переписати, вставляючи пропущені букви.

I. Душі народ.. гл..бина відкрилася усім. (М.Рильський.) Краю мій ти краю, хвилями Дуна.. я лелію зір. (В.Сосюра.) Нам з тобою до Берлін.. був наказ ж..вим дійти. (Д.Луценко.) Сім'я сіла в..черяти коло порог.. надворі. (І.Нечуй-Левицький.) В блакитну хустку дим.. пов'язалась хата. (Є.Гуцало.) Вічний саде мій без л..стопад..! (Л.Костенко.) Плив наді мною хмари темний лик, нагадуючи Перун.. з бетон.. . (Д.Павличко.) Плющ.. обійми гублять силу дуб.. . (Леся Українка.) Довіку з..мля не зазнала-бо ця такого бе..крайного вітр..! (О.Ольжич.) Сталагміти – колони, що утворюються з відкладень карбонату кальці.. (З підруч.) Синь Таджикистан.., даль Азербайджан.., Грузії краса! (В.Сосюра.) Відчувши в грудях спільну рану, устав пастух з Узбекистан.. . (М.Рильський.)

II. Скільки мед.. у кожнім слові наточили ми для дівчат! (В.Симоненко.) Візьми, сестро, піск.. в жменю, посип, сестро, по камен... (Нар.творч.) Мій труд важкий кладе сліди, щоб взяти й з кремен.. води! (А.Малишко.) Алмаз – проста, але рідкісна форма вуглец... (З підруч.) Коли ж грош.. не вистачить за смуток, з душі любистк.. вирву свіжий жмуток. (Є.Гуцало.) Р..балки набрали сухого очерет.., збудували отаманський курінь. (І.Нечуй-Левицький.) Я був наче п'яний од духу дикого полин.., що заляв скелі і напоїв повітря своїм диханням. (М.Коцюбинський.) Падають п..люстками дні з букет.. ж..ття. (М.Осадчий.) Мене до тебе пр..несе з папер.. зроблений літак. (Д.Павличко.) Струною сніг.. білий вітер грає. (П.Перебийніс.) І на пласі циферблат.. стрілка зблискує м..чем. (П.Перебийніс.) У нетрях тенет Інтернет.. вже вірус кохання проріс. (Ю.Каплан.)

III. Він і з пух.. мури зв..де. Він з піск.. мотузки суче. Біля вогн.. віск не влечить. Біля мурашник.. гр..бів не шукають. Утікав від вовк.., а натрапив на ведмед... Вміючи, п..чуть хліб і з камен... На полювання б..ри хліб.., скільки донесеш. Борщ без каші удовець, а каша без борщ.. удова. Ликом пастернак.. не викопаєш. Осот і лобода – для льон.. біда. Купив хрон.. до лимон.. . Де багато бур'ян.., там мало талан.. . Хто шаг.. не б..реже, той і карбованц.. не вартий. Учений без діла – хмара без дощ... Без труд.. росте лише лобода. Від міцного оцт.. й посуд тріскається. Журба вас ножем під серце, а ви їй – під ніс перц.. .

Народна творчість.

IV. Нема кра.. без звича.. . Від жар.. й камінь трісне. Проти вітр.. піском не посиплеш. Як дощ.. не буде, то й оч..рет не виросте. Не тільки сніг.., що у вікні, бо за вікном ще більше. Батог.. з піск.. не спл..теш. Батогом обух.. не пер..б'єш. Від вогн.. тікаю, а у воду стр..баю. Вискочив, як Кузьма з мак... Вхопив, як шилом борщ.. налив. Не тоді до млин.., як хліб.. нема. Закрутив носом, наче тертого хрон.. понюхав. Замахнувся на л..сицю, а вовк.. вдарив. Говорить, як з рукав.. сипле. Говорить, наче хліб.. три дні не їв.

@ 321. Переписати, на місці крапок уставляючи пропущені букви. Позначити в словах орфограму “букви *а, я, у, ю* в родовому відмінку однини іменників другої відміни”.

I. Хороша голка без господар.. не залишиться. Знати звір.. по його кігтях. Для доброго бджоляр.. немає поганого року. Добрий кінь – мрія лицар...
Поле не любить п'яницю і ледар... На комар.. - з гарматою. Собака жайворонка ловив, а господар.. загубив. Злидар злидар.. бачить віддаля.
Прирівняв слона до комар...

Народна творчість.

II. Переможні походи перших руських князів Олег.., Ігор.., Святослав.. до Візантійської імперії та інших держав засвідчили появу на сході Європи нової потужної політичної сили. (З підручн.) Не славте кобзар.. словами золотими, дзвенить йому хвалу його тридцятиструнна. (П.Куліш.) Слово – це могутня зброя трудар.., бійця, героя. (М.Тарновський.) Усьому світові відоме ім'я балетмейстер.. і танцівника киянина Сержа Лифар.., який понад тридцять років очолював балет паризького театру “Гранд Опера” та Французьку академі. Танцю в Парижі. (З журн.) Такі бувають рани, що нема на них бальзам.., що нема на них завоїв, окрім панцир.. твердого. (Леся Українка.) Лунає наказ: “Бунтар.. закувати!” Та духу бунтарського годі зламати. (М.Тарновський.)

III. В печі вогонь. Він блиском янтар.. ліг на мольберт. (Д.Паламарчук.) Коли мати привела до неї знахар.., Маруся сиділа під старими липами, похнюпивши голову. (П.Куліш.) Нічогісінько не можна було вгадати по замкнутому обличчю секретар... (О.Гончар.) Не треба! Не треба! Не треба читати мені буквар..! залиш мені правду про час твій і тебе без дріб'язку, без “ура”.(В.Симоненко.) Чим тобі посол наш гірше куховар..? (Олександр Олесь.) Сині очі в косаря, золоті покоси. (В.Сосюра.) Хотіла мене мати за гончаря дати. (Нар.творч.) Летіло, наче іскри з димар.., пожовкле листя. (Д.Павличко.) Одлинув день за обрії янтарні, мов зірваний листок з календар.. . (В.Сосюра.) Та не міг я із теплої хати снігур.. у пільму випускати. (П.Перебийніс.) І стали дні, немов пісні, як перший шум од крил Ікар... (В.Сосюра.)

322. Розкрити значення фразеологізмів, звернувшись за потреби до словника. З'ясувати походження фразеологізмів. Визначити орфограми у виділених словах.

Воскресіння *Лазаря*; співати *Лазаря*. Під діда *Щукаря*. Запустити *пазури* в печінку. Гнати з храму *крамарів*.

Орфограма: букви *о, е, є* в закінченнях давального

й орудного відмінків іменників другої відміни (33)

У давальному відмінку однини іменники II відміни мають закінчення *-ові, -у* (у твердій групі), *-еві, -у* (у мішаній групі та в м'якій після приголосного), *-еві, -єві, -ю* (у м'якій групі після голосного та апострофа): *директоріві (директору), будинкові (будинку), велетневі (велетню), вантажеві (вантажю), споришеві (споришу), морю, життю, журавлеві (журавлю), краєві (краю), добродієві (добродію), солов'єві (солов'ю)*.

@ 323. Подані іменники поставити у формі давального відмінка однини.

Роман, Денис, двір, Матвій, Анатолій, Корній, Сергій, Петро, поле, плече, розум, день, читач, сторож, комиш, ситець, музей, лиходій, соловей.

324. Переписати, подані в дужках слова ставлячи в потрібній формі. Позначити в словах орфограму “букви *о, е, є* в закінченнях давального й орудного відмінків іменників другої відміни”.

I. Вклоніться, люди, (майстер) старому, (володар) слова й ремесла! (П.Перебийніс.) І є розплата і оплата – (співець) в бронзі продзвенить. (А.Малишко.) З Калюжинців, з Сокиринець дорога була вже не легкою (кобзар). (Л.Забашта.) І звертають (хлопець) з дороги, кидають привітно на ходу: “Ти куди, козаче кривоногий, може, вже шукаєш молоду?”. (В.Симоненко.) Ну, словом, листя розпустились всі назустріч живодаїному (дощ) (М.Рильський.)

II. (Орач) земля – мати, а (ледар) – мачуха. Найсолодша в лісі груша завжди дістається (ведмідь). Не клади (дурень) вогню в торбу. Нащо (сліпець) дзеркало, коли він і у воду не дивиться? Коли надворі льодок, тоді (коваль) медок. Не спаруєш голубки до півня, бо голубка (півень) не рівня.

Народна творчість.

325. Переписати, вставляючи пропущені букви.

I. Скажи, брате, кобзар..ві: хай собі співає! Бо кобзар.. на Україні народ поважає. (О.Корсун.) Я заздрю гончар..ві, заздрю дуже! (П.Воронько.) Колоскам не гнутись вітр..ві під ноги, напилися зерна сонця золотого. (В.Сосюра.) І завжди люди гинули за віру. Цей спорт одвічний винайшли не ми. Тут головне – дивитись в очі звір.. і просто – залишатися людьми. (Л.Костенко.)

II. Зайц..ві не треба кущів показувати, а вовк..ві – лісу. Не вір цап..ві в капусті, а вовк..ві в отарі. Віл кон..ві не рівня. Зайц..ві й мишиний шелест страшний. На злоді..ві шапка горить. Звички лева не пасують лис..ві. Дорогі

ліки помагають як не слабому, то лікар..ві. Сопілка – вівчар..ві втіха. Де звір..ві живеться, там він і ведеться.

Народна творчість.

В орудному відмінку однини іменники II відміни мають закінчення **-ом, -ем (-єм)** і **-ям, -им**.

Закінчення **-ом** мають усі іменники чоловічого та середнього роду твердої групи: *майстром, селом*.

Закінчення **-ем** (після голосного й апострофа - **-єм**) мають іменники чоловічого й середнього роду мішаної та м'якої груп: *прізвищем, конем, слухачем, солов'єм, урожаєм*.

Закінчення **-ям** мають усі іменники середнього роду на **-я**: *життям, змаганням, знанням, листям, щастям*.

Закінчення **-им** мають:

Іменники – географічні назви середнього роду із суфіксами присвійності **-ов-, -ев- (-єв-), -ин- (-їн-)**, що відмінюються як прикметники: *Михалкове – Михалковим*.

Примітка. Іменники – географічні назви, що не відмінюються як прикметники, в орудному відмінку однини мають закінчення **-ом**: *Голосієвом, Києвом, Святошином, Бородіном*.

Іменники-прізвища чоловічого роду твердої групи на **-ов, -ев (-єв), -ів (ів), -ин, -ін**: *Лесиним, Льїним, Виноградовим*.

Неслов'янські прізвища, які закінчуються на **-ов, -ин, -ін**, в орудному відмінку однини мають закінчення **-ом**: *Дарвіном, Чапліном*.

@ 326. Подані іменники поставити у формі орудного відмінка однини.

Робітник, місто, місце, солдат, боєць, принц, слухач, квац, плече, ніж, гай, прізвище, Харків, Київ, Львів, Трубіж, Чернігів, Лебедин, Святошин, Суботів, Чигирин, Несин, Ковалишин, Романишин, композитор Бородін, село Бородіно, Юрій Костянтинов, місто Старокостянтинів, Сергій Порошин, село Порошине, селище Плещеєво, критик Плещеєв.

327. Переписати, подані в дужках іменники ставлячи в потрібній формі. Позначити в словах орфограму “букви **о, е, є** в закінченнях давального й орудного відмінків іменників другої відміни”.

I. Шляхи поростають дрімучим терпким (полин). (В.Стус.) Щемливо пахнуть сивим (чебрець) засмучені осінні вітровії. (П.Перебийніс.) Хто там вибілів (іній) заворсклянські гаї? (Б.Олійник.) Синім (вершник) вечір проліта за вікном. (В.Сосюра.) Буду (журавель) на батьківщині. (І.Павлюк.) Що там заповзло (вуж) у життя, немов у жито? (Л.Тендюк.) Болів я (біль) слова нашого. (Г.Кочур.) У середині XIX століття (Чарлз Дарвін) було визнано, що саме європейцями було спричинено загибель величезної кількості аборигенів Америки й Австралії. (З підруч.) Я марив (лицар) з'явитись перед вами,

(гонець) і (вісник) життя! (Олександр Олесь.) Марив будь я тоді (інженер). Вийти з ночі на сонячний шлях. (В.Сосюра.) (Ведмідь) розкинувся бір і лежить під горою. (Є.Гуцало.) Лягав мені до ніг покірним (барс) ліс. (Б.Олійник.) Голубила земля скупим теплом. Під (Курськ) і (Орел) писав диплом. (Д.Луценко.) (Дощ) пахучим день промок. (М.Стельмах.) Тепер вечори навалювалися незносним (тягар). (П.Загребельний.) Я від негоди захищу тебе (плащ), тебе (плащ). (Р.Бернс.)

II. Плескати площі заросли (дощ), стрімким (кущ) дощів глухих і нерухомих. (М.Бажан.) О, як би я туди, до вас, хотів хоч (край) ока або серця (край)! (В.Стус.) Під (Суровикіне) пожару мла багрова затьмила обрії, заслала путь і степ. (М.Бажан.) Три місяці ворог кромсав рубежі під (Курськ) снарядами Круппа. (Д.Луценко.) І пахне мені (куліш), що в таганку над вогнем. (Л.Талалай.) І під (місяць) знову гітара заспіває мені про любов. (В.Сосюра.) Ніч (сіроманець) втекла і царівну вкрала, завезла у казку далеку. (Є.Гуцало.) Побратався мисливець з (ведмідь), частував косолапого (мед), напував ласуна (молоко), з нам поважно гуляв за (гайок). (П.Воронько.) Я над (Донець) своїм коханим в тумані споминів стою. (В.Сосюра.) Таке ж місце! Майже посередині між Васильковом і Обуховом, звідти можна пішки домандрувати до верхів'я Стугни, а тоді до її впадіння в Дніпро. (П.Загребельний.) Сизим (іней) капусти цвітуть. (Б.Олійник.)

III. Остання річ – (вовк) орати. Нагодують (калач) та в спину (рогач). З (кухар) дружба – найкраща служба. Його й (товкач) не попадеш. З (перець) чи не з (перець), аби з добрим серцем. Хто стане (мед), того мухи з'їдять. Коли б то можна через зиму (кіт), через літо (пастух), а на Великдень – (піп). Дощ дощем, а поливай ще й ковшем. (Народна творчість.)

IV. В'ється стежка скрипковим (ключ). (М.Самійленко.) (Поводар) хай служить короговка, нехай тримає на слизькій дорозі. (Леся Українка.) (Пензель) зорі домальовано ніч. (Є.Гуцало.) Я не хочу (співець) таким бути, що в думках він літає під хмари. (М.Тарновський.) Я чужий у полі голубому, і здаюся я (гість) на селі. (В.Сосюра.) Тільки скрикнув (біль) жовтий лист. (Б.Олійник.) Люті уроки (вогонь) прочитала війна. (Б.Олійник.) Я теж не (трутень), а (мурах) із ранніх літ трудився й ріс. (Д.Луценко.) В траві лежить (свинець) пробита каска. (М.Стельмах.) Марив будь я тоді (інженер). (В.Сосюра.) Тут. Поміж (Туров) і (Мозир), тепер призволення моє. (В.Стус.) Був Цупов у боях над берегами Дону, був під Царицином в нечуваних боях. (М.Бажан.) Ти, ниво рідна, вмита щирим (піт), плугатаря обороняй грудьми... (М.Стельмах.) (Веретено) вдягнуся, (плуг) наймся. Не грайся з (ведмідь), бо задавить. Як приходить сніг з (дощ), то йдуть до шевця з (плач) (Нар.творч.)

328. Переписати, вставляючи пропущені букви. Позначити в словах орфограму “букви *о, е, є* в закінченнях давального й орудного відмінків іменників другої відміни”.

I. Литаврять над Славутич..м мости. (Д.Луценко.) Сипле вись у днину золотим дощ..м. Виростеш ти, сину, станеш орач..м. (В.Гей.) Дошу ми просим і сонця просим, надію сієм ячмен..м, просом. (П.Воронько.) Блажен той муж, воїстину блажен, котрий не був ні блазн..м, ні вуж..м. А хто всіляким ідолам і владам ладен курити херувимський ладан, той хоч умре з набитим гаманц..м, душа у нього буде горобц..м. (Л.Костенко.) Ні, вибачай, окомилювач..м я ніколи не був. (О.Гончар.) Не був я зрадник..м ніколи, не був, не буду холу..м. (Б.Дегтярьов.)

II. У хижака, прикритого плащ..м, був меч хрест..м, кривавий хрест – меч..м. (М.Бажан.) Теплим струмочк..м пливе колишне. (О.Шарварок.) Не змогла солдата побороти та війна тротил..м і свинц..м. І живуть слова: “Привіт із фронту!”, писані хімічним олівц..м. (П.Перебийніс.) Прибо..м дальніх шумів одлунювало місто. (М.Бажан.) Моя душа ключ..м джерельним б’є, вона, неначе сонце, виграє. (Я.Ковальова.) А добре, коли біля людини покручує хвост..м гумор. (М.Стельмах.) Знов тобі вітерець легкокрилий впав на щоки рум’янц..м густим. (В.Сосюра.) Часом можна висловить пейзаж..м те, для чого слів нема людських. (М.Рильський.) Заглядає ніч у темні труби і плащ..м засніженим шумить. (В.Сосюра.) Я човняр..м не був ніколи і зараз не в човні. (Л.Тендюк.)

III. При добрій годині і дурень човн..м правитиме. Будь слугою власної совісті і господар..м волі. За комар..м не ганяйся з сокирою. Ще півн..м не став, а вже кукурікає. По шилу кулак..м не вдариш. З кухар..м дружба – найкраща служба. Так тепло, як циганові під ятер..м. Краще бути молотк..м, ніж ковадл..м. Умілець і нож..м кіл затеше. Хто набакир шапку носить, господар..м не стане.

Народна творчість.

У кличному відмінку однини іменники II відміни мають закінчення **-у (-ю), -е**.

Закінчення **-у** мають іменники твердої групи (зокрема із суфіксами **-ик, -ок, -к**), іншомовні імена та деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий: *батьку, синку, Джекку, Фрідріху, товаришу, слухачу*.

Закінчення **-ю** мають іменники м’якої групи: *Віталію, Грицію, краю, місяцю*.

Закінчення **-е** мають безсуфіксні іменники твердої групи та іменники м’якої групи із суфіксом **-ець**, а також деякі іменники мішаної групи: *Богдане, дружє, козаче, орле, чумаче, шевче*.

Прізвища прикметникового походження на **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-їн)** при звертанні мають як форму називного, так і форму кличного відмінка: *Глібов і Глібове, Тютчев і Тютчеве*.

Географічні назви із зазначеними суфіксами мають у кличному відмінку закінчення **-е**: *Києве, Каневе, Лебедине*.

@ 329. Переписати, подані в дужках іменники ставлячи у формі кличного відмінка.

I. (Тарас), чуєш ти мене чи ні? Я все життя горю в твоїм огні. (А.Малишко.) (Остап), а ваш рід іде не від Тараса Бульби? (М.Стельмах.) Та й тепер жива твоя тут пам'ять, (Леонід Глібов). (М.Рильський.) Як я тебе розумію, (Кайсин Кулієв), брате мій сивий по сірій сирітській судьбі! (Б.Олійник.) Ой заграй мені, (кобзар), про ті часи давні, як у Січі проживали наші предки давні. (П.Куліш.) (Голуб) сизий, (козаченько) любий! Хто ж тебе в полі к серцю приголубить? (Л.Боровиковський.) До сонця, (Ікар), спрямовуй свій лет! (В.Стус.) Чого ти, (кінь)? Щось напалохало тебе? (М.Стельмах.) А ти, (Стамбул), не пишайсь гаками. (П.Куліш.) Мене твоя турбота, (край) мій, вперед вела. (М.Стельмах.) На двобій ти з любим Змієм мусиш, (лицар), піти. (Олександр Олесь.) Ти, (корабель), орле крилатий! Світ я з тобою весь облітаю. Мчи мене всюди, (друг) і (брат)! (П.Куліш.) Твоя цілюща, (хліб), сила тече в моїх набряклих жилах. (Д.Луценко.) Не стелись, (барвінок), не стелись низенько! (В.Сосюра.) Цвіти, цвіти, блакитний (льон). (М.Стельмах.) О (розпач), ти серця не каліч! (Д.Луценко.) (Дзвін) мій, о (друг) мій коханий, ти ж такий самотній, як і я. (Сум), мій ти (сум), де тебе подіти? (В.Сосюра.) На романтичного коня сідаю. Крилатий (звір), не пручайсь, не ржи! Неси мене, куди я загадаю! (І.Франко.)

II. А в серці тільки ти, єдиний мій, коханий, рідний (край)! (Леся Українка.) Молодієш, (Київ), хоч старий літами. (Д.Луценко.) Сій мене, (вересень), в теплу ріллю, я колоском устану! (В.Боровий.) Гуркочи у долю мою, (світ), хвилями прадавнього Дніпра. (В.Симоненко.) Ти чуєш, (Дніпр), ріко-(хлібороб)! (М.Вінграновський.) І ти, (Дон), наш (брат), (товариш) вірний в недолі, пристановище певне старої козацької волі! (П.Куліш.) Ти, (Дунай), кривцю братів наших на хвилях несеш, коли ж ти, (Дунай), і кривду з собою візьмеш? (Ю.Федькович.) Чому ж ти, (орел) мій, з орлами не літаєш, а крила веслами волочиш по землі? (Олександр Олесь.) Заборгував тобі я, чорний (хліб), за твій шматок і за твердий сухар, посипаний одрібчатою сіллю, як манною небесною. (А.Малишко.) Нащо, (вітер), ти голубиш в серці мрію золоту? (Олександр Олесь.) Поважав ти, (майстер), влучні рухи та меткі, просолені слова. (М.Доленго.) Лихо тобі (віл), коли тебе корова коле. (Нар.творч.)

III. Ми чуємо тебе, (Кобзар), крізь століття, і голос твій нам дуцщу окриля. (В.Симоненко.) (Поет), (батько), (каменярь)! Ти півстоліття свій народ здіймав угору, до висот. (М.Тарновський.) Прийди, серце (Василь), завтра ввечері до мене! (І.Нечуй-Левицький.) Гей, (Іван), пора нам сідлати коня і збиратись мерщій у дорогу. (М.Петренко.) Не спотикайся, (кінь) мій, лети вперед, скачи мерщій. (М.Бажан.) Куди ведеш, (отаман), козаків, (Палій)? (В.Забіла.) Це ж, (товариш), м'ята лугова, і ромашка, і чебрець, і зозуліні черевички – саме здоров'я землі. (М.Стельмах.) (Лікар), вилікуй себе самого! (Бібл. вислів). Суди мене судом своїм суворим, (сучасник)! (Є.Плужник.) Чуєш, (серце)? Ми все подужаєм! Чуєш, (слово)? Ми вдвох з тобою! (А.Малишко.) (Романтик) мій, тільки скажіть, що буде з вами через кілька років? (М.Стельмах.) Слава тобі, (кесар), приречені на смерть вітають тебе! (Ант.вираз.) Ох, (лицар), не зв'язуйся з отарою! Вона тебе затопче в пилюгу!

(Л.Костенко.) Так будь, о (цар) мій, великий, як завжди, та тільки з усіма інтригами завжди. (Ю.Каплан.)

@ 330. Подані іменники поставити у формі кличного відмінка. Вказати приголосні, що чергуються.

I. (Бог), (Отець) всемогутній, захисти коханий край! (О.Лупій.) Постій, постій, (козак), твоя дівчина плаче. (Нар.творч.) Гарно твоя кобза грає, любий мій (земляк). (О.Афанасьєв-Чужбинський.) Де ж ти дівався, та старий (співак), ой заспівай нам про життя козаچه! (А.Метлинський.) Але й Сибір, що тучами висить, твою жагу не в силі погасить, твій гордий зір, могутній (Залізник)! (А.Малишко.) Ух! Який страшний ти, (вовк)! Не дивись на мене довше! (Олександр Олесь.)

II. Сонце, великий єдиний мій (Бог), славлю тебе! (М.Самійленко.) О, (Мономах), ти не навчай, що щастя наше – покора й рай. (П.Филипович.) Іди в заметіль до знемоги, питай, де вогонь у вікні, бо завтра цієї дороги не знайдеш, (товариш), ні. (П.Воронько.) Нехай живе поезія, мій (друг)! (М.Рильський.) Пиши, як кажуть, (хлопець), із природи. (А.Малишко.) Не шуми ти (луг), і не гасніть, далі! (В.Сосюра.) Ану вставай, (чоловік), третій півень кукуріче! Знай своє правило, (швець), а в кравці не пнися. Ні, (дяк), не буде інакше! Тобі, (вовк), кози пасти! (Нар.творч.)

& 331. Записати під диктовку. Написане звірити з надрукованим.

Огорнула темрява кімнату, і лунає враз лукаве: “Тату!”(М.Рильський.) Синочку! Пізно вже, ти спав би. (Панас Мирний.) Пустити мене, мій батеньку, на гори, де ряст весняний золотом жаріє! (Леся Українка.) “З якої ви, дідусю, місцевості?” – спитав парубок. (П.Куліш.) Хлопчику русявенький, задеснянський кореню, за тобою птиці плинуть в молодім прискоренню. (А.Малишко.) І голос чую скрізь настирливо дзвінкий: “Лукавий найміте, а де ж доробок твій? Де плід твоїх трудів і творчості твоєї? Чи ж добре ти робив над власною ріллею?” (М.Зеров.) Прощай, мій зошите! Спасибі тобі, друже, що ти думок моїх не відцуравсь! (В.Симоненко.) “Репін мене малював, а ти хочеш рубати, шмаркачу!” – голос Яворницького лунав у соборі дужо і владно. (О.Гончар.) Мінняй, свате, сліпу кобилу на носату! (Нар.творч.) Вітрець комиш колише. Шуми, шуми, комише! (Р.Бернс.)

В орудному відмінку множини іменники II відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми**.

Закінчення **-ами** (у твердій і мішаній групах), **-ями** (у м'якій групі) мають іменники чоловічого та середнього роду: *товаришами, полями, обличчями, прізвищами*.

Закінчення **-ми** (паралельно з формами на **-ами, -ями**) мають іменники чоловічого та середнього роду: *грішми* (й *грошіма*), *кіньми* (й *конями*),

| *гістьми* (й *гостями*), *коліньми* (й *колінами*). |

@ 332. Переписати, вставляючи пропущені букви.

Вовк у темнім лісі виє, пазур..ми землю рие. (Є.Гуцало.) Далеко місто з гуком, димар..ми. (Олександр Олесь.) Я на тебе дивлюся шовечора, (Київ) мій, янтар..ми живими твій килим вечірній розшитий. (Д.Луценко.) І зорі снігур..ми багрянистими тріпочуть на засніженім вікні. (Г.Коваль.) Життя – це оббирання з реп'яхів, що пазур..ми уп'ялися в душу. (Л.Костенко.)

**Орфограма: одна і дві букви перед закінченням
орудного відмінка однини іменників третьої відміни
(34)**

В орудному відмінку однини іменники III відміни мають закінчення *-ю*.
Перед закінченням приголосні звуки подовжуються: *мідь* – *міддю*, *віддаль* – *віддаллю*.

Не подовжуються перед закінченням губні звуки та [p]. Після букв, що їх позначають, ставиться апостроф: *любов'ю*, *кров'ю*, *матір'ю*.

Якщо основа іменника закінчується сполученням приголосних, подовження не відбувається: *радістю*, *скатертю*, *якістю*, *нехворощю*.

@ 333. Подані іменники поставити в формі орудного відмінка однини.

Міць, даль, річ, доповідь, подорож, впевненість, відповідь, мечеть, паморозь, любов, верф, лазур, кіновар, глазур, матір, Умань, Ташань, Керч, Бретань, Булонь, Об, Руф, молодь, молодість, чесність, вічність, здобич, пристань, широчінь, бездонність, вишуканість, витонченість, смерть, мудрість.

@ 334. Переписати, подані в дужках іменники ставлячи в формі орудного відмінка однини. Позначити в словах орфограму “одна і дві букви перед закінченням орудного відмінка однини іменників третьої відміни”.

І. Яремче пахло (осінь). (Г.Коваль.) Річка, небо, суходіл стали (синь) однією. (М.Рильський.) Оздобив вікна (паморозь) ранок. (І.Качуровський.) Куряву вітер промчав під деревами чорною (тінь). (В.Раєвський.) Б'є вогнем сухої шелесткий, (сіль) очі порохить. (П.Перебийніс.) Вкотилась (цвіль) опівнічна тиша. (Г.Тименко.) Під (вуаль) метелиці ранок. (М.Доленго.) І (рожевість), і (блакитність) розбутонився день новий. (Г.Тименко.) Час пролітає з реактивним свистом, жонглює будень (святість) і свинством. (Л.Костенко.) Я йшов, ішов без сумнівів і страху, лишень би з (честь) й (гідність) дійти. (З.Красівський.) Я сміявся над (любов) часом слізьми, часом

(кров).(Олександр Олесь.) Цукрових буряків розгублені чуби спалахують карбованою (мідь). (Є.Гуцало.) За (мати) вибігла з хати молода дівчина. (І.Нечуй-Левицький.) З (ніч) я миритися не хочу, поки світла морок не відтяв. (П.Перебийніс.)

II. О юності моєї сторона, будь (вдячність) людей благословенна! (П.Воронько.) Затужилося так за (любов) до лісів, до пташок, до мурах. (В.Гужва.) А пальці грілись на пеньках дубових, що (папороть) й кмином поросли. (Г.Тименко.) Дзвенить ручаїв стрімголова малеча блакитною (кров) камінних глибин. (Л.Костенко.) Дивись, дивуйся (радість) земною. (Г.Коваль.) (Кров) світу, стогонами світу набухає серце вогняне. (П.Перебийніс.) Сурми, щоб із (мідь) зросталися губи! (П.Воронько.) Доброта виховується добротою, справедливість – справедливістю. (О.Гочар.) Холодні дні з високою (блакить) не повернуть минулого ніколи: воно пройшло – і вже здається (мить)! (М.Рильський.)

III. Порядком дім стоїть, (недбалість) й хлів розвалиться. Дерево міцне корінням, а людина – (завзятість). Людина бере вмінням, а кінь – (швидкість). З вітром не змагайся, за (тінь) не ганяйся. (Наполегливість) гори й доли здолаєш. З (майстерність) люди не народжуються – ремеслу вчаться. Війна людей їсть, а (кров) запиває.

Народна творчість.

& 335. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “одна і дві букви перед закінченням орудного відмінка однини іменників третьої відміни “. Написане звірити з надрукованим.

I. Собор прослався тінню по землі. (М.Рильський.) Там здається вічністю хвилина. (Д.Білоус.) За миттю мить – усе мине. Розтанем в просторі і часі. (А.Григоренко.) Врізається в простір і роки спіраллю розвихрене коло. (М.Бажан.) Океан суне на нас сутінню хмар. (О.Гончар.) Вітри гули віолончеллю, писали пальми акварель. (Л.Костенко.) Осокори за даллю далекою підпирають в степу небосхил. (В.Симоненко.) Скільки дбайливою осінню в світі проміння наткано! (Є.Гуцало.) Блакиттю на гладі асфальтного плеса відбилися синіх вагонів ряди. (М.Бажан.) Так іноді поеми всі віддав би за кілька слів нерівних, гарячкових, повитих гнівом, радістю, любов’ю, немудрих слів, сильніших за премудрі! (М.Рильський.) Ішли на фронт в роз’ятрену грозу і кров’ю нашу дружбу окропили. (Д.Луценко.) Рослинництво є найважливішою галуззю сільського господарства. (З газ.) І повнилось серце його молоде такою любов’ю до чистих людей! (Б.Олійник.)

II. Візантійською синню волошок дзвеніли жита. (Є.Гуцало.) Ніч холодню рукою там, за даллю голубою, розгорнула наді мною зір невидані світи. (В.Сосюра.) Стара верба і та вдягла нову сорочку, гаптовану блакиттю. (А.Малишко.) З ласкавістю тихою мами з’являється сонце мені. (П.Засенко.) Безвихідність любов’ю не зовіть. (Л.Забашта.) Я долю обманить лукаву своєю впертістю жадав. (М.Рильський.) Над головою пронісся, клекочучи

люття, снаряд. (М.Бажан.) Синій вечір тоскно догорає, заливає кров'ю вітряки. (В.Сосюра.) Є люди ніби одного-єдиного почуття, і були б вони, може, навіть примітивні у своїй одноемоційності, якби це почуття не було любов'ю! (О.Гончар.) Ліс зустрів мене як друга тінню від дубів крислатих. (М.Рильський.) А в тім парку липа зацвітає і кущі любов'ю шелестять. (В.Сосюра.)

У **кличному відмінку** іменники III відміни вживаються переважно в художніх текстах: *радосте, юносте, любове*.

@ **336.** Переписати, подані в дужках іменники ставлячи в формі кличного відмінка.

I. Нащо так, (осінь), гориш в мені багряним листям клена? (Г.Коваль.) О (печаль) моя незора! (В.Сосюра.) (Любов) моя вогнекрила, ти линеш в осінню даль. (Д.Павличко.) Пронеси мене на крилах, (радість) моя, де на пагрбах і схилах сонця течія. (В.Симоненко.) Добрий ранок, моя (одинокість)! (Л.Костенко.) (Ніч) моя, обійми мене, пригорни. (Є.Гуцало.) Верни мені, світла (пам'ять), всіх друзів, яких я втратив. (Д.Луценко.) О тиха (пристань) робочого стола, де ще на якорях дримають вірні рими! (М.Рильський.) За що тебе люблю я, (Білорусь)? Мені твої сніги, немов обриси із маминого теплового стола, ласкаво світять. Золота (печаль), не лебеді так ніжно заячали, то чистота твоя мене знайшла. (Д.Павличко.)

II. Я люблю тебе, незрадлива (мудрість) книг! (М.Стельмах.) Ні остраху, ні тіні компромісу. На кожен виклик, (совість), іди! (Л.Костенко.) Ти встаєш тріпотливим цвітом, ніжна (молодість) сама! (О.Ольжич.) О (радість), не муч! Високо десь гусиний лине ключ. (М.Рильський.) Добрий ранок, моя (одинокість)! (Л.Костенко.) Раптом – пробудження грім. Де ж ти пропала, (ніч)? (Д.Павличко.) Здрастуй, (свіжість) нив! (В.Симоненко.) (Непам'ять), залізна стань! (В.Стус.) Ти не дихай, (осінь), здаля, сніговою хмарою на мене. (П.Перебийніс.) Здрастуй же, зрастуй же, (смерть) моя! (В.Стус.)

Суфікси **-ат-, -ят-** бувають в усіх відмінках іменників IV відміни, крім називного, знахідного і орудного: *лошати, ягняті, малят*.

Суфікс **-ен-** буває в усіх непрямих відмінках однини, крім знахідного, та у всіх відмінках множини: *племені, імен*.

337. Переписати, вставляючи на місці крапок пропущені букви. Визначити відмінки іменників IV відміни, виділити в цих іменниках суфікси.

I. Бусли-бусли, бусолята, візьміть душу на кр..лята! (Ю.Ряст.) О гуси, гус..нята! Пр..линьте нині взяти на кр..лята земних дітей! (М.Рильський.) Оце наб..ре в пазуху нев..личких інд..чат та й майне з ними по степу. (Панас Мирний.) Поволі л..тів журавлик на кр..хких кр..лятах над пр..рвою ро..бурханої вулиці. (П.Перебийніс.) Де одвічно с..вів полин, в чистій радості, в білій п..чалі кораблятами вишні пл..вли. (Б.Олійник.) А сонцеві добре, неначе д..тяти. (М.Стельмах.) В потоках літ не вичахло тепло, яке царює в серці ще з маляти. (Д.Луценко.) Зазивно кличе пер..пілка своїх малих пер..пелят. (Г.Коваль.) І цуценят виманює з кубла в..чірній промінь. (М.Самійленко.) Ті серйозні оченята круглі, ніби в м..шенят. (М.Рильський.) Нещасна доля у звіряти! Зосталося само, без хати! (Р.Бернс.) Пахне хлібом трава, що купала мене з д..тяти. (Д.Павличко.) В руках вуздечка, і лоша до тебе йде і горнеться д..тям, до тебе, до людини. (Г.Коваль.)

II. Ро..літались різно орли с..зокрилі, молодих орлят на здобич налітати вчили. (П.Куліш.) Чайка сльози ллє за часням. (Г.Фалькович.) По в..сіллі поблагословив старий молодят. (Марко Вовчок.) І зріс м..тець з маленького д..тяти, щоб загр..міти в рідній стороні. (А.Малишко.) Чом мої пальці, як в дошкільняти після ч..рнила? (В.Сторожук.) Ідуть до річки по свячену воду той із пляшчиною, а той з гл..чам. (Д.Білоус.) Дідусь дає лошати теплий хліб, мале радіє, виб..ває дріб у барабан ро..битого шосе. (П.Воронько.) Пр..гортайтесь, козаченьки, до дівчат. Хіба мало є хороших бровенят? (Л.Глібов.) І місяць парубчам підморгує зорі. (Б.Олійник.) Соняху, незвідана плането в міріадах зір-соняшничат! Над світами полум'я несеш ти. (П.Перебийніс.) Сам посадив гіллясте смер..ча, щоб виростло з..лене серед літа. (А.Малишко.) Понеси мене, доле, в ті завітчані доли. Там в гр..чаному полі ноженята поколем, де хлоп'ям я колись воду пив із кр..ниць. (Г.Коваль.) У темнім камені ц..рков кр..чать галчата жовтороті. (М.Рильський.) Місяць тихо скотився із хмари і, промокши у росяних травах, задрімав зайченням біля стогу духмяного сіна. (Г.Коваль.) Лупилося курчам, а вилупилася чечітка. (Нар.творч.)

338. Переписати, подані в дужках іменники ставлячи в потрібній формі. Визначити відмінки цих іменників.

I. Доброго вола можна впізнати ще (теля). Дома – півень, а між людьми менший (курча). З одного (ягня) ніхто ще двох шкір не знімав. Старий орел нижче молодого (орля) не літає. Од свині не буде (ведмежата), хоча б – (поросята). Нашому (маля) лише слинку ковтати. Не вчи старого, як (курча) пасти. Не довіряй вовкові глядіти (ягнята). (Телята) боїться, а воли краде. Роботи – як води, а (грошенята) мало. Час - не насіння: (плем'я) не виведе.

II. Із вовчої паці (ягня) не вирвеш. Великий осел передасть (осля) небагато мудрості. Увійшов (теля), а назад роги в двері не проходять. Пнеться, як жаба до (гусеня). Ведмедя ловлять малим (ведмежа). Не до (поросята) свині, коли її смалять. Раніше одну свиню годували, тепер – з

(поросята). Погнав пасти (телята), а пригнав (гусенята). І (телята) пасти вчаться. Такий, що з вареного яйця (курча) висидить.

Народна творчість.

ПРАВОПИС ІМЕН ПО БАТЬКОВІ

Орфограма: букви *о* в суфіксі *-ович* та *і, ї* в суфіксах *-івн(а), ївн(а)* (35)

Чоловічі імена по батькові утворюються за допомогою суфкса *-ович*: *Іванович, Семенович, Андрійович, Ігорович*.

Жіночі імена по батькові утворюються за допомогою суфікса *-івн(а)*: *Іванівна, Семенівна*, а від імен на *-й* – за допомогою суфікса *-ївн(а)*: *Андрїївна, Анатолїївна, Миколаїївна* (від *Миколай*).

Від таких імен, як *Григорій, Ілля, Лука, Кузьма, Микола, Хома, Сава, Яків* імена по батькові такі: *Григорович, Григорівна; Ілліч, Іллівна; Лукич, Луківна; Кузьмич (Кузьмович), Кузьмівна; Миколайович (рідко Миколович), Миколаївна (рідко Миколівна); Хомич (Хомович), Хомівна; Савич (Савович), Савівна; Якович, Яківна*.

339. Переписати, вставляючи пропущені літери. В іменах по батькові виділити суфікси.

І. Павло Гр..горович Тичина, хоч не Гр..горович Тарас, та все ж найкращий сер..д нас. (В.Сосюра.) Поетичний голос Володим..ра М..колайовича Сосюри настільки своєрідний і пр..красний, що завше з гордістю хочет..ся говорити про нього скрізь. (П.Тичина.) Максим Тадейович Рильський був в..значним знавцем фольклору і гл..боким поціновувач..м народної пісні. (Я.Гордійчук.) До нев..черпних скабів українс..кого фольклору пр..лучила мене бабуся Ганна Андрїївна. (М.Дяченко.) Віро Іванівно, спогадом перев..саю в класну кімнату, де цифри гудуть, як рої. (Б.Олійник.) Тетяно Гнатівно, дайте нам лекцію закінчити. (С.Івасильченко.) Ганна Тимофїївна подала човн..ком сухеньку, вироблену руку. (Ю.Мушкетик.) “Хіба ви знайомі, Парасков’я Остапівна?” – п..талися люди. (Панас Мирний.) “Ілле Григоровичу, ви зб..раєтесь у Лондон, - сказала Тетяна Петрівна, - а Марія Олександрівна нещодавно була там”. (О.Іваненко.) Іван Лукич був людиною м’якої, навіть ніжної вдачі. (Г.Тютюнник.)

ІІ. Князь Данило світ Романович по кімнаті походжав; князь Данило світ Романович важку думу ро..важав. (І.Франко.) Володим..р – син во..овничого київс..кого князя Святослава Ігоровича. (З календ.) А я л..чу, л..чу, л..чу! “Григорій Савич!” – тихо ш..почу. (Л.Костенко.) Паньку Олелькович, день

добрий! Який тобі наш куций світ? (І.Драч.) Мати Василя Симоненка Ганна Федорівна Щербань щедро дарувала синові велику любов до рідної мови. (В.Гончаренко.) Марія Гордіївна Чурай (Маруся Чурай, Чураївна) – напівлегендарна українська народна поетеса. (З довідн.) Андрій Маркович, старший учитель в школі – рудий, кр..мезний паруб'яга. (С.Васильченко.) Кирик Єлисейович ураз стр..пенувся та почав пр..чепурюватися, общ..пуватися зовсім, як журавель. (Ю.Юрченко.) Єгор Хомич співав з таким завзяттям, з силою такою! (М.Рильський.) Все до снаги тобі, Хомо Хомовичу! (Є.Гуцало.) Поп..ли, поїли у вас, Петро Лукич, пора і додому. (Панас Мирний.) А був у їхній компанії Аполлон Кіндратович Козак-Мамаріго, в..ликий спец із т..хнічних наук. (Є.Гуцало.)

ІІІ. І я, хлопчик з широко ро..критими очима, я ваш учень, Григорію Савичу. (В.Боровий.) Л..жить Іван Максимович Сошенко, і всі на світі плачуть не за ним. (Л.Костенко.) Опанас Васильович почав красномовно ро..повідати про старовин..ий парк у Качанівці. (О.Іваненко.) Софія Іванівна співає гарно, особливо своїх ст..пових, в ній, без сумніву, губиться талант! (О.Гончар.) Для портрета згодилася позувати наша приятелька Євдокія Миколаївна. Аліна Леонтіївна зб..рається теж пр..їхати сюди. (І.Пільгук.) Василь Федорович Смиренко – відомий український підпр..ємець, учений та м..ценат. (З довідн.) На все ж..ття ви узяли з собою, Павло Григорович, пісен..ий дар, як шаблю золоту – почесну зброю. (М.Рильський.) Й, здається, за дверима знов іде і кашляє потроху Сергій Васильович Смирнов, учит..ль мій... (В.Сосюра.) Ботаніку нех..тру викладав у Харківському універс..теті Василь Матвійович. В його с..стемі була за головне любов до трав. (М.Доленго.) І я зл..тів з трояндами в кабінку, де усміхався приязно ліфтер Аврам Денисович. (М.Рильський.) Василь Мефодійович, у скорботі з нас не один заплакав і зітхнув, коли в далекій рідній Третій Роті на цвинтарі навіки ти заснув. (В.Сосюра.)

@ 340. Утворивши від поданих в дужках імен імена по батькові видатних українських письменників, дописати їхні прізвища. В іменах по батькові виділити суфікси.

Григорій (Сава), Іван (Петро), Пантелеймон (Олександр), Іван (Семен), Степан (Василь), Марко (Лука), Максим (Тадей), Михайло (Панас), Олесь (Терентій), Василь (Андрій).

@ 341. Записати імена по батькові та прізвища письменниць, які виступали в літературі під зазначеними псевдонімами. В іменах по батькові виділити суфікси.

Марко Вовчок, Ганна Барвінок, Олена Пчілка, Леся Українка.

@ 342. Від поданих імен утворити чоловічі й жіночі імена по батькові. Позначити в словах орфограму “букви *о* в суфіксі –*ович* та *і, ї* в суфіксах – *івн(а), ївн(а)*”.

Роман, Віталій, Веніамін, Варфоломій, Інокентій, Василь, Анатоль, Анатолій, Ілля, Ілько, Ярослав, Геннадій, Юрій, Сергій, Тадей, Назарій, Назар, Самійло, Сава, Сильвестр, Яків, Лазар, Ігор, Іраклій.

Імена по батькові відмінюються як іменники відповідної відміни: *Олега Васильовича, Ігорю Миколайовичу, Ганною Семенівною, у Любові Анатоліївні*.

343. Переписати, вставляючи пропущені букви. Підкреслити фразеологізми, розкрити їх значення. Визначити відмінки імен та імен по батькові. В іменах по батькові виділити закінчення та суфікси.

І. О, в..бачайте! Я нічого такого не чула від Павла Антоновича. (І.Нечуй-Левицький.) Ви ж радилися про це з Іваном Сергійовичем. (О.Іваненко.) Се знову пр..ложило Івану Микитовичу вогню до серця. Іванові Микитовичеві сумно якось стає. (Панас Мирний.) Тепла атмосфера виникла одразу з пр..ходом Наталі Олексіївни. (О.Іваненко.) В грудях у Григорія Дмитровича ще кл..котіли слова, які він не встиг сказати. (П.Загребельний.) Пр..гадуєте Свирида Петровича? Ото був мастак вишуканого слова! (З журн.) Михайла Дем'яновича це непокоїло. (О.Іваненко.) З Микитою Івановичем ми вже пер..балакали і дійшли згоди. (Ю.Юрченко.) У Петра Федоровича зарізало в очах, мов хто у них піску насипав. (Панас Мирний.) Радість Миколи Олексійовича була бе..межною. Про це не заговориш в салоні Єлизавети Василівни. (О.Іваненко.) І тут ми неминуче ст..каємося з Семеном Івановичем. (П.Загребельний.) Зв..рніть вашу увагу на Меланію Овдіївну – такого голосу в нас ще не чували. (О.Іваненко.) Ізоте Івановичу, з самого вечора вас ждемо! (О.Гончар.) А дома, з малими хто буде? А з Наталею Миколаївною? (Григір Тютюнник.) Д..увались хлібові святому, що він у Олени Іванівни завжди пухкий і в..сокий. (Панас Мирний.) Він вес..ло питав: “Ще не сп..те, орлята?” “О, ні! Ми не сп..мо, Єфремовичу, ні!” (М.Бажан.) Ви на цей раз в..бачте мені, Павле Антоновичу! (І.Нечуй-Левицький.)

ІІ. “Не тільки вас д..вує моє пр..звище,” – ро..важливо мовив Панас Михайлович. А я д..ректор цієї школи – Володим..р Сергійович Грінченко. Маю справу до Костянтина Прокоповича. Пропажа в нас вийшла, Максиме Павловичу. Порфирій Григорович посміхається п..рсонально Марку Еммануїловичу, а зітхає взагалі. Ви б з Костянтином Прокоповичем і в теорії нав..ли порядок. У голосі Меркурія Юхримовича закол..вався холод. Мене д..вує абсолютна л..гковажність Богдана Васильовича. А за це Максима Павловича і візьмуть за шкірку, аби тільки витр..мав. Тут, Богдане Васильовичу, врахувалося ваше знання літератури. Він знав ро..важливу

вдачу Івана Васильовича. А Богдану Васильовичу, друзі, варто подякувати за урок.

З творів М.Стельмаха.

@ **344.** Переписати, подані в дужках імена та імена по батькові ставлячи в потрібній формі. Позначити в словах орфограму “букви *о* в суфіксі *–ович* та *і, ї* в суфіксах *–івн(а), ївн(а)*”.

I. Знайомі (Семен Іванович) страшенно дивувалися, що він досі не зробив ніякого наукового відкриття. (П.Загребельний.) Лише на кілька днів завітав Семен Гулак-Артемівський у Харків до свого дядька (Петро Петрович.) (І.Пільгук.) Зараз же ідіть з візитом до (Олександра Андріївна)! (С.Васильченко.) Він сів коло (Степанида Сидорівна) й почав балакати з нею. Потім почав балакати з (Мартою Сидорівною), котра стала вся добром і ласкою. (І.Нечуй-Левицький.) Блукаючи по світах, чи не зустрічали ви десь там нашого (Микола Васильович)? (О.Гончар.) (Ольга Василівна)! Ви знаєте, що я людина нового покоління і не вмію говорити компліментів. Ох, (Ликерія Петрівна)! Чи я ж його не любила, чи я ж не була йому вірна. (І.Нечуй-Левицький.)

II. З туману назустріч (Федір Нестерович) вибрела якась постать, наблизилася бігцем. (Григор Тютюнник.) Вирізалось з темряви смугляве лице (Василь Тимофійович). (С.Васильченко.) “(Софія Петрівна), що з вами?” – перелякалась Ярина. (М.Стельмах.) Отець Харитін любив трошки жартувати, але з (Онісія Степанівна) він жартував дуже обачно та обережно. (І.Нечуй-Левицький.) Серед тих, хто вітав з успіхом (Семен Степанович), була Олександра Іванівна. (І.Пільгук.) За час відсутності (Микола Васильович) хуртовина подій завихрилася ще шаленіше. (О.Гончар.) Назустріч їм іде оте високоноге оленятко, що зветься (Маргарита Іванівна). Скажи (Антоніна Аполлінаріївна), щоб спекла коровай. (М.Стельмах.) У творчому доробку (Дмитро Хомич Паламарчук) повний переклад сонетів Шекспіра, книжка Байронової лірики, поезії Петрарки, романи Бальзака та Стендаля. (З підруч.)

III. Передайте (Ігор Леонідович та Зінаїда Мефодіївна), зустріньтеся з (Марія Денисівна та Олег Калістратович), розшукайте (Опанас Григорович та Юлія Всеволодівна), узгодьте з (Дарина Адріївна, Валер’ян Валерійович та Борис Георгійович), завітайте до (Сергій Леонтійович та Мар’яна Ананіївна).

345. Подані імена та по батькові поставити у формі кличного відмінка.

I. Оксана Юріївна, Олеся Федорівна, Ганна Ярославівна, Галина Тарасівна, Віроніка Геннадіївна, Тетяна Валеріївна, Алла Вікторівна, Тамара Дмитрівна, Ніна Василівна, Світлана Кузьмівна, Валентина Яківна, Марина Овдіївна, Марія Казимирівна, Мирослава Михайлівна, Добромира

Світозарівна, Аліна Ігорівна, Ізольда Максиміліанівна, Ванда Янівна, Лаура Йосипівна.

ІІ. Григорій Герасимович, Олексій Віталійович, Лесь Ігорович, Денис Андрійович, Микола Михайлович, Ілля Данилович, Руслан Панасович (Афанасійович), Ігор Касьянович, Георгій Миколайович, Аристарх Аполінарійович, Арсен Климентійович, В'ячеслав Святославович, Любомир Платонович, Сильвестр Євлампійович, Анатолій Калістратович, Олександр Якович, Василь Варфоломійович.

& 346. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “букви *о* в суфіксі *-ович* та *і, ї* в суфіксах *-івн(а), ївн(а)*”.

І. І все здається, я клянуся, крізь сяйво місячне бліде до мене рідний, добровусий Тарас Григорович іде... (В.Сосюра.) Від свого діда, свідка або й учасника Гайдамаччини Івана Андрійовича малий Тарас почув чимало спогадів про героїв Коліївщини. (З журн.) Я вас люблю, Тарасе Григоровичу, за те, що дорога до вас не заросте ніколи бузиною, за те, що ви українець, а не хохол. (Ю.Рибчинський.) Радив мені часто Олександр Петрович: “Не малою мені сонце, як вистиглий овоч, покажи мені сонце, що в бурі суворе, покажи ту людину, що боюю поборе”. (А.Малишко.) “Євгено МIRONІВНО, це ви таку красу тчете?” – схилився Богдан над незакінченою працею. (М.Стельмах.) У надвечір'я прийде листоноша: “Трохим Іванович, беріть новинку!” (А.Малишко.) Сільрада, звісно, в Яблунівці є, а в тій сільраді, звісно, є й голова сільради Гнат Васильович Перекучеренко. (Є.Гуцало.) І Марина Костянтинівна, жінка Микити Івановича, відразу прочула своїм материнським серцем синову тугу. (Панас Мирний.) І Катерина рідна Миколаївна садила нас, як голубів, за стіл. (А.Малишко.) Скільки доброти було в обличчі, скільки мудрості в очах було, як дивився приятелю в вічі любий наш Михайлович Павло! (М.Рильський.) Над степом шуліка вистежує здобич, клекоче в яру буркотун рівчаків. (Л.Талалай.)

ІІ. Історик Володимир Боніфатійович Антонович належить до найвідоміших учених України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (З календ.) Михайло Сергійович Грушевський – талановитий учений-енциклопедист, видатний історик і культуролог. (З підручн.) Видатний історик і громадський діяч Іван Васильович Луцицький – один з найвидатніших європейських учених, які склали славу вітчизняної науки. (Л.Таран.) Серед забутих постатей кращих синів України почесне місце належить громадському діячеві й педагогу, літературознавцеві, перекладачеві й поліглоту Іванову Матвійовичу Стешенку. (М.Кучинський.) Винахідником трамваю вважають військового інженера Федора Аполлоновича Піроцького. (З календ.)

ІІІ. Шевченкові пощастило, що він потрапив до Петербурга. Сумнівно, щоб деінде він міг зустріти таких людей, як Карл Блюллов, Василь Жуковський, Олексій Венеціанов. Волю Шевченкові здобули великодушні й

шляхетні люди. Вони діяли, не відступаючи. Втрати матеріальні окупилися великим духовним здобутком.

Ім'я Шевченка висвітлює біографію кожного з тих, хто був причетний до цієї славної події. Чи згадували б люди з такою любов'ю ім'я звичайного художника Івана Максимовича Сошенка, якби не та роль, яку він зіграв у викупленні Тараса з кріпацтва? Саме він першим звернув увагу на юного художника, віддав належне його хистові та любові до мистецтва.

Те саме можна сказати про Євгена Павловича Гребінку, Аполлона Миколайовича Мокрицького. Вони були на Тарасовій дорозі до волі. Але успіх визволення залежав не від них. Вирішальне слово належало Карлу Павловичу Брюллову, Василю Андрійовичу Жуковському, Олексію Гавриловичу Венеціанову.

За П.Ротачем.

СТОП! Визначивши в кожному з поданих слів орфограму, дібрати й записати слова з тими ж орфограмами.

Подорожжю, матір'ю, душею, пісень, Харкова, Ірпеня, іменника, журналу, Львове, учителю, мріє, Коростишевом, Ільїним, Чапліном, шабель, українок, тумб, літакові, товаришеві, шахтареві, Миколо Ігоровичу, Галино Валеріївно.

ПЕРЕДАЧА РОСІЙСЬКИХ ПРІЗВИЩ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Орфограма: букви *и, і, ї; йо, ьо, о, е, є* в російських прізвищах (36)

Російські прізвища передаються з дотриманням норм українського правопису: рос. *Муравьев* - *Муравйов*, рос. *Королёв* – *Корольов*, рос. *Алябьев* – *Аляб'єв*, *Пугачёв* – *Пугачов*.

Російська буква *е* звичайно передається українською *е*: рос. *Лермонтов* – *Лермонтов*, рос. *Некрасов* – *Некрасов*.

Російська буква *е* передається українською *є*:

Якщо в українській мові є споріднене слово з постійним *і*: рос. *Репин* - *Рєпін* (бо *ріпа*), рос. *Лесков* – *Лєсков* (бо *ліс*), рос. *Белов* – *Бєлов* (бо *білий*), рос. *Хлебников* – *Хлєбников* (бо *хліб*);

У суфіксах *-єв, -єєв*, якщо вони стоять після шиплячих, *р* або *ц*: рос. *Авдеев* - *Авдєєв*, рос. *Бондарев* – *Бондарєв*, рос. *Тимирязев* – *Тимирязєв*, рос. *Плещеев* – *Плещєєв*.

Російську букву *и* передаємо українською *и*:

після шиплячих та *ц*: рос. *Сажин* – *Сажин*, рос. *Пуцин* – *Пуцин*, рос. *Синицын* – *Синицин*;

якщо в українській мові є споріднене слово з *и*: рос. *Тихомиров* – *Тихомиров* (бо *тихий* і *мир*),

у суфіксах **-ик, -иц, -ич, -ищ**: рос. *Стариков – Стариков*, рос. *Куницин – Куницин*, рос. *Ганич – Ганич*, рос. *Радищев – Радищев*.

347. Прочитати. Пояснити написання російських прізвищ.

I. Перші зустріли мене Шевченко і Лермонтов разом; юність бездонну мою, що в чужинному світі минула, квітом бузків і черемх вінчали Єсенін та Бунін. (І.Качуровський.) І Бєлий, і Блок, і Єсенін і Ключєв: Росіє, Росіє, Росіє моя! ...Стоїть сторозтерзаний Київ і двіста розп'ятий я. (П.Тичина.) Скромний серед братчиків Маркович ще чекає на свого дослідника. Залишається загадкою його вплив на двох великих письменників: Марка Вовчка і Лєскова. (Є.Сверстюк.) І Достоевський сухорукий горбатий лоб, як брилу, підійма. (М.Бажан.) Відомим ученим з географії України був Микола Ізмаїлович Дмитрієв. (З підруч.) Чи вартий той людського слова, хто відкидає, як сміття, діла Вєласкєса й Сєрова, Матєйка й Рєпіна життя? (М.Рильський.) І став мені за друга Турчанінов, що просто геній, не профєсор, був. (М.Доленго.) Найперша радянська ЕОМ була створена у Києві Сєргієм Олєксійовичем Лєбєдєвим в Інституті електротехніки та теплоенєргєтики і знаходилася в Фєофанії. (З журн.) Дмитро Іванович Мендєлєєв відкрив періодичний закон хімічних елементів. (З підр.) Прем'єра опери П.І.Чайковського "Євгеній Онєгін" відбулася 1884 року в Києві. (З калєнд.) Своїми численними малюнками Іван Іжакевич пропагував поезію тараса Шевченка, славив лицарство Запорізької Січі, будив у народу почуття власної сили. (В.Касіян.) А в кімнаті Огінський шумить весняною грозою, не втихають хорали і арії Бородіна. (Д.Луценко.)

II. До п'ятдесятиріччя смерті Т.Шевченка Етель Войнич оприлюднила переклад шести його віршів. (З калєнд.) Чому юний поет Леонід Кисєльов став поміченим лише тоді, коли заговорив українською мовою? Не просто мовою, а своїм голосом. (Є.Сверстюк.) Під час навчання в Академії мистецтв Васнецов знайомиться з Рєпіним, Куїнджі, Полєновим, Суриковим та іншими відомими в майбутньому живописцями. (І.Войцєхівська.) Що?! У мене нема голови!? І в піснях тільки дим, тільки тьма!? Чернишевський, Бєлінський, де ви? (В.Сосюра.) Тургенєв для нас – це великий художник, естет, співець краси і незбагненного, всесильного кохання. (Є.Сверстюк.) Не втнув Ламарк, не все пізнав і Дарвін, та й Сєверцов не всі закони звів у кодекс еволюції докупи. (М.Доленго.) Прийшов член земської управи капітан Сєлєзньов, височеного зросту, з страшенно довгими рудими вусами. (Панас Мирний.) Для дитини світ кінчається за сусіднім частоколом, - ще Міцкевич це сказав. (М.Рильський.)

@ **345.** Записати, подані в дужках у російському написанні прізвища передаючи українською мовою. Позначити в словах орфограму "букви **и, і, ї; йо, во, о, е, є** в російських прізвищах".

Олександр Миколайович (Радищев), Микола Олексійович (Некрасов), Микола Семенович (Лесков), Максим Олексійович (Пешков), Аркадій Петрович (Голиков).

@ **346.** Подані російські прізвища записати українською мовою. Позначити в словах орфограму “букви *и, і, ї; йо, ъо, о, е, є* в російських прізвищах”.

Карамзин, Бакунин, Оленин, Папанин, Тропинин, Филатов, Строев, Серов, Перов, Писарев, Яковлев, Белинский, Анненков, Караваев, Одоевский, Достоевский, Мокриев, Плещеев, Чародеев, Агеев, Пересветов, Благодетель, Огарев, Алешин, Семушкін, Налетов, Аксенов, Дегтярев, Деникин, Чебыкин, Рахманинов, Плещеев, Скрябин, Рябинин, Матвеев, Химич, Росандич, Роговцева, Ильина, Ковалев, Зиновьев, Шемякин, Надеждин, Євстафьев, Демьянов, Авксентьев, Марьянушкин.

@ **347.** Прізвища, що пишуться з апострофом та м'яким знаком, записати в дві колонки.

Прокоф'єв, Зав'ялов, Севаст'янов, Панкрат'єв, Іл'юшин, Григор'єв, Пом'яловський, Тулуб'єв, Дем'янов, Шевел'ов, Зав'ялов, Лук'янов, Кас'янов, Захар'їн, Силант'єв, Пом'яловський, В'яльцева, Юр'єв, Ігнат'єв, Отреп'єв, Фар'ят'єв, Хом'яков, М'ясоєдов, М'ятлев.

348. Записати прізвища в алфавітному порядку, вставляючи на місці крапок пропущені букви, м'який знак або апостроф. Позначити в словах орфограму “букви *и, і, ї; йо, ъо, о, е, є* в російських прізвищах”.

Пушк..н, Ш..шк..н, Бун..н, Щедр..н, Бород..н, Блох..н, Гагар..н, Турчан..нов, Тат..щев, Ф..л..пов, Л..гач..в, Н..к..тін, Гол..ц..н, Вав..лов, Распут..н, Сусан..н, Шаляп..н, Бабк..н, Мечн..ков, Яковл..в, Ден..сов, Єрм..лов, Леван..дов, Св..тлов, См..ляков, Тург..н..в, Б..л..ков, Б..л..нський, Афанас..єв, Леонт..єв, Н..красов, Н..стеров, Васн..цов, Медв..д..в, Дягил..в, Лапт..в, Досто..вський, Стро..в, Б..рдя..в, Андр..в, Казнач..в, Пугач..в, Карава..в, Ш..ряєв, Лопар..ов, Селезн..ов, Корол..ов, Солов..ов, Мурав..ов, Ал..охін, Анан..їн, Рум..янц..в, В..яземський, Аляб..єв, Арэф..єв, Висп..янський, Мар..їн, Р..юмін, Лук..янов, Д..яков, Трет..яков, Ул..янов.

@ **349.** Переписати, вставляючи пропущені букви та подані в дужках у російському написанні прізвища ставлячи в потрібній формі та записуючи українською мовою.

І. Куди пішов ти, мій (Рылеев), і Кюхля, й (Пуцин)? Де сліди зм..ло в загубленій дорозі? (А.Малишко.) Що в мові попсував невдаха (Тердьяковский), воздвигли Ломонос, (Державин) і Жуковський, а що гряде її в..ликий властелин, пророкували нам (Крылов) і (Карамзин). (П.Куліш.) Там

правдолюбця Толстого сліди, і (Грибоедова) сміх негасимий, там (Маяковский), єдиний завжди, з (Пушкиним) стрівсь – в..сняної води бурний потік із валами морськими. (М.Рильський.) Мальовнича пр..рода України над..хала на зображення поетичних кра..видів художників Василя (Тропинина), Миколу (Нестерова), Архипа Куїнджі. (З календ.) А в колисці ж..вих б..різ, у дрімотній чутливій тиші чародійник (Есенин) ріс, десь Гамзатов ч..канив вірші... (Д.Луценко.) Олесь Гончар півжартом назвав критика Івана Дзюбу “українським (Писаревым). (Є.Сверстюк.) Боже прокляття сталось! Своїх м..ченосців шаткує (Сталин). (М.Самійленко.) (Хрущов) було усунено від влади 1964 року, його місце посів (Брежнев). (З підруч.)

П. Іван Михайлович (Сеченов) – в..датний учений, “батько російської ф..зіології”. (З підр.) Порипує ремінь на сумці з походним, привичним добром: обтріпаний том (Менделеев) про склад пенсільванської нафти і. Вірний учасник дозвілля, (Некрасова) вибраний том. (М.Бажан.) А друг мій Миша (Алексеев) мені (Марлинського) ч..тав. (М.Рильський.) Мій друг с..рдечний, Олександр (Фадеев), ще за ж..ття ро..повідав мені, як у Норвегії, поміж фіордів, зустрів могилку нашого бійця. (А.Малишко.) Хай спиниться прохожий, проч..та, замислиться: ось (Руднева) могила! (М.Рильський.) Вдарить міна, свисне куля. Де зустріне смерть бійця? Був танк..ст Пилип Зозуля, був (Некрасов) з Кам’янця. (А.Малишко.) І ширшає світ в..ликий від того, що серце (Гагарина) зіркою в небі зійшло. (Л.Забашта.) Д..вились доброзичл..во на мене (Мичурин), Павлов, Маркс і (Менделеев). (М.Рильський.) Хома озутий в чер..вики фабрики імені Клари Цеткін, костюм носить швейної фабрики імені (Смирнова-Ласточкина), п..шається в сорочці фабрики імені (Чапаєва). (Є.Гуцало.)

350. Слова з орфограмою “букви *и, і, ї; йо, во, о, е, є* в російських прізвищах” виписати з текстів диктантів 16, 23, 27.

@ **351.** З’ясувати, синонімами яких людських вад стали наведені прізвища літературних персонажів. Обгрунтувати написання прізвищ.

Плюшкін. Чичиков. Беліков. Печорін. Угрюм-Бурчєєв. Унтер Пришибєєв.

& **352.** Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “букви *и, і, ї; йо, во, о, е, є* в російських прізвищах”. Записане звірити з надрукованим.

І. Пушкін з простертою гордо рукою встав над землею, мов пісня сама! (М.Рильський.) Степан Васильович Єшевський радо тиснув руки медику-фізіологу Івану Михайловичу Сеченову, хімікам Дмитрові Івановичу Менделєєву, Олександрові Порфіровичу Бородіну і ще зовсім молодому Іллі Григоровичу Борщову. (О.Іваненко.) Видатний російський філософ Микола Бердяєв відрізняв свободу від волі, яка не має внутрішньої межі і є чинником деструктивним (С.Грабовський.) Іван Сергійович читав статті Писарева, і

коли після виходу роману “Батьки і діти” Тургенєва ляляли і “батьки”, і “діти”, він був вражений, що саме цей найрадикальніший молодий критик найвірніше зрозумів і відчув його Базарова. (О.Іваненко.)

II. 1930 року криголами “Сєдов” і “Сибіряков” вирушили до Землі Франца-Йосифа. (З підр.) 1937 року льотчики В.Чкалов, Г.Байдуков та О.Бєляков здійснили перший безпересадочний переліт довжиною понад дванадцять тисяч кілометрів. (З енцикл.) І волю всенародну Конєв приніс у Прагу в світлий дар. (М.Рильський.) Мовчиш, Росіє? Ти це чи не ти це? Один же він у тебе, Солженіцин! (М.Самійленко.) Письменник і кінорежисер Гелій Снегірьов був знищений тоталітарною системою за дослідження механізму фабрикування звинувачень під час винищення української інтелігенції у 30-ті роки ХХ ст. (З газ.) Солісти балету Київської опери Іраїда Лукашова та Валерій Парсєгов одержали Міжнародні премії імені Анни Павлової та Вацлава Ніжинського. (З журн.) Мічуріна наука не веде до бука. (Нар.творч.)

ПРИКМЕТНИК

Прикметники поділяють на дві групи: *тверду* та *м'яку*.

До **твердої групи** належать:

а) якісні та відносні прикметники з основою на твердий приголосний: *народний, міцний, здоровий, працьовитий, веселий, гарний*;

б) присвійні прикметники із суфіксами **-ів** (після голосного та апострофа - **-їв**), **-ин** (після голосного та апострофа - **-їн**), які в називному відмінку однини чоловічого роду після цих суфіксів мають нульове закінчення: *батьків, Семенів, Сергійв, сестрин, Тетянин*.

в) усі короткі форми прикметників: *винен, згоден, зелен, золот, повен*.

До **м'якої групи** належать:

а) відносні прикметники з основою на м'який приголосний [н'] із закінченням **-ій** в називному відмінку однини чоловічого роду: *вечірній, давній, пізній*;

б) прикметники на **-жній, -иній**, що походять від прислівників: *ближній, внутрішній, тутешній, сьогоднішній*;

в) відносні прикметники з основою на [й]: *довгошийй [довгошийій], безкрайй [бескрайій]*, а також відносні прикметники з відтінком присвійності: *братній, орлій*, а також якісний прикметник *синій*.

@ 353. Подані прикметники записати в дві колонки за групами.

Народний, дружній, тотожний, весняний, осінній, братів, сторонній, колишній, здоров, прийдешній, модний, ясен, короткошийй, братній, величний, Сергійв, синій, середній.

354. Переписати, вставляючи пропущені букви. Визначити групу виділених прикметників.

I. Хто *слав..н* був, хто, може, і забутий. З..мля Ві..чизни, квітни і ж..ви! (Л.Костенко.) А дід *Марків* – той у бувальцях був. (М.Рильський.) *Благословен*, хто у ярмі ходив, але не славив ката. (М.Данько.) Цілунок *змійний* продажного Юди. (З.Красівський.) *Рад* би, та ніяк додому – поле *ж..тейське бе..крає*. (П.Засенко.) Світиться хата *вдовина* хлібом рожевим із лав. (П.Воронько.) Старе *матернє* серце наче хто у жмені здавив. (Панас Мирний.) Без сина, як без крил, упала *материна* старість. (Я.Лесів.) Я знову в садах батьківщини іду *золотим* юнаком. (В.Сосюра.)

II. Я чув *Боянів* голос на війні. (П.Воронько.) Які пісні на *Лесиній* Волині! (М.Шатилів.) Теплим струмочком пл..ве колишне серед *т..перішніх студних* плес. (О.Шарварок.) Журавлиний ключ *хрестоматійний* на сторінці н..бокряю сірій малювався в гл..бині *незмінній*. (П.Воронько.) Море *синє* і *бе..крає*, ти далеко котиш хвилі! (Л.Старицька-Черняхівська.) У нас вд..вляються очі *безвії* тупої понурої *бе..надії*. (Г.Кочур.) Хмара вражая ро..тане, *яс..н, крас..н* день настане. (М.Рильський.) З тобою *ніжний, срібномов..н*, по морю радості пл..ву. (В.Симоненко.)

ПРАВОПИС ВІДМІНКОВИХ ЗАКІНЧЕНЬ ПРИКМЕТНИКІВ

355. Переписати, вставляючи пропущені букви. Визначити групу та відмінок кожного з прикметників. Виділити відмінкові закінчення.

В..ртався на Україну з чужини із орлім серцем, з поглядом д..тини. (А.Малишко.) Повітря свіжого д..хання незбориме, як повів мужнього орлиного кр..ла. (М.Рильський.) Ти знайшла свою синю пташинку? (М.Доленго.) Очі синьою зорею засвітились у вікні. (В.Сосюра.) О море радості *бе..крає*, чи я тебе перепл..ву? (В.Симоненко.) Давай попл..вемо у ніч коротку назад по ріці незворотнього часу. (Л.Костенко.) Над головою стеля з гл..бокого, безоднього неба, синього, аж темного. (І.Нечуй-Левицький.) Пролітав буйний вітер в пустині, по *бе..крайому*, мертвому полі. (Леся Українка.)

II. Вийде мати смуглява моя, буде сина свого виглядати. (В.Сосюра.) В стр..мліні до рідної мами моя ож..ває душа. (П.Засенко.) Невже це туманіє те саме с..ло, що всюди оз..валося йому то материним словом, то задумою дівочої пісні, то ж..ботінням безіменної річечки, то дзвоном петрівчанської коси? (М.Стельмах.)

Прикметники твердої групи у відмінкових закінченнях мають звичайно букви **и**: *багрян**ий***, *багрян**им***, *багрян**ими***.

Проте в закінченнях давального і місцевого відмінків однини та називного множини прикметники жіночого роду твердої групи мають у закінченнях **і**: *багрян**ій***, *у багрян**ій***.

Прикметники м'якої групи у відмінкових закінченнях мають букви **і**:

синій, синім, сині, синіми, на синіх.

В орудному відмінку однини прикметники жіночого роду обох груп мають закінчення **ою**: *багряною, синьою, свіжою*.

У називному і знахідному відмінках множини всі прикметники мають закінчення **і**: *багрянні, сині*.

356. Переписати, подані в дужках прикметники ставлячи в потрібній формі. Визначити групу, відмінок та число цих прикметників, виділити в кожному відмінкове закінчення.

І. Еней ще чув (гарячий) долоні безсмертний дотик на своїм чолі. (М.Рильський.) Тільки (двадцятирічний) по-хлоп'ячому (тонкошій) командирові батареї не до сну. (М.Стельмах.) Я по місту ходив, як в огні: все здавалось (ворожий) і (рідний) мені. (В.Сосюра.) Погляньте: ось житло (трудящий) людини. (М.Рильський.) Садам я блукаю (тихий) ходою. (В.Сосюра.) Хай тінь (ворожий) сліда забуде рідний сад! (М.Рильський.) Як тигр помер, тигриця враз стала (не найкращий). Ясла до корів не ходять і за (найбільший) голоду. (Нар.творч.)

ІІ. Білі груші в млистій прохолоді пахли духом щедрої землі. (М.Рильський.) Сяйвом зорі променисті гріли темінь ночі (синій). (В.Раєвський.) Жебонять росою (невмирущий) на світанку мальви запашні. (П.Перебийніс) Айстри задумані, квіти (останній), осені (пізній) сльози багрянні... (В.Сосюра.) В цвіту гойдаються марелі під дзвін (трудящий) бджоли. (М.Стельмах.) Певно, (колючий) буде дорога. (М.Самійленко.) Вмию лице від пилуки (дорожній). (А.Малишко.) І житній хліб гарячим літом пахне. (М.Рильський.) І рядок ударить, наче грім у (пекучий) спогаді моїм. (П.Перебийніс.)

357. Подані словосполучення поставити у формі орудного відмінка однини.

Смачна груша, пахуча вишня, рання яблуна, гаряча каша, свіжа їжа, цілюща вода, стрімка круча, найвища вежа, гнітюча тиша, тямуща теща, злюща вовчиця, хитрюща лисиця, поганюща миша, найпідступніша левиця, найглибша ніша, найміцніша криця.

ПРАВОПИС ВИЩОГО Й НАЙВИЩОГО СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Якісні прикметники мають вищий і найвищий ступені порівняння.

Вищий ступінь прикметників утворюється додаванням суфікса – **іш** або – **ш** до основи чи кореня прикметника: *чіткіший, ширший*.

При творенні вищого ступеня суфікси **-ок-**, **-ек-** випадають: *глибокий – глибший, далекий – дальший*.

При творенні вищого ступеня порівняння приголосні основи [г], [ж], [з] при сполученні з суфіксом **-ш-** змінюються на [жч]: *дорогий – дорожчий, важкий – важчий*; приголосний [с] при сполученні з суфіксом **-ш-** змінюється на [шч] (на письмі - **ш**): *високий – вищий*.

Деякі прикметники утворюють вищий ступінь порівняння від прикметників з іншим коренем: *великий – більший, малий – менший, хороший – кращий, поганий – гірший*.

Найвищий ступінь порівняння прикметників утворюється додаванням до вищого ступеня префікса **най-:** *найчесніший, наймудріший*.

Для посилення найвищого ступеня додаються частки **що-** та **як-:** *щонайдужчий, якнайбільший*.

358. Записати речення в такій послідовності: 1) речення, що вміщує прикметник вищого ступеня порівняння; 2) речення з прикметником найвищого ступеня.

Народу віра глибша від сльози. (Н.Диб'як.) Найвищі – чистих душ собори. (Д.Білоус.) Страшніша гадюки людина лиха! (І.Франко.) Міцнюща моя кров! жаркіша від огнива. (Б.Олійник.) Так віриться, що ми таки не гірші – кращі. (Н.Диб'як.) Образу, навіть найгіркішу, в мовчанні легше перетерпиш. (В.Густі.) Живий живе гада, і смерть – найгірша біда. (Л.Глібов.) Вклоняюся тобі, моя родині найближча! (Д.Павличко.) То ж він сказав у найчорніші дні: “А все-таки поперед нас огні!” (М.Рильський.)

@ **359.** Переписати, від поданих у дужках прикметників утворюючи форми вищого ступеня порівняння. Виділити суфікси, пояснити чергування приголосних. Яка з форм вищого ступеня порівняння утворюється від іншого кореня?

I. Весняна земля (солодка) за траву. Земля – казна, вода – (дорога) за золото. У безмісячну ніч зірки (яскраві). У новому глечикі вода (прохолодна). Чим ніч (темна), тим день (видний). Думка за руки (прудка). Порядок (дорогий) часу. Ранок вечора (мудрий), а трава за соломі (смачна). Що (гірка) шкаралуца, тим (смачне) зерня. Чим (смілива) думка, тим (могутня) людина. Чим (трудне) діло, тим (висока) честь. Воля (дорога) за життя. Щедра осінь (гарна) найзеленішої весни.

Народна творчість.

II. Був я вільним, став іще (вільним). (Л.Талалай.) Коріння моє (міцне) за мої крила. (Д.Павличко.) Чим раб (низький), тим імперія (висока). (Т.Мельничук.) Коли є брат, (солодкий) хліба шмат. (А.Малишко.) У кого брови (чорні), у кого лице (біле) за моє? (П.Куліш.) Від ясних днів ще (спокійні) ночі. (М.Зеров.) Розлога вербо, чому ти мені (мила) клена, дуба і берізки? (В.Симоненко.) Та немає (великого) дива, яка зазернена хлібна нива! (Д.Луценко.) Нащо нам срібло? Хвилі (білі). Нащо нам злото? Піски (жовті).

(Л.Боровиковський.) Хліб тобі здасться (черствий) без мене. (А.Малишко.) І правда (чистою) стала з біди. (Д.Павличко.) Нема цвіту (хорошого) на світі, як жіноче вірнеє кохання. (І.Франко.)

360. Переписати, вставляючи пропущені букви. Прикметники найвищого ступеня порівняння розібрати за будовою.

I. З..мля, на якій народився, - золота; вода, яку пив з д..тинства, - найцілющіша. Всякий своїх гусей вважає за найкрупніших л..бедів. З найбр..ктивіших лошат виростають найпрудкіші коні. Комуś і найгірший кінь не завадить. Вже старшая с..стра йому коника виводить, сер..дуца зброю йому срібную в..носить, щонайменшая р..дає й рученьки л..має. До щасливого м..сливця найбільша птиця підлітає. Хліб – найп..вніший товариш. Без борошна й води хліб не сп..чеш, хай ти й найв..датніший пекар. Час – найнадійніший поради́к. Краще найменше діло, ніж в..ликі байдики.

Народна творчість.

II. Хто сам себе опанував, найтяжчу річ він доконав. (І.Франко.) Ніч найт..мніша пер..д світом. (В.Мороз.) Найгучніша молитва німого. (М.Данько.) Найтонша ніжність – без надії, без сподівань. (М.Шатилів.) Ті думи – найправдивіший підручник, за ними слід історію учить. (В.Сторожук.) Досягнути спроможна людина щонайвищої в світі в..ршини – любові. (Н.Диб'як.) Є на землі давно вже різні ліки, але найкращі ліки – це любов. (В.Сосюра.) Ликом осяяні щонайсвятіші ікони. (Н.Диб'як.) Я бачу в людині кожній оту щонайбільшу щ..дроту ро..дарювать серце своє. (Л.Забашта.) Найкрас..віше враження мого д..тинства – гори золотої пш..ниці на залитому сонцем току, відчуття в..личезності світу. (М.Дяченко.) Найт..хішим словом пр..світи, хай воно, немов зірниця, сплесне, солов'їним под..хом ш..лесне. (Є.Гуцало.) То тільки мовит..ся між іншим, що найкоротшою була крута дорога, що пролягла у лісових болотах, ховаючись у хащах сосняка. Вона була найдовшою у світі, найважчою за всі з..мні дороги. (В.Грінчак.) Скажи, чому усе так складно в р..чах, здавалось, найпростіших? (О.Радішевська.)

Складена форма вищого ступеня утворюється за допомогою слів **більш** або **менш**, що додаються до прикметника: *більш серйозний, менш надійний*. Значення вищого ступеня може підсилюватися словами **багато, значно, далеко, ще**: *значно простіший, далеко розумніший*. Слово **трохи** послаблює значення вищого ступеня: *трохи вищий*.

Складена форма найвищого ступеня порівняння утворюється за допомогою додавання до прикметника слів **найбільш, найменш**: *найбільш вдалий, найменш успішний*, а також додаванням до прикметника вищого ступеня слів **за всіх (від усіх), над (понад) усе**: *цінніший над усе, вправніший за всіх*.

361. Прочитати. Вказати складені форми вищого й найвищого ступенів порівняння.

I. Військові клейноди для запорожців були дорожчими над усе. (З підручн.) Мова є найбільш важливою сферою спілкування, простором інтелектуального життя, інформаційною базою нашого життя. (Б.Сковронек.) Ми хочем цей красний світ зробити багато кращим! (М.Рильський.) Краса чудова, та гнучкість розуму більш приваблива. (Стендаль.) Суперечлива думка більш цікава. (У.Хезлітт.) Хто сам себе оберіга, той безпечніший від усіх. (І.Франко.) Для досягнення успіху вміння спілкуватися з людьми найбільш важливе. (Д.Леббок.) Іван Антонович сам хитріший за всіх хитрих. (О.Гончар.) Найбільш стисла формула смислу життя така: “світ рухається й удосконалюється”. (Л.Толстой.) Алмаз – найбільш міцний з усіх природних мінералів. (З довідн.)

II. З усієї рідні мати найбільш рідна. Є знайомі й приятелі, та друг – більш надійний. З усіх скарбів найбільш цінним є молодість. Господарський догляд – над усе дорожчий. Солодший за все плід праці. Ранкова пора понад все дорожча, вечірня втома за все цінніша. (Нар.творч.)

& 362. Записати під диктовку. Записане звірити з надрукованим.

I. I стоїть уже осінь, за літечко вища. (Н.Поклад.) Улітку наша річка обміліла, пливе собі ліниво, як і всі, ще ледачіша, як усі. (М.Рильський.) Висоти сині ще стають синіші в розливі барв вечірньої краси. (М.Бажан.) Все бурхливіші крила негоди, і тривожніший все я, ждучи. (О.Ольжич.) Люблю я вулицю свою, за неї кращої не знаю. (П.Перебийніс.) I стає дорожчим із літами все, чого не цінував тоді. (М.Луків.) I від сонця південного стали ще синішими очі твої. (В.Сосюра.) Коров'як цвіте усюди так, наче він найголовніший в літа. (Л.Закордонєць.) Твій меч в руці моїй гострішим стане! Мого ж коня, що звик тебе носити, не здоженуть найшвидші вітрюгани. (Д.Павличко.) Чорніша всіх чорнот, потворніша потвори, мені настала ніч наприкінці зими. (В.Гужва.) Розплакався січень, розхлюпав невчасно жалі, на вітрі терновім згубив найказковіші шати. (Л.Косановська.) Цей світ, що досконалості шукав, зайшов у зиму, став сьогодні іншим, він гідний найніжнішого мазка, найвищих помислів і щонайкращих віршів. (Н.Диб'як.) I пронизує наскрізь вас найдорожче в людини – Час. (Є.Сверстюк.) А як простелиться для нас одна осяйна дорога, тоді прийде ще кращий світ і якнайкраща перемога! (М.Тарновський.)

II. Дорога ти мені й рідна, серденько-дівчино, а дорожча і рідніша мати Україна. (П.Куліш.) Воля в житті найдорожча. (Олександр Олесь.) Найвища честь, як ти людина, яку дух волі зворушив. (М.Осадчий.) З усіх світів найближчий мені світ, в якому вікно українське моє світиться. (М.Гриценко.) Все навколишнє стало дорожче й рідніше. (А.Кацнельсон.) Немає нічого небезпечнішого за підступного ворога, але немає нічого отруйнішого від

удаваного друга. (Г.Сковорода.) Небо було синіше од моря, море було синіше од неба. (М.Коцюбинський.) Найменша людська кістка розміром з рисове зернятко знаходиться глибоко в центрі вуха і називається стременною кісточкою. (З підруч.) В дні найтяжчі вірний слову побратим. (Ю.Каплан.) Тільки жаль, що найкращого слова не вдалось відшукати мені... (М.Стельмах.) Підкажи найлагідніше слово, я його слухняно повторю. (Л.Костенко.) Музики заграли жалібну українську пісню, що може зворушити найтвердіше серце, захмарити найвеселіше чоло. (І.Нечуй-Левицький.) У моєму співучому серці найдорожчу струну не руш! (Л.Забашта.) Ви, що рубаете вугілля найважче за найменшу плату, і ви, що маєте найвищі і найтемніші в світі вікна, вітаю вас, мої братове. (Д.Павличко.) Вугілля - найбільш дешевий, найбільш розповсюджений і найбрудніший з усіх видів викопного палива. (З журн.) Нам хата все тіснішою здавалась, бо темрява з кутків давно вже вийшла. (Леся Українка.) Марина зітхнула, бо згадала, що є на світі одно серце найтепліше, одні очі найчорніші, одна душа наймиліша. (І.Нечуй-Левицький.) Найбільша з усіх таємниць – таємниця твого обличчя. (Д.Павличко.) А наш веселий лад страшніший вітряків середньовічних. (Ю.Каплан.) Найгірше лихо, коли б'ються рідні брати. (В.Шелестюк.) Тому й ціни немає у добра, що платиться за нього найсвятішим. (Б.Олійник.) Благословенна та найглибша рана, що звільна обертається в зорю! (Д.Павличко.)

У спільнокореневих із прикметниками вищого ступеня порівняння дієсловах та іменниках чергування приголосних звуків зберігається: *дорожчати* (від *дорожчий*), *покращання* (від *кращий*).

363. Переписати, дібравши до виділених дієслів однокореневі прикметники вищого ступеня порівняння й записавши їх у дужках. Підкреслити спільнокореневі з прикметниками вищого ступеня дієслова, в яких збереглося чергування приголосних звуків.

Зразок. Кінь не кращає (кращий) навіть від золотої гнuzдечки. (Нар.творч.)

I. Виростають у тебе щодня крила, *більшають* (?), *ширшають* (?), *дужчають* (?). (П.Куліш.) *Міцнішає* (?) стерничого рука, і *ближчають* (?) простори пожадані. (М.Рильський.) Все *меншає* (?) рідних облич, все *вужчає* (?) коло знайомих. (В.Гужва.) Григорій Сковорода *вивищувався* (?) своїми знаннями, моральною красою. (В.Стадниченко.) Рослини поглинають вуглекислий газ, що не дає йому *перевищити* (?) безпечний рівень концентрації в повітрі. (З довідн.)

II. Надворі втихло й *потеплішало*. (?) (І.Нечуй-Левицький.) *Рідшають* (?) терни, зникають тумани, гояться рани. (Олександр Олесь.) Знаю, коли пережите лишати все далі і далі, *м'якшають* (?) риси похмурі, *світлішають* (?) темні деталі. (І.Качуровський.) У Пріські наче очі *побільшали* (?), так вона подивилась ними. (Панас Мирний.) Луна принесла до старого тупіт

копит, що усе *ближчав* (?) і *ближчав*. (М.Чайковський.) Що тільки буде робити земля, коли на ній *поменшає* (?) дітей степу? (М.Стельмах.)

@ 364. До поданих іменників дібрати спільнокореневі прикметники вищого ступеня.

Зразок. Здешевлення – дешевший.

Подужчання, подорожчання, підвищення, покращання.

365. Переписати, вставляючи пропущені букви.

Ро..повідь про г..нерала пр..несла якесь полег..ення душі. (М.Стельмах.) Докотилася чутка до Нечуйвітра, нібито син його скоро має піти на підви..ення. (О.Гончар.) Скептиц..зм – це така штука, що не вм..рає ніколи, навпаки, час від часу мовби загострюєт..ся, надто з поліп..енням умов ж..ття. (П.Загребельний.) Пони..ання мовного рівня автоматично пр..зводить до пони..ання рівня духовного. (З газ.) За рахунок підви..ення ефективності використання енергії можна знизити її споживання. (З підруч.)

ПРАВОПИС ПРИСВІЙНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Орфограма: велика буква у власних назвах (1)

Присвійні прикметники утворюються від іменників I та II відмін.

Від іменників I відміни присвійні прикметники утворюються за допомогою суфікса *-ин*: *Галинин, Галин, Миколин, сестрин*.

Суфікс *-їн* пишуться після основи на *[й]*: *Марія – Марїн, Софія – Софїн*.

Від іменників II відміни присвійні прикметники утворюються за допомогою суфікса *-ів (-їв)*: *батьків, братів, Андрїв*. При відмінюванні цих прикметників *і* чергується з *[о]* або *[е]* (на письмі – *є*): *батькова, братова, Андрієва*.

Присвійні прикметники, утворені від власних назв, пишуться з великої букви.

366. Переписати, вставляючи пропущені букви. У присвійних прикметниках виділити суфікси. Пояснити вживання великої букви.

Зростає грім Дніпрових струн, замурували хмари обрій. (О.Стефанович.) Хвилею з..леною здіймається нав..сні Батієва гора. (М.Рильський.) Луна віків над Лавровою пущею, що дол..на із Несторових снів. (Б.Олійник.) Де любов Христова й правда, там щастя і доля. (М.Костомаров.) Під образами стояла панотцева бандура, накрита білою хусткою. (П.Куліш.) Цвітуть незгасно на Покрову жоржини в мам..нім саду. (А.Камінчук.) І цвіркуна завмерли звуки,

немов бабус..ні казки. (В.Сосюра.) Пізнього вечора він вийшов з удовиної хати, н..сучи в пам'яті добрий посів пісень і поезію полотна. (М.Стельмах.) За Кобзаревим універс..тетом цвіте ч..рвона сутінь у саду. (П.Перебийніс.) Палахкоче Казказ, ніби штик у Шевченковій рані. (Д.Павличко.) Слова Тарасові могутчі об..режу в своїм ж..тті. (А.Малишко.) В очах стоїть гора Чернеча, копитом б'є Богданів кінь. (М.Рильський.) То був Шевченків вечір, і слова про Яр Холодний ро..цвіли г..рячі. (М.Рильський.) Да святиться навіки г..ніальність Франкова, д..вина й всемогуття найпростішого слова. (Д.Павличко.) І виростає збита рута на тім Довженковім сліду. (А.Малишко.)

@ 367. Переписати, від поданих у дужках іменників утворюючи присвійні прикметники та виділяючи в них суфікси. Позначити в словах орфограму “велика буква у власних назвах”.

В розбитій хаті, у самотині, висів портрет (Тарас) на стіні. (А.Малишко.) Тут голос (гетьман) лунав у дні походів, в дні святкові. (Б.Дегтярьов.) Чогось затіпалось серце (Петро), коли він зачув той гомін. (Панас Мирний.) (Маруся) дід був рум'яний, як яблуко. (П.Куліш.) Свіжий холоднуватий ранок обвіяв (Олеся) гаряче лице. (І.Нечуй-Левицький.) (Ганна) мати громаду збирала, громаду збирала, усім наказала: “Не беріте, люди в Дунаї води, в Дунаї вода – (Ганна) сльоза. Не ламайте, люди, по лугах калини, по лугах калина – (Ганна) краса”. (Нар.творч.) Надійшли жнива, достигла (Василь) пшениця. (Марко Вовчок.) Маруся спершу червоніла, коли зустрічала (Іван) погляд, але до кінця дня призвичаїлась до товариша своєї подорожі. (П.Куліш.) Як схожий був цей голос на (Богдан). (М.Стельмах.) Крались злидні із-за моря в (удова) хату. (Т.Шевченко.) Закрасила собою краса (Марина) вбогу хату, неначе куц червоної калини красить зелений гай. (І.Нечуй-Левицький.) А тут (Трохим) собаки як нападуть на мене, а я як побіжу, як злякаюсь! (Г.Квітка-Основ'яненко.) Удосвіта його розбудив не лелека, а (Соломія) сльози. (М.Стельмах.) Петро стоїть коло неї, нічого не бачить, тільки сльози (Мар'яна). (Т.Шевченко.) Біліють пасма (баба) літа. Нема вже літа – (баба) ще є. (І.Драч.) (Змія) шурхіт – на вологих схилах. (Л.Костенко.) Науку вивчай, але й (дід) слова не забувай. Пташеня розпросторює крила під (мати) крилом. Крапля (муляр) поту оцінюється не талонами і не купонами. (Нар.творч.)

Присвійні прикметники, що входять до складу фразеологізмів або наукових термінів, пишуться з малої букви: *прокрустове ложе, базедова хвороба, патонів шов.*

З малої букви пишуться відносні прикметники, утворені від власних особових імен за допомогою суфіксів *-івськ- (-і́вськ-), -инськ- (-і́нськ-)*: *шевченківські поеми, шекспірівські сонети.*

368. Розкрити значення фразеологізмів, з'ясувати їх походження, при потребі звернувшись до словника. Два-три фразеологізми ввести до самостійно складених речень. Обґрунтувати написання присвійних прикметників у фразеологізмах.

I. Мафусаїлів вік, адамове реберце, євине поріддя, каїнове діло, іудин поцілунок.

II. Геростратова слава, піррова перемога, прокрустове ложе, мідасові вуха (мідасів дотик), ювеналів бич.

III. За землю Руськую, за рани Ігореві! Дантове пекло. Колумбове яйце. Бабине літо. По Марусин обідок.

369. Переписати, вибираючи з дужок велику чи малу букву.

I. Це була (С,с)ізіфова праця – наповнювати людським змістом заяложені поняття. (Є.Сверстюк.) Я думаю, під (Д,д)амокловим мечем краще, ніж під павутиною, бо там людина себе величніше почуває. (Леся Українка.) Сьогодні Марії здалося, що в цьому (Н,н)оєвому ковчезі однастайно всі без винятку були зацікавлені зустріччю з новим гостем. (О.Іваненко.) Що тут свободою зоветься! Усякий злодій вгору пнеться! Лега на серце біль і сум, коли згадати цю підлоту, гидку (І,і)удину роботу! (М.Тарновський.) Сонце скрізь, у всі кінці, як (А,а)рхімедова спіраль, розкреслиться, і дзвонить, і гуде, і світлом землю наповняє щедро-щедротно! (П.Тичина.)

III. Наша планета – як шагренева шкіра людства: з кожним новим, грубо вдоволенним бажанням ми самі вкорочуємо її, самі нищимо спадщину атлантів, цей з часів (А,а)дамових нам усім дарований рай. (О.Гончар.) Прогрес святкує (П,п)іррову перемогу над природою. (К.Краус.) Пролітав буйний вітер край вежі, що стояла самотньо на кручі, там знайшов він (Е,е)олову арфу... (Леся Українка.) Моя душа на крик, на кров у тузі (Д,д)антовій конає. (В.Сосюра.) Мов на (А,а)нтоновім огні, не чув нічого я, не бачив. (В.Стус.) Методом так званого (Ф,ф)ілатовського стебла пластичну хірургію збагатив видатний український офтальмолог і хірург Володимир Петрович Філатов. (З довідн.)

@ **370.** Переписати, вставляючи пропущені букви і вибираючи з дужок велику або малу букви. Вказати прикметники присвійні та відносні.

Цей (Л,л)ермонтовський голубий туман мені залити хоче всю роботу і геть зірвати виробничий план. А перед мене – (П,п)ушкінський Євгеній... Це, брат, тобі не марні т..ревені. (М.Рильський.) Що бер..зня д..в'ятого (Ш,ш)евченків день народження, ми добре п..м'ятаємо іще з д..тячих літ. (Д.Білоус.) Уже достигли полуниці, росу в..чірні трави п'ють, і в ароматі м..дуниці хрущі (Ш,ш)евченківські гудуть. (В.Сосюра.) І давно не гудуть хрущі над (Ш,ш)евченківськими вишнями. (Г.Гордасевич.) Марус..на

учит..лька завжди проти бе..ладдя й за повітря чисте. (М.Доленго.) Кохання, як (Б,б)етхов..нська соната, бр..нить в мені словами чарівними. (В.Грінчак.) В згасанні (Л,л)евітанівських пожеж я, може, щось на світі зрозумію. (Л.Костенко.) Хвороби на з..млі бувають різні, і поки не зотлів ще корінь зла – пронизує п..кучо душі грізні (Р,р)ентгенового променя стріла. (П.Перебийніс.)

@ 371. Переписати, ставлячи присвійні прикметники в потрібній формі.

I. Може, ви дасте (Борисова) адресу? Це вже все, певне, у (Соломія) волі. І в (Богдан) грудях тривожно й радісно забриніла жага доброго слова. В (Максим) голові прокинулись дзвони.

З творів М.Стельмаха.

II. І темніє світ у (Петрові) очах, застилає його важка туга. Який то був радісний час у житті (Василь)! (Панас Мирний.) І нема на світі рівні (комар) комарівні. (Л.Костенко.)

Прикінцеві приголосні основи іменників [г], [к], [х] при творенні присвійних прикметників чергуються із [ж], [ч], [ш]: *Ольга – Ольжин, дочка – доччин, качка – каччин, муха – мушин.*

У присвійних прикметниках, утворених від власних імен із приголосними [ск], [с'к], звук [с] або [с'] зберігається (на письмі – буква с), а [к] переходить у [ч]: *Параска – Парасчин, Пріська – Прісьчин; [шк] переходить у [шч] (на письмі – шч): Мелашка – Мелашчин.*

У присвійних прикметниках, утворених від іменників м'якої чи мішаної групи, відбувається чергування голосних: *Сергійв – Сергієвого, ковалів – ковалевому.*

@ 372. Переписати, вставляючи пропущені букви. Пояснити чергування приголосних звуків.

Зимою сонце – як мачу..ине добро. (Нар.творч.) Йому нарешті упала в око жін..ина постать. (М.Коцюбинський.) На другий день трохи не все місто заговорило про Парас..ину болість. (Панас Мирний.) Мати прокинулась і зраділа, почувши доч..ину пісню. (І.Нечуй-Левицький.) Отже, доспівали яблука та грушки в знахар..иному саду. (Є.Гуцало.) То не зозуля прилинула в Хоми..ин садочок, то Ганна перескочила через перелаз. (І.Нечуй-Левицький.) Сіра Фень..ина корова стояла, наставляючи на нього тепле, напасене череве. (П.Загребельний.) Мотря звеліла своїм дітям упіймать Мела..иною чорного півня та принести до хати. (І.Нечуй-Левицький.) Маруся здійснила гармидер навколо Надій..иних прав. (Д.Білоус.)

@ 373. Від поданих у дужках іменників утворити присвійні прикметники. Пояснити чергування приголосних звуків. Позначити в словах орфограму “м’який знак”.

I. (Оксанка) мати, (донька) радість, (ненька) любов, (Докійка) хустка, (Маринка) намисто, (русалка) вінок, (рибалка) човен.

II. Голос (Маланка) став теплішим, немов нагрівався од сонця, що тихо сідало перед самою хатою. (М.Коцюбинський.) Кайдашиха принесла гостинці, роздала (Мелашка) дітям. (І.Нечуй-Левицький.) (Марічка) пісня оповідала всім добре знайому подію. (М.Коцюбинський.) Хилиться стара (Пріська) голова на груди. (Панас Мирний.) (Качуриха) хата була маленька, стара, ще й набік перехнябилась. (І.Нечуй-Левицький.) Він спинився, побачивши перед собою (Притика) хату. Яків залявся, що його нога ніколи не буде в (невістка) дворі! (Панас Мирний.) Чорне (Ївга) лице, жартуючи, натирали дівчата снігом, щоб прочунялася. (Панас Мирний.) Почалася нова смуга в (Єлька) житті. (О.Гончар.) (Ольга) краса, як вода забування в Леті, все знесла смутне на серці. (І.Нечуй-Левицький.)

@ 374. Переписати, від поданих у дужках іменників утворюючи присвійні прикметники.

I. Слухняному синові (батько) наказ – найлегша ноша. (Коваль) діти з іскор зорі роблять. Нехай горшки б’ються на (гончар) голову. Солодка морква, та в (сусід) городі. Через (баба) телята не можна вовкові і в город подивитись. Безличний, як попів Гриць. Де Крим, де Рим, а де (піп) груша. Хороший, як (Микита) свита навиворіт. (Теща) язика аршином не зміряєш. Пшениця – то (мужик) мука, (мельник) біда, а (пан) їда. Всім багата (трудоар) хата.

Народна творчість.

II. Тінь многострадла (Франко) вільну країну вітає. (М.Рильський.) Хто на дорогу (Довженко)? Ставайте у чергу змалу! (Л.Забашта.) Хай снігурі злетяться ще до хати, де виглядає (мама) їх поріг. (М.Малахута.) Може, ці зорі, що ясно одбилися в ясному заливі, - (Зевс) очі, що дивляться в очі Європи? (М.Рильський.) Про грізних чужинців гора пам’ятає (Батий). (Д.Луценко.) Задвигтіла гора (Андрій), клекотить (Михаїл) град. (О.Стефанович.)

& 375. Записати під диктовку. Записане звірити з надрукованим. Позначити в словах орфограму “велика буква у власних назвах”.

Батьків батечко – Микола, дід по матері – Давид. (Д.Білоус.) Всі якось перед ним малими стали, почувши тепле дідусеве слово. (В.Грінчак.) І ніжна титарева доня Яремі подає води. Стоять невпрохані, як доля, Тарасові й мої діди. (Д.Павличко.) Там Довженкові кінокадри проросли на віки дубами і Довженковими піснями зачарована снить Десна. (А.Малишко.) У дядьковій

Тодосевій коморі зібралось з десяток чоловік. (М.Рильський.) Лаврін висмикнув з Мелациних рук рогаца і врятував живоття трьом полумискама. (І.Нечуй-Левицький.) Як військо полководеце загине, чи має право полководець жити? (Д.Павличко.) Розметаєм кодро змієве ми до пня, до голови. (М.Рильський.)

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Орфограма: написання разом і через дефіс складних слів (30)

Разом складні прикметники пишуться, коли вони

1. Утворені від складних іменників, які пишуться разом: *лісостеповий, трикутний, тисячолітній*.
2. Утворені зі сполучення слів, у якому одне слово за значенням підпорядковується іншому: *народнописенний* (від *народна пісня*), *сільськогосподарський* (від *сільське господарство*), *синьоокий* (від *сині очі*), *мовностилістичний* (від *стилі мови*).
3. Утворені від прислівника та іншої частини мови: *вищезгаданий, високоякісний, свіжоспечений*.

Примітка. Складні прикметники, першим компонентом яких є прислівник, потрібно відрізнати від сполучень прислівників з іменниками, у яких прислівник вказує ступінь ознаки: *суспільно корисний* (корисний для суспільства).

@ 376. Від кожної пари слів утворити складний прикметник.

(Давня Русь) літопис, (Стара Україна) першодруки, (творити державу) діяльність, (правий берег) Україна, (Західна Україна) землі, (Східна Європа) країни, (Середні віки) література, (англійська мова) радіопередача, (повна влада) правитель, (дві палати) парламент, (середня статистика) робітник, (срібна вода) озеро, (обробляти дерево) промисловість, (обробка металу) обладнання, (різати метал) верстат, (переробка молока) промисловість, (гостра критика) стаття, (подібний до груші) світильник, (глибоко думати) мислитель, (далеко глядіти) учений, (широкий масштаб) задум, (ліс і степ) смуга.

377. Переписати, вставляючи пропущені букви та знімаючи ризку.

І. Над скелями задумався похмуро святий Ново/афонський м..настир. (П.Перебийніс.) Над князем Києм – Старо/київська гора. (Є.Гуцало.) Саме на землі нинішньої Української д..ржави складалося східно/слов'янське п..сьменство. (З календ.) Славія – ранньо/середньовічне д/..ржавне утворення

східних слов'ян, що існувало напер..додні утворення Київської Русі. (Зі словн.) Сонце хилиться, на львівські мури скоса поз..ра, та в його промінні сяє Свято/юрська гора. (І.Франко.) Г..ніальні твори Кобзаря піднесли українську духовність до з..ніту загально/людських надбань. (З газ.) Із старо/грецькими богами на прою старий Сократ встає. (Л.Забашта.) Середньо/вічні міста зазв..чай ро..ташовувались на пер..хрестях доріг, на п..ретині річки з дорогою або біля мосту чи пер..прави. (З підруч.) А на полі колосом іскриться повно/зерна виспіла пш..ниця. (Д.Луценко.) О, мій день золото/рунний! (В.Сосюра.) З калиновим підгорлям, у шоломі, неначе древньо/римський то шолом, співає пів..нь вранці біля дому. (Є.Гуцало.) О лебідь, лебідь біло/крилий, не відлітай від мене знов. (В.Сосюра.)

II. Як загально/європейське явище літератури сент..менталізм не обм..нув і українську драматургію. (З підруч.) Патлато/чубий сонях, мов ж..них, к..ває нам з-за тину головою. (Г.Коваль.) І соняшник злото/головий л..це за сонцем пов..рта. (В.Сосюра.) Сиво/коса матінка-з..мля ще колише сни мої з..лені. (П.Перебийніс.) Задумався дуб темно/шатий у сяйва холодного грі. (В.Сосюра.) А колись з..лено/чолі ви були, мої тополі. (В.Сосюра.) А в дуплах у білок пухнасто/хвостих горіхів скільки! (М.Рильський.) В українському козацтві знаходили віртуозний вираз національна вдача та історична місія зах..сту південно/європейських кордонів хр..стіянського світу. (С.Кримський.) Грицько був парубок в..сокий, ч..рнявий, каро/окий, - парубок як орел. (Марко Вовчок.) Чер..з колір нанесеної на обличчя фарби європейці наз..вали індіанців червоно/шкірими. (З підручн.) На ядуху слабує народ: не стає ж..вильного кисню, знов, неначе бешиха, мало/російський с..ндром. (В.Гужва.) І ранок хлопцем синьо/оким у поле чер..ду ж..не. (Г.Коваль.)

Через дефіс складні прикметники пишуться, коли вони

1) Означають поєднання кольорів, смаків, відтінки кольорів: *синьо-жовтий, гірко-солоний, яскраво-зелений.*

Примітка. Прикметники *жовтогарячий* та *червоногарячий* означають не відтінки кольорів, а кольори.

2) Утворені від основ, що означають рівноправні поняття: *українсько-англійський, мовно-літературний.*

3) мають першу частину *воєнно-, військово-* або їх перша частина закінчується на *-ико*: *воєнно-стратегічний, військово-морський, історико-культурний.*

4) Якщо вони являють повторення одного й того слова або споріднених слів: *білий-білий, милий-премилый, давній-предавній.*

@ 378. З кожної пари слів утворити складний прикметник.

Пошта і телеграф; синій та фіолетовий; англійський і німецький, святковий і розважальний, цегла й бетон; свинець і олово; серце і легені;

побутові розмови; прибутки та видатки; технічні професії; психічна хвороба.

@ 379. Переписати, знімаючи ризики. Позначити в словах орфограму “написання разом і через дефіс складних слів”.

I. Сухо/путний, шляхо/провідний, художньо/просвітницький, балкано/кавказький, середземно/морський, диво/вижний, яскраво/червоний, жовто/гарячий, синьо/зелений, кисло/солодкий, прудко/крилий, східно/слов'янський, західно/європейський, ціле/спрямований, темно/шоколадний, темно/лиций, щавлево/кислий, кисло/солодкий, суфіксально/префіксальний, сніжно/білий, біло/сніжний, целюлозно/паперовий.

II. Національно/визвольний рух проти польсько/шляхетського панування, старшинсько/гетьманський та козацько/старшинський роди, право/славний храм, греко/католицька церква, релігійно/містичний рух, робітничо/селянська спілка, Кирило/Мефодіївське братство, державно/політичне життя, зовнішньо/економічна діяльність, громадсько/політичний діяч, християнсько/демократична і соціалістично/радикальна партія, ідейно/художній задум, мовно/літературний та фізико/математичний факультети, військово/фельшерська школа, науково/дослідні та проектно/конструкторські організації, Тихо/океанське узбережжя, Дніпровсько/Бузький лиман, українсько/польські стосунки, кам'яно/вугільний басейн, залізо/бетонна конструкція, м'ясо/молочні продукти, асиметрично/розміщений, архітектурно/вишуканий, церковно/слов'янська мова, церковно-/археологічний музей.

@ 380. Переписати, утворюючи складні прикметники від поданих у дужках слів. Позначити в словах орфограму “написання разом і через дефіс складних слів”.

Усталення християнства сприяло розвитку (церква, історія) літератури, що містить описи життя святих. (З підруч.) Європейська (середні віки) література багата на полемічні твори (Боже слово) змісту. (З календ.) Першим твором нової української літератури стала (бурлеск, травестія) поема Івана Котляревського “Енеїда”. (З підруч.) Реалістичні засади українського театру утвердив Тарас Шевченко (історія, побут) драмою “Назар Стодоля”. (З підруч.) (Психологія, філософія) проза Михайла Коцюбинського стала помітною віхою у розвитку української літератури. (З підруч.) (Далекий схід) вечір розгортає багряний шовк і золоту кайму. (М.Бажан.) Венозна кров темна і гущіша, артеріальна – (яскравий, червоний) та рідка. Жовч – це (жовтуватий, зелений) рідина, яку виробляє печінка. (З підруч.) Знаменитий на весь світ шипучий напій кока-кола первісно містив витяжки з двох (Південна Америка) рослин: коки і коли. (З газ.)

381. Прикметники з орфограмою “написання разом і через дефіс складних слів” виписати з текстів диктантів 10, 18, 21, 22, 26, 34, 36.

382. Переписати, вставляючи пропущені букви та знімаючи ризик. Позначити в словах орфограму “написання разом і через дефіс складних слів”.

I. 1899 року архітектор Вікентій Хвойка повідомив про ч..сленні знахідки під час ро..копок у с..лі Трипілля під Києвом керамічного посуду з біло/чорно/ч..рвоними віз..рунками. Так світ довідався про відкр..ття трипільської культури, що увібрала трад..ції з..млеробсько/скотарських пл..мен і досягла надзв..чайного ро..квіту. (З підручн.) Татаро/монгольська навала пер..рвала закономірний процес становлення національних д..ржав на східно/слов'янському терені. (З журн.) Запорізька Січ – військово/політична організація українського козацтва. (З енцикл.) Сьогодні Україна йде власним суспільно/політичним шляхом, формує неповторні культурні орієнтири (З газ.) Перші північно/американські пл..мена займалися м..сливством та зб..ранням. (З підручн.) Конкорд – це надзвуковий франко/бр..танський літак. (З довідн.) Я люблю свою землю співучу, біло/пінне к..піння в..сни. (В.Раєвський.) Ч..ремха біло/срібна ро..цвіла від щастя і добра, як нар..чена. (Д.Луценко.) Я в..селий, юний/юний. (В.Сосюра.) Братки – фіалка жовто/біло/синя під соснами. (М.Доленго.) Гросмейсер – найвище шахово/спортивне звання. (Зі словн.)

II. В Ново/петрівську кам'яну фортецю прорвалось ранком сонце в каз..мат. (Д.Луценко.) Поч..тай мені вірші свої, поч..тай про жовтаво/б..грянний осінній ро..май. (В.Раєвський.) Осінь димна, осінь тьмяно/злата. (М.Бажан.) Ч..рвонувато/брудно/жовте шумує листя під ногами. (М.Доленго.) Ці сосни, вбрані в синій/синій іней, мені відкрили віз..рунки душ. (В.Стус.) Часи глухо/німії не заглушать дзвінких думок. (Леся Українка.) Пр..снівся я собі самому у дебрі голосно/німій. (М.Рильський.) Людське волосся містить два види пігменту: темно/коричневий меланін і ч..рвонувато/жовтий каротин, поєднання яких в..значає його колір. (З посібн.) У р..зультаті геолого/пошукових і геолого/ро..відувальних робіт вугл..носні райони Донбасу значно ро..ширилися. (З підручн.) Пісня та йому прошила серце райдужно/солодкою стрілою. (М.Рильський.) Отож західно/німецьке телебачення хотіло ввести щохвилиний, щогодинний, щодобовий р..портаж чер..з окремих канал. (Є.Гуцало.) Чорно/білий застиглий без ретуші сад пер..дзимно порожній, шорсткий, кострубатий. (Н.Диб'як.) Ти простягнеш чер..з милі свої руки сніжно/білі. (Олександр Олесь.)

III. Ц..рковні книги ц..рковно/слов'янською мовою у в..ликій кількості ввозили на Русь із Візантії та Болгарії. Їх не пер..кладали на ро..мовну давньо/руську мову, а просто пер..писували. Проте особливістю викор..стання старо/слов'янської літературної мови Кирила і Мефодія в Моравії, Болгарії й Русі було поступове зб..гачення її місцевою лексикою і

мовними конструкціями. (З підруч.) Люблю, коли цвіте картопля жовто/блакитним п..рвоцвітом. (А.Камінчук.) В долині льон зацвів, як щастя, під небом синьо/грозовим. (М.Стельмах.) Синьо/віконну побудую хижу моїх надій і двері відч..ню. (А.Малишко.) Гриби у буйнотрав'ї коричнево/т..мнавї. (М.Самійленко.) У науково/популярній та науковій літературі широко висвітлена ч..сельність, віково/статева структура населення України та трудо/ресурсна с..туація в д..ржаві. (З підруч.)

IV. Встановити межі українсько/білоруських етнічних з..мель досить важко у зв'язку з наявністю ш..рокої смуги змішаних українсько/білоруських говорів. (З підруч.) Ще тільки декуди бл..щить рілля у чорно/синій соковитій барві. (М.Рильський.) Ч..рвоно/в..шневі зорі віщують погожий схід. (А.Малишко.) С..рпанок прозоро/блак..тної ночі окутує землю так ніжно. (М.Рильський.) Н..сли жалобу древні журавлі долиною н..бесно/голубою. (А.Малишко.) Діброва ця барвінко/ока і з..лено/брова. (Є.Гуцало.) Коріння південно/афр..канського фігового дер..ва сягає 120 м у гл..бину. (З підруч.) Ч..рвоно/яре раннє сонце уже просушує траву. (Д.Луценко.) Превалювали м'які опалові тони, сер..д яких різким д..сонансом вр..вались кр..кливо/ч..рвоні. (Є.Гуцало.) На блідо/рожевих купинах яскраво/ч..рвоний корал. (М.Доленго.) У млі встає цей спомин тихо/мирний, коли кругом – похмура з..ма. (М.Рильський.) Все вд..хає в себе таємничу насолоду срібно/дзвонного коротко/часного дощу. (Г.Коваль.) Віють там мусони і пасати, голо/шкіра риба там ж..ве. (Є.Гуцало.) В волос твій каштанно/рунний срібні ниті запл..лись. (В.Сосюра.)

& 383. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “написання разом і через дефіс складних слів”. Написане звірити з надрукованим.

I. Сигнальну вогняно-димову споруду, що використовувалась козацькою сторожею для передачі інформації про наближення чи напад ворогів, називали фігурою. (З підруч.) З кручі Шевченко підводить очі мудрі, задумливо-молоді. (А.Малишко.) Багряно-жовтий лист кудись за вітром лине. (В.Сосюра.) Я юні наздогнав багряногриві коні. (В.Сосюра.) Рожево-сиза мла оповиває степ, людські голубить душі. (М.Рильський.) І хмари рожево-сліпучі, як ватра, палали вгорі. (Є.Будницька.) Остигали яблука червоні на сліпучо-білому снігу. (П.Перебийніс.) І тільки жарт приперчено-солоний місток до дійсності перекида. (М.Рильський.) Спочатку підозріло розглядали мою циганську вроду, особливо сіранодебержераківський ніс. (М.Стельмах.) Усміх твій знайомий мудро-іронічний з губ твоїх зітерти не могла і смерть. (В.Сосюра.) Спомин зайчиком перемайнувся крізь пестливо-глузливі слова. (М.Доленго.) Щось було зачіпливе і гостро-лукаве в її сухім, підкресленім оці. (М.Коцюбинський.)

II. Краю мій коханий, щире твоє слово, небо твоє ніжно-голубе. (П.Перебийніс.) Синьо-лілова, іскриста, ніжна вкривала крига тиху ріку. (І.Качуровський.) Переможна битва об'єднаної литовсько-української армії проти золотоординських військ на берегах притоки Південного Бугу ріки

Сині Води 1362 року ввійшла в історію як Синьоводська битва. Саме вона поклала початок звільненню східнослов'янських народів від монголо-татарського іга. (З підруч.) Зусилля численного інженерно-технічного персоналу Крюківського вагонобудівного заводу в тісному співробітництві з провідними науково-дослідними інститутами постійно спрямовані на вдосконалення існуючих і створення нових програмних технологій. (З газ.) Що ж ти там блукаєш, молодість моя, в вишитій сорочці, кароокая? (В.Сосюра.) Розвиток західноєвропейського бароко поставив перед світом мистецтва загальнозначущі питання. Відповідно до національних варіантів цього загальноєвропейського художнього напрямку можна поруч з віртуозністю бароко італійського, драматизмом іспанського, романтизмом французького відзначити героїко-стоїчний дух українського бароко. (З підруч.) Шабля Христо Ботева нетлінна, як його пісні хоробро-мужні. (М.Рильський.) Скидало небо біло-синій плащ, дощі змивали голубиний спокій. (Л.Косановська.) У небі хмари плінуть срібнопері. (М.Рильський.) І бук гойда у золотій колісці блакитно-синє небо. (Г.Коваль.) Клапті хмарок зворушливо-білі. (М.Рильський.) Розлилось безмежне море світла ясно-золотого, і зелено-золотого, й білого, неначе сніг. (І.Франко.) Там горді верховини довгорукавих і густих ялин гудуть і до соснових верховин схиляються для дружньої розмови. (М.Рильський.) Щось прадавньофічне по вітах смереки сплива. (Г.Коваль.)

384. Прочитати. Обґрунтувати правопис виділених слів.

І. *Науково обґрунтована* характеристика населення повинна ґрунтуватись на достовірних матеріалах. (З підруч.) Потомки розберуться. Їм видініш крізь *кришталєво-об'єктивну* призму. (Л.Костенко.) Приємлю, епохо, усе незвичайне й буденне, твою неповторність *калейдоскопічно-мінливу*. (Н.Диб'як.) Тепер інакший вітер степом віє: *безжалісний, морозяно-шорсткий*. (Г.Кочур.) В мовчанні вод *пригнічено-веселих* застигли зорі на холоднім дні. (В.Симоненко.) А далечінь така *первісно синя* кипить, бує, світиться, гуде. (А.Камінчук.) Помішались усі на модерному, одноденному, безтиражному в цьому світі такому химерному, в цьому світі *ринково-продажному*. (А.Камінчук.) Вже з XV століття мистецтво стає менш *релігійно спрямованим*. (З підруч.)

І. І смужка сонця *тонко пурпурова* далекий обрій пензликком торка. (Л.Костенко.) Знайти б мені хоча б хвилинку для *невловимо ніжних* рим! (М.Доленго.) Знімається *небесно-дивна* пісня і лине в сонячні краї. (Олександр Олесь.) І п'ють з джерельця голуби *джерельно-чисту* воду. (М.Луків.) Гори дикі і суворі, вічно *гордомовчазні*. (Олександр Олесь.) А весна така п'янка і така *безбожно-юна!* (М.Гриценко.) Тільки манить ввечері дорога у *казково загадковий* світ. (В.Симоненко.) Спочатку книги писались на *спеціально виготовлених* шкірах, які називались пергаментом. (З підруч.)

СТОП! Переписати, у виділених словах позначити орфограми, в дужках після цих слів записати номер орфограми.

Зразок. Всю ніч ревіло {3} хижим {4} звіром {33}. (О.Ольжич.)

Синдром маленької людини є найбільшою й найважливішою проблемою сучасної України. (Л.Танюк.) Встає Вкраїна – ось найбільше диво. А хижий світ то заздрісно, то мстиво на ній ще вишиванку розрива. (І.Драч.) Комуś дано творить діла великі, що ниткою простягнуться в віки, а з мене досить, що не був дволиким, що серця не міняв на п'ятаки. (Д.Фальківський.) Всебічного розвитку ідея цінності особистості набула в українській класичній літературі. Прикладом цього є художньо-філософське опрацювання Лесею Українкою феномену Дон Жуана як загальноєвропейської теми розкріпачення особи. (С.Кримський.)

ЧИСЛІВНИК

385. Переписати, вставляючи пропущені букви Числівники підкреслити, вказати кількісні й порядкові.

Коза..ький флот вин..к у першій половині ш..стнадцятого століт..я. Коза..ькі чайки мали довжину до двадцяти метрів, ш..рину – три-чотири метри, в..соту - до двох з половиною метрів. На човні було два к..рма, що давало йому змогу плисти в обидва боки. У рух чайку пр..водили вітрила й весла, яких було по десять-п'ятнадцять з кожного боку. На човні ро..міщувалось одночасно по п'ятд..сят-сімд..сят козаків. Із січової гавані виходило іноді понад триста чайок, ек..паж яких налічував близько двадцяти тисяч бійців.

З підручника.

КІЛЬКІСНІ ЧИСЛІВНИКИ

Орфограма: написання разом та через дефіс складних слів (30)

Складні числівники (вони складаються з двох основ) пишуться разом: *одинадцять, тридцять, п'ятдесят, вісімсот.*

Складені числівники (складаються з кількох простих чи складних числівників) пишуться окремо: *двадцять чотири, сорок один, двісті дев'яносто три.*

Дробові числівники пишуться окремо: *дві п'ятих, вісім десятих, три цілих і вісім сотих.*

386. Подані числа записати словами.

18, 38, 69, 751, 844, 1529.

387. Переписати, числа записуючи словами.

I. Під час свого візиту в Україну Папа Римський Іван Павло II проголосив святими мучениками за Віру Христову 24 особи з українських теренів. (З газ.) На другий день Різдва пам'ятай, що тобі залишилось 364 дні до Різдва. (Англ.приказка.) Льодовий панцир Антарктиди містить 0,7 світового запасу прісної води. (З календ.) Серед металів найнижчу температуру замерзання має ртуть, це 38, 8 градуси. Найвищу температуру плавлення має вольфрам, це 3420 градусів. (З підруч.) Діаметр планети Марс – 6794 км, період обертання навколо Сонця – 689, 86 діб. (З підруч.)

II. Президентську відзнаку «Орден Богдана Хмельницького» 3-х ступенів було засновано у рік¹, коли відзначалося 400 літ з дня народження гетьмана. (З журн.) Вихованець луганської та донецької шкіл легкої атлетики, восьмиразовий чемпіон світу у стрибках з жердиною Сергій Бубка встановив 35 світових рекордів. (З газ.) Шукай себе, перемагай зневір'я – нехай сімнадцять літ чи сімдесят. (П.Воронько.) Бивні слона можуть сягати 3,5 м. Жираф може висунути язик на 46 сантиметрів. (З енцикл.) Запасів нафти людству повинно вистачити на 30 років. Країни, що розвиваються, мають 84% світових запасів. (З журн.) За час останньої війни в Україні було зруйновано 714 міст, понад 28 000 сіл, виведено з ладу більш як 16 000 промислових підприємств. (З підруч.) Словник Елочки Щукіної налічував 30 слів. Мова професійного злочинця нараховує 120-130 слів. Лінгвобаза дикунів з людожерського племені «мумбо-юмбо» складає 300 слів. Кількість слів повсякденного вживання пересічної сучасної людини включає 400-500 слів. Активний словник людини з середньою освітою нараховує 1500-4000 слів. Лексичний запас людини, яка багато читає, - близько 8000 слів. (П.Таранов.) Висота гори Еверест на кордоні Непалу з Китаєм досягає 8 848 м над рівнем моря. З усіх відомих рослин найдовше живе креозотовий кущ, висловлюється припущення, що окремим екземплярам куща 11 700 років. Пустеля Сахара в Південній Африці займає площу 9 269 000 кв.км. (З енцикл.)

Орфограма: м'який знак у числівниках (37)

М'який знак після *т* пишеться лише в кінці числівників *п'ять* – *дев'ятнадцять*, а також *двадцять* і *тридцять*. У середині складних числівників м'який знак не пишеться: *шістнадцять*, *п'ятдесят*, *шістсот*.

¹ 1995 року.

388. Переписати, на місці крапок уставляючи, де потрібно, м'який знак.

П'ят.. разів засумнівайся, а тоді до діла збирайся. Сорока з паркану, а дев'ят.. – на її місце. У ведмедя десят.. пісень, і всі – про мед. У році дванадцят.. місяців, і кожен по-своєму вельможний. Ця вже пасок з тридцят.. з'їла. Розумна голова прогодує краще, ніж п'ят..десят.. лінєвих рук.

Народна творчість.

389. Розкрити значення кожного з фразеологізмів. Визначити орфограми у виділених словах.

Дев'ять муз. *Десять* заповідей. *Дванадцять* апостолів. *Тридцять* срібників.

& 390. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “м'який знак у числівниках”.

I. Лід покриває майже одинадцять відсотків поверхні Землі. (З підруч.) Дядько мій добрий згадує світ, у шахтарях аж п'ятнадцять літ, та ще на війнах п'ятнадцять літ, та ще в артілі – двадцятка. (А.Малишко.) Коли він у свої вісімнадцять-дев'ятнадцять років гасав на коні, то не сумнівався у перемозі. (М.Стельмах.) За тринадцять років полководець Александр Македонський об'єднав Грецію, Єгипет і Вавилон. (З підруч.) Так краще в тридцять повністю згоріти, ніж до півсотні помаленьку тліть. (В.Симоненко.) Коли не помиляюся, працювало тридцять два школярі? (М.Стельмах.) Останні двадцять п'ять років життя Григорій Сковорода мандрував Україною. (З підруч.) Математики Вавилону винайшли систему лічби, що ґрунтувалась на числі шістдесят, яке дало нам кількість хвилин у годині і кратне число градусів у колі – триста шістдесят. (З календ.) Нині до ООН входить понад сто шістдесят держав. (З підруч.)

II. I вийшли з річки дванадцять дівчаток босих, розпустили коси – і потекло дванадцять річок прозорих через усю Україну. (В.Пасічник.) Якщо нежить лікувати, він проходить за два тижні, якщо ні – за чотирнадцять днів. (З газ.) Лише біля одного розлогого дуба вони знайшли вісімнадцять грибів і не стали більше збирати. (М.Стельмах.) Піднявся вгору я на шістдесят поверхів, на хмародряпний той будинок. (М.Тарновський.) Чисте повітря – це суміш газів, яка містить сімдесят вісім і дев'ять десятих відсотки азоту та двадцять і дев'яносто п'ять відсотків кисню. У невеликих кількостях повітря містить деякі інші хімічні елементи. (З підруч.) Нині в Україні існує двісті вісімдесят шість будинків-інтернатів для громадян похилого віку. Діють також сімсот сімдесят територіальних центрів надомного обслуговування самотніх ветеранів, інвалідів і пенсіонерів за місцем проживання. (З газ.) В тілі людини шістсот тридцять дев'ять м'язів. Усі вони повинні мати

навантаження, коли людина хоче бути здоровою. (П.Загребельний.) За шість тисяч років історії людства на Землі відбулося понад чотирнадцять тисяч воєн, які забрали три мільярди шістдесят мільйонів чоловік. За три тисячі шістсот років зареєстровано лише двісті дев'яносто два спокійні роки. (З календ.)

391. Виписати числівники з текстів диктантів 16, 23, 24. У виписаних словах позначити орфограму «м'який знак у числівниках».

ПРАВОПИС ВІДМІНКОВИХ ФОРМ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Орфограма: написання разом числівників на позначення десятків сотень у непрямих відмінках (38)

Числівники *один, одна, одне, одно* відмінюються за відмінками й родами в однині: *одного, однієї, (на) одному*. Числівник *одні* вживається лише з іменниками, що мають тільки форму множини: *одні ворота, одні двері*.

Числівники *два (дві), три, чотири* відмінюються тільки за відмінками: *двох, трьома, (на) чотирьох*.

Як *п'ять* або *шість* відмінюються числівники *дев'ять, десять, одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять, шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, двадцять, тридцять*.

У складних числівниках на позначення десятків *п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят* відмінюється тільки друга частина: *п'ятдесяти (п'ятдесят'ях), сімдесятьом (сімдесяти), (на) вісімдесяти (вісімдесят'ях)*.

У складних числівниках на позначення сотень *п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* відмінюються обидві частини: *п'ятисот, шестистами (шістьмастами)*.

Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в усіх відмінках, крім називного і знахідного, мають закінчення **-а**: *сорока, дев'яноста, ста*.

У складених кількісних числівниках відмінюються всі складові частини: *двадцяти п'яти, сорока сімом (семи), (на) п'ятистах шістдесяти (шістдесят'ях) семи (сімох)*.

Числівники *тисяча, мільйон, мільярд* відмінюються як іменники (*тисяча* – як іменник I відміни мішаної групи, *мільйон і мільярд* – як іменники II відміни твердої групи).

392. Переписати, вставляючи пропущені букви і записуючи числа словами. Визначити відмінки числівників.

I. Хто 2 кавуни 1 рукою тр..мас, той обов'язково їх упустиць. На 2 мишей тр..мати kota – ро..кішно, хоч хвоста утни. Виїхав на 3 колесах. Мишу й 3 скиртами не ро..чавиш. Кінь на 4 ногах, та й то спот..кається, а чоловік 1 язиком говорить і пом..ляється. Запасеного на 3 хлопців завжди вистачить на 5 дівчат. Сила жінки – сила 7 пар волів. У з..млі хліб – за 7 трудами, 7 потоми. Майстер з 10 шкур щось та пошиє. М..нулого не наздоженеш, хоч 10 гінців пошлеш. Краще 1 р..месло вміти, ніж над 12 потіти. У 15 чабанів отара – пр..мара. П..гана х..зйка фартухом вин..се з дому більше, ніж чоловік 20 кіньми зав..зе. Коневі краще везти 15 на санях, ніж 1 на спині. Не порозумнішав до 20, не одружився до 30, не ро..багатів до 40 – кругом дур..нь. Бер..г 1 раз обвалюється, а чоловік більше 100 разів пом..ляється. Робота 1 жінки краща, ніж тер..вені 100 чоловіків. Із 90 голок сокири не склеїш.

Народна творчість.

II. Стане тої радості нам на 2. Зорі з неба сиплються, мов горох. (Г.Коваль.) Він кожному з 5 вд..влявся пильно в очі. (М.Бажан.) Слонова шкіра досягає 4 см у товщину. Шкіра людини – від 1 мм на повіках до 5 мм на ступнях ніг. Людська волосина ж..ве не більше 6 років. З місця к..нгуру може зробити стр..бок до 12 м. (З підруч.) З 14 років Христофор Колумб плавав на торговельних кораблях. (З енцикл.) Незадовго до смерті Григорій Сковорода склав список своїх праць, що складався з вісімнадцяти ор..гінальних творів та семи п..рекладів, чотири з яких досі не знайдено. (З довідн.) При ро..паді СРСР 1991 року 11 з 15 р..спублік об..рають незалежність. (З підруч.) Який я дідусь? Я солдат-в..теран, на тілі рубці 14 ран. (П.Воронько.) Близько 1000 років до н.е. фінікійці винайшли перший у світі алфавіт з 22 символів, які означали тільки приголосні звуки. (З посіб.). Очне яблуко дорослої людини має в д..аметрі близько 24 мм. (З підруч.) Окрім 35 відомих п'єс, Вільям Шекспір нап..сав 154 сонети. (З підруч.) Український народ до 90 відсотків є муз..кальний, здатний до активного музикування. (С.Людкевич.) У XV столітті імперія інків простяглася більш ніж на 900 000 кв.км по в..соких плато Південної Америки. В країні існувала м..режа доріг 16 000 км завдовжки. Населення імперія мала 12 000 000 осіб, поділених на 90 пл..мен. (З підруч.) Півстоліття тому на дорогах налічувалось до 70 мільйонів машин. Сьогодні ця кількість зросла до більш ніж 600 мільйонів авто. (З журн.)

III. Якщо в XIX столітті Європа володіла лише 11 відсотками тер..торії Африки, на початку XX вона контролювала вже 90 відсотків. (З енцикл.) До хати ввійшла Олена і в..сокий русявий чолов'яга років 45. (М.Стельмах.) У XVIII столітті в Західній Європі в зв'язку із збільшенням в..робництва сільськогосподарських продуктів та ро..витком мед..цини с..редня тр..валість ж..ття збільшилася з 35 до 40 років. Протягом останніх 50 років мед..цина пер..буває на піднесенні. Нині в Європі тр..валість ж..ття 73 роки в чоловіків та 81 рік у жінок. (З підруч.) Вчора ворон справив ім..нини, 300 літ минуло, 300 літ. (А.Малишко.) І про 40 морозів кажуть, та хоча й не здаються зими, 40 морозів не страшно – то нас тільки лякають ними. (Д.Білоус.)

Температура кипіння води дорівнює 100 градусам Цельсія. (З підруч.) У XIII століття в Київській Русі існувало близько 50 м.настирів, із них 17 у самому Києві. (З підруч.) У першій половині XIX століття населення Європи збільшилося з 187 до 266 мільйонів осіб. (З енцикл.) 1519 року Магеллан вирушив із Севільї на 5 кораблях з 265 людьми, обігнув Південну Америку й увійшов у Тихий океан. (З енцикл.) Надшвидкий поїзд “Атлантик” пер.возить пасажирів зі швидкістю до 300 км на годину. (З довідн.) “Іліаду” та “Одіссею” Гомер створив близько 800 років до н.е. (З підр.) Напр.кінці XII століття населення найбільших міст Європи не пер.вищувало 20 000 осіб. Париж з населенням до 200 000 був найбільшим містом у світі. (З енцикл.) Пер.кують 100 000 раз зозулі твої прожиті й непрожиті дні. (Г.Коваль.) 1932-1933 року в Україні штучно було створено голодомор, що знищив пр.близно 10 000 000 селян. Більшого злоч.ну людство не знає. (З підруч.)

@ 393. Переписати, подані в дужках числівники ставлячи в потрібній формі.

I. Мечі руських дружинників XII ст. були довжиною до (сто двадцять) сантиметрів і вагою до (два) кілограмів. Протягом останніх (двадцять п'ять) років свого життя Григорій Сковорода мандрував Україною. Вже 1939 року шевченкознавець Павло Зайцев підготував повне видання творів Кобзаря у (шістнадцять) томах. Сьогодні в Україні релігійні організації представлені більш ніж (сімдесят) конфесіями, течіями, напрямками. Нині в переліку нобелівських лауреатів більше (шістсот) імен. Сам Альфред Нобель - автор (вісімдесят п'ять) винаходів. Біблію перекладено (дві тисячі дев'яності дві) мовами.

З календаря.

II. Леви сплять до (двадцять дві) годин на добу. З (тридцять сім) відомих видів дельфінів у річках живуть лише (п'ять). До (сорок сім) видів змії все життя проводять у морі. Видів кенгуру існує близько (шістдесят). Сім'ї шимпанзе складаються з (двадцять п'ять-сто) керованих самцем тварин. Дорослий слон щодня з'їдає від (сто) до (двісті) кілограмів рослинної їжі. За перші два роки життя слоненя набирає до (шістсот) кілограмів. В усіх частинах світу водиться до (триста сімдесят) видів акул. Вага бурого ведмедя сягає (триста вісімдесят) кілограмів. Ведмедиця вагою до (сто) кілограмів народжує ведмежат від (вісімдесят п'ять) до (сто сорок) гримів.

З енциклопедії.

III. До (двадцять) бунтуємо завзято, шукаєм правди, клянемо брехню. (В.Симоненко.) 1751-1772 рр. Французький просвітитель Дені Дідро силами (двісті) авторів статей уклав багатотомну “Енциклопедію”. (З підруч.) Український мандрівник і вчений Микола Міклухо-Маклай є автором понад (сто шістдесят) наукових праць з антропології, географії, етнографії. (З підруч.) Засновник віровчення даоїзм китайський мислитель Лао-Дзи жив близько (дві тисячі шістсот) років тому.

З енциклопедії.

@ 394. Переписати, вставляючи пропущені букви та записуючи числа словами. Визначити відмінки числівників.

I. Пам'яток оригінального давньоукраїнського письменства XI-XII ст. збереглося близько 100. До XII ст. у церковних бібліотеках Київської Русі налічувалось близько 200000 рукописних книг. Збережених рукописних книг від XI до XIV ст. виявилось близько 700. (З календ.) У 30-х роках минулого століття було пресовано більше 500 українських письменників. (З підруч.) Починаючи з 1991 року Україну як незалежну державу визнали 152 країни, дипломатичні відносини встановлено з 138 державами. (З календаря.) Сьогодні на земній кулі понад 250000 видів рослин. Десь до 2050 року внаслідок технічної діяльності людини 20000 видів рослин щезнуть навіки. (П.Загребельний.)

II. 1000 сумирних овець поміститься під одним деревом. З ремеслом у руках краще діла дійдеш, ніж з 1000 порадників (Нар.творч.). А бджолині вусики-антени? Уявіть собі, на кожній антені 500000 чутливих пор, і кожна пора має нервові закінчення. (О.Гончар.) Людина споживає у їжу близько 12 000 рослин. (З підруч.) Французький король Людовік XIV збудував у Версалі поблизу Парижа найвеличніший у Європі палац. Його зводили 36000 робітників упродовж 47 років. Королівському двору прислужувало 15000 вартівих, придворних і слуг. (З підруч.)

III. Не раз мені здається, що я прожив 1000 років. (Д.Павличко.) Вже 20000 люду зібралося у залі. (М.Тарновський.) Вибух атомної бомби у японському місті Хиросіма знищив і покалічив близько 150 000 мирних жителів. (З підруч.) Під час окупації України гітлерівці закатувати більш як 5000000 мирних громадян, три мільйони українців загинули на фронтах, майже 2500000 юнаків та дівчат вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Без притулку й засобів до існування залишилося понад 10000000 українських громадян. (З календ.) Атлантичний океан утворився близько 65000000 років тому. В одному грамі плоду деяких орхідей міститься понад 990000000 насінин. (З довідн.)

ПРАВОПИС ВІДМІНКОВИХ ФОРМ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Порядкові числівники відмінюються як прикметники твердої групи (змінюються за родами й числами): *шостого, шостому, шостим*.

Порядковий числівник *третій* відмінюється як прикметник м'якої групи: *третього, третьому, третім, (на) третьому*.

У складених порядкових числівників відмінюється тільки останнє слово: *тридцять сьомий, тисяча дев'ятсот п'ятдесят сьомому*.

395. Від поданих чисел утворити порядкові числівники.

8, 15, 43, 452, 897, 2379.

396. Переписати, подані в дужках кількісні числівники замінюючи відповідними порядковими. Визначити відмінки числівників.

(Дванадцять) вечір актори безсонні готують “(Дванадцять) ніч”. (М.Бажан.) Кома і крапка – найдавніші розділові знаки, вони з’явилися в перших друкованих книгах (шістнадцять) століття. (З журн.) Дівчина крутнула тумблер радіоприймача, і салон машини наповнили звуки (вісімнадцять) століття. (П.Загребельний.) Мені тридцять вісім? Омана! Мені (вісімнадцять) рік. (В.Сосюра.) Іван був (дев’ятнадцять) дитиною в гуцульській родині Палійчуків. (М.Коцюбинський.) На (одинадцять) році віддали його до школи. На (чотирнадцять) ніби переродився Івась: почав учитись найкраще. (Панас Мирний.) Я насмілюсь тільки нагадати, що йому ж (сімнадцять) годок! (Л.Костенко.) У пам’яті неспаленим барвінком зостанеться навек (двадцять) вік. (П.Перебийніс.) Я ночував на людській толоці, я припухав в (тридцять третій) році. (А.Малишко.) Що писав би Шевченко в (тридцять три), в (тридцять сім) роках? Певно, побувавши в Косаралі, побував би ще й Соловках. (Л.Костенко.) (Сорок п’ять) весна... Все ціло. Все гуло... У вогні канонад в муках корчилось зло. (Б.Дегтярьов.) Який ти будеш, (двадцять один) віче? Цікавість? Ні! То нетерпіння кличе. (Н.Тихий.) За чисельністю українці посідають (двадцять один) місце серед етнічних груп, що проживають у США. (В.Юричко.) Йшли солдати із-за Псла (двадцять один) числа. (А.Малишко.)

397. Переписати, вставляючи пропущені букви та ставлячи подані в дужках порядкові числівники в потрібній формі.

За від..аленістю від Сонця планета Марс - (ч..тверта) планета Соня..ної с..стеми. (З підруч.) П’ять весен м..нуло і (шоста) пр..йшла, заслала лани к..лимами. (Олександр Олесь.) (Сьомий) поту зітру краплини, темної ночі додаю до днини, а докопаюсь-таки до щастя, щоб не було міраж..м в людині. (А.Малишко.) Ро..пука, як (д..в’ятий) вал, мене вкр..ває з головою. (Я.Лесів.) З (восьма) до (двадцята) години – поле твоїх зусиль. (О.Шарварок.) У (шістнадцяте-сімнадцяте) столітті Європу охоплює могутнє інт..лектуальне піднесення. (З підруч.) В (двадцять перший) вагоні всі поснули, всі в полоні в..ртуальних сновидінь. (Ю.Рибчинський.) У тридцять три розіп’ято Ісуса, у (тридцять третій) на з..мному прюзі розіп’ято мільйони без вини. (Б.Олійник.) Вам був уже рік (сто перший), а ви і не знали, котрий. (Л.Костенко.) На (сімдесят третій) році фіз..олог Іван Сеченов досліджував на собі самому втомлюваність людського орган..зму. (З календ.) Найдавніша будова Європи знаходит..ся у німе..ькому місті Лорш. Це міська управа, зведена (сімсот п’ятд..сят третій) року. (З календ.)

& 398. Записати під диктовку. Числівники підкреслити. Виділити в словах орфограму “м’який знак у числівниках”.

Наша мова така ж, як в усіх людей. Виявляється, для кожного народу усвідомити й визнати це - найважче. За “калібром” народу-носія мови ми нині на двадцять шостому місці у світі з-поміж двох тисяч п’ятисот народів. Певно, то неправда, що мов у світі аж шість тисяч, адже навіть Біблія перекладена “лише” на дві тисячі сімнадцять мов.

Отже, виходить, що до кінця списку народів-носіїв мов, до найменших, найдрібніших мовних спільнот після нас іще дев’яносто відсотків народів світу. Обабіч нас у списку на двадцять п’ятому і двадцять сьомому місцях – наші історичні суперники й географічні сусіди турки й поляки зі своїми мовами.

Якщо через нехлюйство одних українців і зраду інших ми опинимося, скажімо, на сотому місці, це означатиме, що як нація на краю долю ми не заслуговуємо. Проте нині на сотому місці стоїть словацька мова, якою спілкується п’ять і три десятих мільйони. На сто першому місці – монгольська, далі - албанська, тоді норвезька, якою спілкуються чотири й дев’ять десятих мільйони. На сто шістнадцятому місці – туркменська, іврит – на сто двадцять третьому, литовська – на сто тридцятому, словенська – на сто шістдесят третьому, а македонська на сто сімдесят восьмому. І що ж? Живуть люди, мають державу, плекають свої культури, ростять дітей.

Якби україножери відучили б таки п’ятдесят мільйонів українців від української мови, то й тоді б їм не було гарантії спокою. Он сини Ізраїлю через бездержавність сто років тому сягнули чи не останніх місць у світі за поширенням своєї мови. А тепер мають чотири мільйони не просто мовців, а громадян, згуртованих вірою й мовою предків. Виходить, можливий зворотній процес, аби політична воля та відповідальність керівників держави національним ідеалам... (За К.Тищенком.)

ПРАВОПИС УТВОРЕНИХ ВІД ЧИСЛІВНИКІВ СКЛАДНИХ СЛІВ

Орфограма: написання разом і через дефіс складних слів (30)

Складні порядкові числівники не слід змішувати зі складними прикметниками, іменниками та прислівниками, першою частиною яких є числівник: *трикутний, семижильний, сторіччя, п’ятисвічник, десятиповерховий, двадцятирічний, тисячозвуко.*

Складні іменники та прикметники, першою частиною яких є кількісний числівник у формі родового відмінка (*сто* – у формі називного), пишуться разом: *шестиденка, столітник, семиструнний.*

Складні прислівники, утворені поєднанням прийменника з числівником,

пишуться разом: *вперше, вдвоє, утрюх, начетверо*. Складні прислівники, що починаються на *сто-, тисячо-, мільйонно-*, пишуться разом: *стокілометровий, тисячоокий*.

399. Переписати, вставляючи пропущені букви. Підкреслити складні слова, пояснити їх написання.

I. Луна т..сячолітній жита шер..х, в якому праначало всіх начал. (Н.Тихий.) Людська душа т..сячозвука в г..рськiм одбита кр..шталі. (М.Рильський.) “Є два корінні п..тання народного ж..ття: економічний і духовний ро..виток народу,” – писав двадцятиоднорічний Володим..р Вернадський у щоден..ику. (В.Брюховецький.) Мусимо нагадати собі, що маємо т..сячолітню хр..стіянську спа..щину з її дж..релами, з її цін..остями. (Є.Сверстюк.)

II. Могутній дуб. Він півт..сячоліт..я стоїть на Хортиці! (Л.Забашта.) Мовчать кам'яні баби в степу, на т..сячолітні плечі яких сідають орли на спочинок. (Г.Коваль.) І втрачають сенс бучні слова, бо гряде нове т..сячоріч..я. (В.Раєвський.) Шістдесятники – умовна назва групи молодих митців і вчених в Україні, які в добу десталінізації та хрущовської “відлиги” намагалися відроджувати національну свідомість, сприяти демократизації суспільства. (З енцикл.)

400. Переписати, знімаючи риси. Позначити в словах орфограму “написання разом і через дефіс складних слів”.

I. Тарасе-брате! Де твоя тридцяти/струнна? (П.Куліш.) Шіст/десятники формувалися у пору “хрущовської відлиги”, тоді як сім/десятники вийшли на кін історії в часи “заморозків” та “закручування гайок”. (З газ.) Я пізнаю тебе, тебе я знаю, мій любий, рідний сто/голосий краю! (М.Рильський.) Благословен, хто розбудив Вкраїну мільйонно/голосу. (М.Данько.) Батьку! Брате! Чом я не сто/рукий? (Т.Шеченко.) Тисячо/літній попіл осіда лиш на порожні збайдужілі очі. (Б.Дегтярьов.) Світе мій гучний, мільйонно/окий, пристрасний, збурунений, німий! (В.Симоненко.) Всто/тисячно, встосот/мільйонно – вперше! – ліс мокрий віддзеркалює ріку. (О.Слоньовська.)

II. Одкрій свою мудру пісню, сто/кольорову в палітрі. (А.Малишко.) Вітер пісню співа сто/голосо. (В.Симоненко.) Ой, пам'яте! Запитую вже в/соте, чого дзижчиш, набридлива осо? (В.Сторожук.) В сто/кратий раз приходь, надіє, і починай свої діла. (А.Малишко.) І в людську течію ти не важся іти, де юрба сто/голова, як море. (Леся Українка.) Між скель троянда розцвіла, що у майбутньому сто/крат пишніш цвістиме. (М.Рильський.) І мовчали в блакитній висі величезні сто/літні дуби. (В.Симоненко.) І в гомінливий, сто/язикий порт нас, гнівних, море принесло широке. (М.Рильський.)

ЗАЙМЕННИК

НАПИСАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ

Орфограма: дефіс у неозначених займенниках (39)

Неозначені займенники з компонентами *будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-* й под. пишуть через дефіс: *будь-хто, казна-що, хто-небудь, хтозна-який*.

Якщо між займенником і компонентом стоїть прийменник, усі три слова пишуть окремо: *хтозна з ким, казна до чого, хтозна перед ким*.

Займенники з компонентами *де-, аби-, -сь* пишуть разом: *дехто, абищо, хтось*.

401. Прочитати. Вказати неозначені займенники, пояснити їх написання.

I. Я з тої дивної країни, що має бозна-скільки літ, країни сонця – України, яка дивує й досі світ. (О.Довгий.) Дехто в метушні і не помітив, що не та пора і ми не ті. (Б.Олійник.) Є в народі гарний звичай, невідь-ким заведений. (Д.Білоус.) Видно, річ не про аби яку ведеться справа. (М.Рильський.) Будь-який якісний переворот у мовній практиці починається не з заміни морфологічних елементів, а з відчуття гідності мови з боку суспільства. (З журн.) І хтось чужий околицею водить ту пісню, що забула вже й мене. (М.Малахута.) І така була Оксеня роботяща, що й не присяде, а все що-небудь робить. (Х.Купрієнко.) Ти усміхаєшся, мулате, прибульцям хтозна-відкіля. (М.Рильський.)

II. Є що(сь) святе в словах “мій рідний край” (Л.Забашта.) Це все було в якій(сь) країні, але не знаю я, в якій. (М.Рильський.) Казна за що усі люди дорікають мені всюди. (В.Симоненко.) Це весна, що на землі бувала хтозна-скільки років і століть. (М.Рильський.) Усяк до чого-небудь вдався. (Л.Глібов.) У неділю на вигоні дівчата гуляли, жартували з парубками, (де)які співали... (Т.Шевченко.) Дід Карпенко ходить щонеділі у степу шукати бозна й що. (Л.Костенко.) Бозна-звідки ждати ранку. (В.Стус.) І маску будь-яку лакей бере, бо все йому о’кей! (Д.Павличко.) Він набивав собі ціну будь-якою ціною. (М.Левицький.) Роман той - сіреньке казна-що, перев’язане шовковим бантиком. (Є.Гуцало.) Роби вже лучче те, що вмієш, то й бачитиме всяк, що ти що-небудь розумієш. (Л.Глібов.) Тиск – це сила, прикладена до будь-чого. (З підруч.) Наснитися казна-що. (В.Гужва.)

@ 402. Займенники, що пишуться через дефіс, займенники, що пишуться разом, та займенники, що пишуться окремо, знявши знак питання, записати в три колонки.

Хто?небудь, де?який, де?з?ким, аби?кому, де?на?кому, аби?яким, котрим?сь, хто?сь, що?будь, чий?сь, котрого?сь, де?що, кому?небудь, аби?для?кого, чому?будь, що?сь, чого?небудь, будь?кого, аби?на?кому, ким?небудь.

403. Переписати, знімаючи ризик. Позначити в словах орфограму “дефіс у неозначених займенниках”.

Добрий розум робить легким будь/який спосіб життя. (Г.Сковорода.) Ой, коли б хто знав, як тяжко так на світі жити, як мені тепер прийшлося бозна/що й робити. (В.Забіла.) Ішли у город де/чого купити два чоловіки із селян. (Л.Глібов.) Йому хочеться і собі що/небудь сказати, чим/небудь дівчат посмішити. (Панас Мирний.) З різних сіл і хуторів потяглися валки селян, що були озброєні аби/чим. (І.Борозна.) Цей дріт приносить телеграми хтозна/з/якої далини. (М.Рильський.) Терпкий-претерпкий терен, невідь/звідки з'явившись, розрісся й до пізньої осені висів на колочках синім дощем. (О.Гончар.) Нашому педагогічному колективу варто було б де/чого повчитись у людей чорного хліба і землі. (М.Стельмах.) Що ж то їй так Мелашка починила? Мабуть, ворожила над нею або що/небудь таке зробила, що як з води витягли нашу Оксану. (Г.Квітка-Основ'яненко.) Прийди, хто/будь, справедливий і дужий, із пекла вирвати наші душі! (Г.Кочур.) Де/чому училися, то дещо й знаємо. Коли боїшся, то з чимо/сь таїшся. (Нар.творч.)

& 404. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “дефіс у неозначених займенниках”. Написане звірити з надрукованим.

I. Під Золотими воротами давні сліди чийсь тихнуть... (Б.Олійник.) Еней стояв і дожидався, щоб вийшов з хати хто-небудь. (І.Котляревський.) У Гайд Парку в Лондоні є так званий Куточок Промовців, де будь-хто може виголосити публічну промову на будь-яку тему (3 газ.) Мені б хотілося спитати: чи судили кого-небудь за вбивство рослини? (П.Загребельний.) У щасті і в знегоді, у будь-якій пригоді ми житимем у згоді. (Р.Бернс.) Часом так, хтозна-чого він сердився. (Леся Українка.) Цей дріт приносить телеграми хтозна з якої далини. (М.Рильський.) Чи то сліпий випадок, чи то невідь-яка сила покермувала, що на тім самім місці орда обозом стала. (М.Чайковський.) Коли немає спасу від посіпак і псів, то сам пророк відразу бозна що б відповів. (М.Самійленко.)

II. Всі ми співаєм, нічого й казати, як нам що-небудь душу затривожить! (О.Афанасьєв-Чужбинський.) Чи сей цвіт не в пору що-небудь віщує? (М.Костомаров.) Я над водою хтозна-якою мовчки постою й піду.

(О.Шарварок.) Отак будь-хто гляне у вікно надвір і одразу вкмітить, що надворі стоїть космічна пора, а не якась інша. (Є.Гуцало.) Очима він позирав згорда, по-панськи, як звикли позирати в нас на Україні пани, навіть і тоді, як лестяться до будь-кого. (І.Нечуй-Левицький.) Досі лишається загадкою рідкісна здатність Заболотного знаходити спільну мову з будь-ким, без видимих зусиль прихилити до себе людей. (О.Гончар.) Ставайтесть будь-які у світі зміни - у долю вірю! (М.Самійленко.) Той кашель, звісно, на будь-кого нагнав би страху. (Є.Гуцало.) Можливо, навіть і не крит, а тїнь чи хтозна й що то. (М.Самійленко.)

ІІІ. Посієш казна-що – виросте абищо. На ябиякі пиріжки зійдуться дружки. Хоч є що з'їсти, та будь з ким не хочеться сісти. Випробувана сироватка краща, ніж бозна-який кисляк. Будь-хто добра не знатиме, як матір зневажатиме. Криниця не одна, можна з аби якої напитись. Казна-що і збоку бантик! Ніхто не знає, хто що гадає. Цей з-під будь-кого підметку випоре і продасть. Ні швець, ні мнець, ні чортзна-що. На задніх колесах невідь-що, аби не на передніх. Поганий той замок буває, котрий будь-який ключ відмикає. Голова, як тік, а язик, як ціп, що хочу, молочу, та все чорзна-що. Гнів народу будь-кому страшний. Хтозна в кого не проси, будь-кого не перепрошуй.

Народна творчість.

Орфограма: **ні** в заперечних займенниках (40)

Із заперечними займенниками **ні** пишеться разом: **ніхто**, **ніким**, **нічого**.

Частка **ні** пишеться із заперечними займенниками окремо, якщо в непрямих відмінках вона відділяється від займенника прийменником: **ні до кого**, **ні перед чим**.

405. Прочитати. Обґрунтувати написання **ні** із займенниками.

Ніхто так добре не зробить, як ти та я. Ніщо так не може осоромити людину, як рот і живіт. Нікому сама птаха в руки не летить. Ніякі ліки не замінять повної тарілки. Камінь угору не котиться ні в яку пору. Багато за чим піти – ні з чим повернутися. Як з нічим у млин, то порожняком додому. Шилом землю копирсаю, та плуга ні в кого не благаю. Звітрена сіль не згодиться ні на що.

Народна творчість.

406. Переписати, знімаючи риси. Позначити в словах орфограму “**ні** в заперечних займенниках”.

І. Птах виспіває нам на втіху, і ні/що не нагадує лиха. (В.Раєвський.) Тих сліз повік ні/кому не зібрати, якими відтужили журавлі. (Л.Тендюк.) Ні/про/що не турбуватись, ні/за/чим не турбуватись – значить не жити, а бути

мертвим. (Г.Сковорода.) Хай ніколи до мене не прийде Ні/хто, і Ні/що хай у світі моїм не постане. (Н.Кіт.) А лихої години в час німого погрому не продай України ні/за/що і ні/кому. (В.Гей.) Я віднайду, можливо, рівновагу, утрачену в погоні ні/за/чим. (В.Гужва.) Лише ні/що з ні/чим безслідно гине. (М.Самійленко.) І ні/в/кого було спитать, кого ж нам на Вкраїну ждять? (П.Тичина.) Тут ні/за/ким не бачиться вини. (Н.Тихий.) Ні/де й ні/перед/ким не гнеш своїх колін. (М.Рильський.) Ти стояла під стендом, зіп'явши на руку, м'яла ні/в/чому не винну хустку. (В.Симоненко.) І тільки при людях, мабуть, дерева тремтять від жаху, бо кращих із них поведуть ні/за/що ні/про/що на плаху. (Л.Костенко.) І ні/в/чому немає ніде тишини – є жадоба життя і горіння. (Г.Коваль.)

II. Що проживеш весь вік убого? Значить, не вкрав ні/що ні/в/кого, а чесно працював на хліб. (І.Франко.) Ні/перед/ким не станеш спину гнути, не віддасися ворогу в ясу, якщо ти зміг, товаришу, збагнути свого народу велич і красу. (В.Симоненко.) І ні/в/кого було спитать: кого ж нам на Вкраїну ждять? (П.Тичина.) Ми ні/чого змінити не в силі і ніколи не зможем вернуть. (В.Сосюра.) Без ядра горіх ні/що, як і людина без серця. (Г.Сковорода.) Не гнись, не падай на коліна ні/перед/чим, ні/перед/ким. (В.Женченко.) Не ховаю у пам'ять ні/чого, перед нею ні/з/чим не таюсь. (П.Перебийніс.) Ні/що так не відроджує людину, як любов, і ні/що так не вбиває людину, як теж любов. (М.Стельмах.) Ні/в/чому потреби не маю, хоч знаю, либонь, про одне, що я тут ні/кого не знаю, ні/хто тут не знає мене. (О.Вертіль.) Ні/кому і ні/чим я вже не завинив. (В.Гужва.) Ні/що ніколи не минає марно. (Б.Олійник.) Жаль повертатись ні/з/чим. (М.Гурець.) Страшно безсило-малим себе почувать перед смертю. Але страшніше, коли ні/за/що вмерти. (Б.Олійник.)

& 407. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “ні” в заперечних займенниках”. Написане звірити з надрукованим.

I. І замовкла пісня, і зложила крила, і нічим не міг я втішити її. (Олександр Олесь.) Ні перед ким не станеш спину гнути, не віддасися ворогу в ясу, якщо ти зміг, товаришу, збагнути свого народу велич і красу. (В.Симоненко.) Ніхто ще згадки не зборов. (В.Сосюра.) Не наздогониш минулого дня, не здоженеш нічим. (Д.Загул.) На сині гони-перегони ні з чим повертають вітри. (В.Поліщук.) І в тобі я не маю ніякої певності. (В.Симоненко.)

II. Ніхто ще не вродився вченим, як хліб не вродився печеним. Хто не спішить, від того ніщо не втече. Не бери нічого чужого – не будеш боятися нікого. Погане ледащо не годиться ні на що. Солодке зіпсувати легко, а гірке зіпсувати – нічим. Багато за чим піти – ні з чим не вернутися. Своїх багато, а як доведеться топиться, то ні за кого ухопиться. Як з нічим у млин, то порожняком додому. Серце ні на що не вважає, а свою волю має. Перевівся нінащо. Хоч шилом поколупаю, але ні в кого плуга не попрохаю.

Народна творчість.

ДІЄСЛОВО І ЙОГО ОСОБЛИВІ ФОРМИ

ПРАВОПИС ОСОБОВИХ ЗАКІНЧЕНЬ ДІЄСЛІВ

Орфограма: букви *е-и* в особових закінченнях дієслів (41)

Дієслова поділяють на дві дієвідміни.

Якщо у формі 3-ої особи множини теперішнього часу дієслово закінчується на *-уть (-ють)*, воно належить до I дієвідміни: *пишуть, знають*.

Якщо у формі 3-ої особи множини теперішнього часу дієслово закінчується на *-ать (-ять)*, воно належить до II дієвідміни: *сидять, клять*.

@ 408. Подані дієслова записати в дві колонки за дієвідмінами.

Знати, писати, муркотіти, спати, чути, колоти, сидіти, кричати.

В особових закінченнях дієслів I дієвідміни пишеться *е (є)*: *пишемо, пишеш, пишете, працюємо, працюєш, працюєте*.

В особових закінченнях дієслів II дієвідміни пишуться *и (і)*: *любимо, любиш, любите; стоїмо, стоїш, стоїте*.

409. Переписати, вставляючи на місці крапок пропущені букви. Після кожного з дієслів позначити в дужках його дієвідміну.

I. Вітре буйний, вітре буйний, ти з морем говор..ш. (Т.Шевченко.) Р..веш, вітре, да не плач..ш, бо тобі не тяжко; ти не зна..ш в світі горя, дак тобі й не важко. Тобі все одно, чи в полі, чи де ліс лама..ш, чи по морю хвилю гон..ш, чи дахи здира..ш. (В.Забіла.) Як ми не посі..мо вітер, то хто ж дочека..тсь жнив? (М.Осадчий.) Самі собі буду..м тюрми, самі в них потім жив..мо, самі себе стереж..мо. (І.Світличний.) Кому на чужині ти промов..ш слово? З ким ти поділ..ш вірну розмову? (Л.Боровиковський.) Ми весь час сто..мо на грані невідомих шляхів майбутніх. (О.Теліга.)

II. О моя Русалко з русою косою, чом ти не щебеч..ш пташкою дзвінкою? Чом ти не колиш..ш мого серця стиха, чом не розвіва..ш мого суму-лиха? (Олександр Олесь.) Маленький гурток подорожніх притих, не почу..ш і слова. (Леся Українка.) О недурно в скорботах ми плач..мо, ми своєї землі не побач..мо. (Олександр Олесь.) Сьогодні ми вкри..мось зоряним небом. (Я.Савченко.) Стан..мо корнем на рідній землі. (А.Метлинський.) Сто..мо на порозі повернення до живих джерел. (Є.Сверстюк.) Мандру..мо

вогким туманом назустріч сліпій сніговиці. (Леся Українка.) Ми не злож..мо зброї своєї, ми здобуд..мо землю і волю і заго..мо рани віків. (Олександр Олесь.)

III. Господар – не той, хто вешта..ться, а той, хто не розгина..ться. Хто думає, той додума..ться. Аж раді..мо, коли в землю сі..мо. На пригоршні не звар..ш, на долоні – не спеч..ш. Йди, то не заблуд..шся. Вовка за вуха не втрима..ш. В артілі що не зварять, то оближ..шся. Як постел..шся, так і висп..шся. Бери приклад з мурашки, що запаса..ться на зиму. Схудн..ш від праці – погладша..ш від паляниці. Влітку не упрі..ш, то й узимку не зігрі..шся. Влітку погуля..ш – узимку торбу лататим..ш. В малу мірку міря..шся, а у велику не влаз..ш. Як поспіш..ш, то в дорозі пошкоду..ш. На людях хоч і не роб..ш, та воруш..шся. Не проси в чорта молока, бо чорт не до..ться. Влітку в бубон бив – узимку з нього й харчуватим..шся. Доки жив..мо, доти хліб жу..мо. Проти вітру піском не посипл..ш. З бика не надо..ш молока. Олію з водою не погод..ш.

Народна творчість.

& 410. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “букви *е-и* в особових закінченнях дієслів”. Написане звірити з надрукованим.

Любим нашу рідну мову і не зрадімо її. (Г.Бідняк.) Мовчиш, мій друже ясний, і зітхаєш. (Леся Українка.) З вікна ти бачиш світову пожежу і золото надій спітаєш у мережу. (М.Доленго.) Вже так до ножа ми звикли у спину, що в чесній битві ми переможемо. (Л.Костенко.) І сиплються слова. немов картеч. (М.Малахута.) Ми хочемо хліба і праці без огляду – хто яких рас, без огляду – хто яких націй. (М.Тарновський.) З сім'ї селянської до грубості простої в життя дороги стелються мені. (В.Симоненко.) Майбутнім ми маримо, а сучасним гордуємо. Ми прагнемо до того, чого немає, і нехтуємо тим, що є. (Нар.творч.)

Орфограма: м'який знак (10)

У дієслівних формах дійсного способу пишеться м'який знак: *знають, знаються, косять, коситься.*

Не пишеться м'який знак після букв, що позначають шиплячі звуки: *знаєш, можеш, мучишся.*

411. Переписати, на місці крапок уставляючи пропущені літери і, де потрібно, м'який знак.

I. Ро..видняєт..ся, ро..видняєт..ся, на ш..пшині цвіт ро..гортаєт..ся. (А.Качан.) З..лені вруна стелят..ся, як вовна. (М.Рильський.) Я д..влюсь..

затурбовано й радо, як ростеш.. і хвилюєш..ся ти, наче річка перед водоспадом. (М.Доленго.) Там, де була ст..рня, стелит..ся зам..тіль. (В.Крикуненко.) Людське море, ти, сило народная, з чого ж ти собі зброю скуєш..? (Леся Українка.) Як соковито й повно гуде і стелет..ся понад з..млею ясного полудня віолончель! (М.Рильський.)

II. Хто ро..дражнит.. бджолу, того вона вкусит.. . Хто на місці лишаєт..ся, той назад одсуваєт..ся. Як дружні люди візьмут..ся, то й гори здадут..ся. Сковорідка білим дном не хвалит..ся. Дружні горобці й орла не боят..ся. Як прочешеш.., так і спрядеш.. . Ходиш.. у сутінках - не туди втрапиш.. . Дороги голкою не латають... Коло річки колодязя не копають... З води обіду не звариш... Мова мовит..ся, а хліб їст..ся.

Народна творчість.

& 412. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “м’який знак”. Написане звирити з надрукованим.

I. Захочеш – і будеш. В людині, зятям, лежить нерозгадана сила. (О.Ольжич.) Одні завзято борються за правду, а інші уникають боротьби. (Д.Луценко.) Якщо ти дійсно служиш правді, а не злу, чому ж у ширості вбачаєш ти крамолу? (В.Симоненко.) Державу не твориться в будучині, державу будується нині. (О.Ольжич.) Ох, на чужбині не їється і хліба святого шматок! (О.Афанасьєв-Чужбинський.) І вийдеш ти під ялинковий спів, ще раз поглянеш на зимові зорі... (М.Антіох.) Коли приходиш ніжний і шумкий і дзвоном слів перетинаєш спокій, мені здається, весняних потоків пливуть бурхливі і ясні струмки. (О.Теліга.) Лілями сумними, златоокими цвітуть у серці давні почуття. Лілями минулого життя встають вони з безодні забуття. (М.Вороний.) Листопадом стеляться літа. (П.Перебийніс.) Спіткнешся, впадеш і не встанеш і будеш сам. Куди ідеш? Чого благаєш? Нема дороги там! (В.Бобинський.)

II. Слід би катюгам давно зазубрить: можна прострелити мозок, що думку народить, думки ж не вбить! Україно! Тебе я терпіти не можу, я тебе ненавиджу чуттями всіма, коли ти примітивна й на лубок похожа, коли думки на лобі у тебе нема. Я люблю тебе іншу – коли ти бунтуєш, коли гнівом під кручі клекоче Дніпро, коли думаєш ти, коли бачиш і чуєш і несеш од криниці вагоме відро. Ти здави моє серце своїми руками і угледиш, що в ньому немає води. Не сиди в пелюшках над чужими віками, але гордо крізь смерть до безсмертя іди!

З творів В.Симоненка.

СКЛАДНА І СКЛАДЕНА ФОРМИ МАЙБУТНЬОГО ЧАСУ

@ 413. Дієслова доконаного і недоконаного виду за писати в дві колонки.

Відчувати, переінакшити, готуватись, підбадьорити, заспівувати, доспівати, порозумнішати, мріяти, пригадати, переосмислювати.

Дієслова **доконаного виду** в майбутньому часі мають просту форму: *піду, підемо, підеш, підете, підуть.*

Дієслова **недоконаного виду** мають у майбутньому часі:
просту форму, яка утворюється з неозначеної форми дієслова недоконаного виду додаванням суфікса **-м-** (скороченої форми дієслова *їняти (їму)*): *працюватиму, працюватимем, працюватимеш, працюватимете, працюватимуть;*
складену форму, яка утворюється додаванням до особової форми допоміжного дієслова *бути (буду, будеш, будемо, будете, будуть)* неозначеної форми дієслова недоконаного виду: *буду знати, будемо читати.*

414. Від поданих дієслів доконаного виду утворити форму II особи однини майбутнього часу.

Зразок. Зробити – зробиш.

Принести, сказати, передати, домовитися, почати, змогти.

415. Від поданих дієслів недоконаного часу утворити можливі форми I особи множини майбутнього часу.

Зразок. Ходити – ходитимемо, будемо ходити

Знати, любити, радити, допомагати, підтримувати.

416. Розкрити зміст фразеологізмів. Визначити час вжитих у них дієслів, вказати просту й складену форми.

І шапка не горітиме. Далеко ходити не будемо. Як свині з череди йтимуть. Не будемо бруднити руки. Хай злий язик кілком стане.

417. Переписати, вставляючи на місці крапок пропущені букви. Визначити вид, час, особу й число дієслів.

І. Гори нахил..мо, а врожай вирост..мо. Де оком не доглян..ш, там грішми доплат..ш. Що вимов..ш яз..ком, того не виб'єш і кілком. Чого не доглян..ш очима, за те відповіси пл..чима. Як буд..ш газдувати, так буд..ш і мати. Як не зроб..ш тепер, робитимеш у ч..твер. На жнива запізн..шся, то увесь рік шкодуватимеш. Як буд..мо робити, так і буде родити. В ліс не з'їзд..ш, то на печі змерзн..ш. Запізн..шся до праці, то буд..ш тільки воду сьорбати. Голу кістку й ворона не буде дз..обати. Хоч ворота зачин..ш, та гостя не впин..ш. На всякий чмих не наздоровка..шся.

Народна творчість.

II. Самі до себе пр..йдемо на сповідь і всі дрібниці витрусим з душі. (Л.Костенко.) Буду до півночі думати про море. (А.Качан.) Голубітимуть в волоссі з пролісків вінки. (М.Костомаров.) Я нині знову буду говорити про почуття в..сокі і святі. (О.Лупій.) Поторга..м кожен камінчик, бур'ян постина..м косою. Устане ще день яснобарвний, уми..ться сонце росою. (А.Малишко.) Я в полі буду сам стояти, шаблі ворожі відб..вати. (Олександр Олесь.) Сп..нюся я і довго буду слухать, як ходить серп..нь по з..млі моїй. (Л.Костенко.)

418. Переписати речення в такій послідовності: речення, в яких присудок виражений простою формою майбутнього часу; речення з присудком, вираженим складеною формою майбутнього часу.

I. У самісінькім центрі Європи ми жили, живемо й будемо жити. (В.Мордань.) Берегтимо народна пам'ять всіх шляхетних своїх дітей. (Є.Сверстюк.) Чи довго ще, о Господи, чи довго ми будемо блукати і шукати рідного краю на своїй землі? (Леся Українка.) У хмільні смеркання мавки чорноброві ждатимуть твоєї ніжності й любові. (В.Симоненко.) По світі широкому буде та пісня літати, а з нею надія кохана. (Леся Українка.)

II. Бери вершину і матимеш середину. (Г.Сковорода.) Будуть шарпати одіж суворі гілки і скривавлять колочками руки. (Леся Українка.) Будуть квіти душу молодить. (М.Гриценко.) Ти будеш до скону ходити стежками дитинства свого. (Б.Дегтярьов.) Я в людей не проситиму сили. (Л.Костенко.) Нестиму вінець той, що сама положила на себе. (Леся Українка.) Буде в пісні жить моя душа. (П.Воронько.) Як дзвони в горах серед ночі густимуть наші імена. (Олександр Олесь.) Мені лиш тиші та паперу дайте – писатиму. (Н.Тихий.) Усе життя ітимеш через терни. (Н.Тихий.) Будем разом ридати по мрії. (Олександр Олесь.) Чи пам'ятатимуть хоч дерева, що я під ними ходив? (М.Самійленко.)

III. Сам прокинусь я для співу і співатиму про сонце. (Олександр Олесь.) Будуть солодко віять минулим білі яблуні в нашім саду. (В.Сосюра.) Буду славить голубі тумани, гіркоту приємну долину. (В.Симоненко.) Правічний шлях ковтатиме яруги. (Л.Костенко.) Розум завжди любить до чогось братися, і коли він не матиме доброго, тоді звертатиметься до поганого. (Г.Сковорода.) Наші курені стоятимуть на старому місці. (І.Нечуй-Левицький.) І буде спати щастя, мов царівна, що на скляній горі знайшла труну. (Леся Українка.) Будеш ходити над річкою, в темну дивитись глибіню. (Б.Олександрів.)

419. Переписати, просту форму майбутнього часу замінюючи на складену. *Зразок.* Перлина в землі не лежатиме, а робота не чекатиме. – Перлина в землі не буде лежати, а робота не буде чекати. (Нар.творч.)

Без стовпчиків і тин не стоятиме. Хто не садив дерева, той в затінку не лежатиме. Піску в снопи не в'язатимеш, з пір'я фортеці не будуватимеш.

Тямитимеш науку до нових віників. Тримайся ниви, то хліб матимеш. Хто влітку в тіні лежатиме, той худоби не матиме. Хто добре вчиться, тому добре й працюватиметься. Шити не вчитимешся – кравцем не станеш. Згаєш хвилину – каятимешся годину. При добрій годині і дурень човном правитиме. Смішки з сусідової кішки, а як своя здохне, то плакатимеш.

Народна творчість.

& 420. Записати під диктовку. Написане звирити з надрукованим.

I. Більш уже ніколи серце так не битиметься знов. (М.Бажан.) Я проходитиму луки, я минатиму красу. І одну розпуку в серці на край світу понесу. (Олександр Олесь.) В садах весни ми йтимемо з тобою, у білий цвіт одягнуться вони. (В.Сосюра.) Вставай, княгине, прощатися з родом та своєю волею дівочою. Свекруха тобі голову скребтиме, а свекор докорятиме. (Панас Мирний.) Час ущільнюватиметься, віки старітимуть, а мистецтво молодітиме вічно! (О.Гончар.)

II. Мине небагато часу, і Україна перетвориться на політично стабільну, цивілізовану державу. Вона буде плекати Людину, буде захищати й обстоювати Закон. Утвердяться демократичні свободи, до українців прийде глибше розуміння того, що ми маємо. Цінуватиметься праця, інтелект і талант. Люди не шукатимуть кращої долі за кордоном. Народ виявлятиме працюватимість і мудрість. Його буде об'єднувати глибока духовність. Україна міцнітиме і розвиватиметься. (За А.Чебикіним.)

УМОВНИЙ І НАКАЗОВИЙ СПОСОБИ ДІЄСЛІВ

421. Дієслова у формах умовного та наказового способів записати в дві колонки.

Схаменіться, заспокоївся б, замовкни, заспівала б, пояснили б, поміркуймо.

Орфограма: частка **би (б)** з дієсловами умовного способу (42)

Форма **умовного способу** твориться від дієслів минулого часу за допомогою частки **би (б)**: *зробив би, сказала б*.

Частка **б (би)** пишеться від дієслів завжди окремо.

Частка **би** вживається після слів, що закінчуються на приголосний, частка **б** - після слів на голосний: *слухав би, слухала б*.

422. Переписати, вставляючи пропущені букви. Дієслова у формі умовного способу підкреслити.

Коли б мені, вітре буйний, на час твої крила, тоді мене людс..ка воля нічим не сп..нила б. Тільки б вечора дождався, заховалось сонце, полинув би до милої, до її віконця. Я б усе, що є на серці, розказав дівчині, розказав би, як у світі тяжко сиротині. Схоже б, вітру послухала моя чорнобрива, може б, вітрові сказала хоч ласкаве слово. А я б тоді, вітре буйний, вернув тобі крила, коли б знав по щирій правді, що думає мила. Як не любить, тобі б тоді оддав я кручину, а ти б замів, вітре буйний, мою домовину.

О.Афанасьєв-Чужбинський.

@ 423. Від поданих дієслів утворити всі можливі форми дійсного способу.

Хвилюватися, згуртуватися, перемагати.

424. Переписати, знімаючи ризик. Позначити в словах орфограму “частка **би** (**б**) з дієсловами умовного способу”.

I. Знав/би де впаду, то соломки/б підстелив. Рад/би був гостю, та хліба шкода. Зварив/би кашу, та кури крупу розклювали. І собака ткав/би, якби хто нитки в’язав. Їв/би паляниці, та зубів нема. Їв/би кіт рибу, та в воду лізти боїться. Чия/б корова мичала, а твоя/б мовчала. Коли б то можна, то він всіх поїв/би. Коли б цукор мав язика, сам себе злизав/би. Якби не вмів дрижати, то змерз/би.

II. Якби пес не сидів, то зайця зловив/би. Якби свині роги, то всіх поколола/б. Якби не було орачів, не розвелось/б багачів. Купив/би село, та грошей голо. Якби в сметані купатися, то й я працював/би. Був/би послом, якби не вдавсья ослом. Якби стіни вміли говорити, то нелегко було/б жити.

Народна творчість.

& 425. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “частка **би** (**б**) з дієсловами умовного способу”. Написане звірити з андрюкованим.

Хотів би я злетіти в небеса, позбутися ваги земного тіла. (Д.Павличко.) Я б хотів всі зірки, що над нами, перелити у зірку ясну. (В.Сосюра.) Коли б я був богом дужим, я приніс би на землю сонце. (Олександр Олесь.) Я хотіла б вродитись між гір. Я б хотіла гуцулкою стати. (Л.Забашта.) Хотіла б я уплисти за водою, немов Офелія уквітчана, безумна, за мною вслід плили б мої пісні... (Леся Українка.) Полетів би кудись, як лелека, тільки б слухать, як зорі далекі десь пливуть у страшній глибині. (В.Сосюра.) Чому не птахи ми з тобою? Ми б не нудились на землі... (Олександр Олесь.) Я серце розбив би об камінь, бо довго чекати весни. (В.Сосюра.) Словам низатися б в октави. (М.Самійленко.) Ніжну-ніжну, як подих биліни, я хотів би вам пісню сплести. (Олександр Олесь.) За мною вслід плили б мої пісні, хвилюючи, яка та вода лагідна, все далі й далі... (Леся Українка.) Без цього в світі жити я б не міг. (Г.Коваль.) Сьогодні кожний крок хотів би бути вальсом. (О.Теліга.)

Я б замовила в зір найкрасивіший в світі кептар, срібним бісером вишила б я гуцульську собі вишиванку. (Л.Забашта.)

II. Якби ми здружені були, жили б ми вільні, наче вітер, і не було б про нас хули, що малороси ми, хохли. (М.Кондратенко.) Але якби вернути все назад, невже, скажіть, хтось був би з нас інакшим? (Б.Олександрів.) О, як я вірити б хотів, що довга ніч минає. (Олександр Олесь.) Хотів би я пісню співати про сонце, про радісний день. Та де ж мені слів тих узяти для світлих, веселих пісень? (М.Тарновський.) Я б і не всиділа без роботи і навіть світом нудила б. (І.Нечуй-Левицький.) Думалось: коли б не знав я мову міста прямокутну, то округлу тишу поля вже пізнати б я не зміг. (Б.Олійник.) Не розшукати слова отакого, що висловить всього мене змогло б! (М.Бажан.) Якби я знав, що є надія справжня, що сила є пустинню перейти, я б не боявся ні того безвіддя, ні марева... (Леся Українка.) Погодився б жити в засніженій тучі, щоб тільки народу промінь світлів. (А.Малишко.) А був би я трохи молодшим, і в неможливе вірив би. (М.Самійленко.)

Наказовий спосіб передається формами другої особи однини й першої та другої особи множини:

	Однина	множина
1 особа		<i>Несім(о), читаймо,</i>
2 особа	<i>неси, стань</i>	<i>Несіть (е), читайте</i>

426. Переписати, вставляючи пропущені букви, підкреслити дієслова у формі наказового способу. Визначити особу й число цих дієслів.

I. Даймо долю Україні. (В.Самійленко.) Скажи Україні, що я на чужині лиш матір'ю й нею ж..ву. (І.Гнатюк.) Любімо Україну, українці! Без України в світі ми ніхто. (О.Лупій.) Любіть Україну, як сонце любіть. (В.Сосюра.) До нас ходіте усі, хто за правду. За правду, браття, єднаймось щиро. (Леся Українка.) Ідімо, друзі, щільними рядами! (М.Тарновський.) Ідіть, дітоньки, щедруйте, рідне слово подаруйте! (В.Гринько.) Під хатою чу..ться: "Благословіть колядувати!" (Панас Мирний.) Гомери української Ел..ади, із вічності нащадків схаменіть! (В.Сторожук.) Ро..просторся, душе моя! (В.Стус.) Все здолай, все змірай, все зроби! (М.Бажан.) Брати, не біймося снігу! (Олександр Олесь.) Та й не стіймо, неначе мальовані. Їдьмо вже. (М.Стельмах.) Ходімо, дядечку! Ходімо, голубчику! (Панас Мирний.) Ідіть же, дівчата, по ягоди в ліс, квітки рвіть та пісні співайте. (Є.Гребінка.) Квітоньки білі, зірвіт..ся з гілок! (Олександр Олесь.) Тікаймо звідсіль, браття! (І.Нечуй-Левицький.) Дужі! Волю пр..красну віддайте... Ситі! Землю Господню верніть... Хижі! Чулими, добрими станьте і в покуті гріхи замоліть! (Олександр Олесь.) Жартуймо потиху, мов нас тут нема! (Р.Бернс.) У бронзі поля стань бронзовочолим! (А.Малишко.) Зневаж свій страх і будеш вільним! (В.Женченко.) Встаньте! Давно проспівали півні, схід ч..рвоніє в

кр..вавім огні. (Олександр Олесь.) Прощайте, рідні пороги, де походжали мої ноги! Згадуй мене, моє серце, вірними словами та дрібними сльозами, а я тебе довіку не забуду. (І.Нечуй-Левицький.) Ходім відсіль, біжим з цієї пустелі! (Олександр Олесь.) А скажіть, кого з нас Шевченко не хапає за серце? (Панас Мирний.) Що ж, топчїть каблуками мене! Тільки серце не руште моє! (В.Сосюра.) Не знай утіх віднині, лиходій! (Р.Бернс.) Навпроти зловісних ударів і хмар устаньмо, єднаймося, молод і стар! (М.Рильський.) Свого окрайця розділи навпіл! Збираймо на П..черську п..чириці та понесім в подолі на Поділ. (В.Бровченко.)

II. Більше думай, а тоді вирішуй. (Г.Сковорода.) Учїтеся, брати мої, думайте, ч..тайте! (Т.Шевченко.) Скиньте з Шевченка шапку та отого дурного кожуха. Відкрийте в нїм академіка! (І.Драч.) Любите правду на з..млі, не поклоняйтесь більш нікому, не потурайте лиху злomu! (М.Тарновський.) Здобувайте знання! Майте мужність кор..стуватися власним розумом! (І.Кант.) Тр..майсь! Тр..майсь! І не гаси вогонь! Карбуй слова. допоки стане сили! (С.Тихолоз.) Однак не забуваймо про могутні знаряддя скептиц..зму, якими пронизані не тільки наші в..летенські простори, але й душі українців. (П.Загребельний.) Не бійтесь заглядати у словник. (М.Рильський.) Стався до інших так, як ти хотїв, аби ставилися до тебе. (І.Кант.) Ч..тайте більше, думайте, братове, ідїть козацьким шляхом і життям, лікуйтеся і пісн..ю, і словом! (Г.Бідняк.) Ходім, я напою тебе Дніпром. (Л.Костенко.) Радїйте, співайте пісні голосні, квітками завітчуйте чола ясні! (Олександр Олесь.) Копайте коріння, зб..райте горіхи! Он осїнь яка золота. (Г.Фалькович.) А будьмо чесними людьми й не бїймося нікого! (Р.Бернс.) Іди ж, насичуйся в..сною, упивайся, вб..рай у себе голоси та барви. (М.Рильський.) В старість не поспїшай! (В.Сторожук.) Вчися погожою дниною бачити небо ясне! (Б.Олександрів.) Уставайте, хлопчики, уставайте! Засївати зраночку поспїшайте! (В.Гринько.) “Ану, ще наляж, піддай огню, піддай палу!” – кр..чить дружка танцюристам, б'ючи в долоні. (Панас Мирний.) Б..ри свій заступ весело і щиро, креши об камінь десь до дж..рела. (А.Малишко.) Гей, ро..летись, думок почварних зграє! (Д.Павличко.) Поглянь чер..з плече і усміхнись минулому ласкаво! (Б.Олександрів.) Пізнай людей, пізнайся сам собою! (А.Малишко.) Пізнаймо вітру одкровення, в його хороми увїйдім! (Л.Косановська.) Правді в очі д..вїться прямо, не одводьте погляду вниз. (В.Симоненко.) Брати! Забудьмо давні чвари та засвітїмо світло вкупі! (П.Куліш.)

III. Як нема пшона, мелїмо крупу. Розумного навчай, хворого лікуй, а лїнивого лїнчуй. Не бурчи, а навчи. Ловися, рибко, в..лика й маленька! Д..ржись за гриву, бо за хвіст не втр..маєшся. Не будь бараном, то й вовк не з'їсть. Як нема вітру, берися за весла. Л..жи в піску та їж луску. Оце тобі хлїб і ніж – бери, рїж і їж. Сип із порожнього в пусте.

Народна творчїсть.

427. Розкрити значення фразеологізмів. З'ясувати спосіб ужитих у них дієслів.

Хоч у вухо бгай. Хоч проти шерсті гладь. Хоч плач і не втирайся. Хоч сокиру вішай. Поли вріж та тікай.

Орфограма : м'який знак (10)

У дієсловах наказового способу пишеться м'який знак: *стань, станьмо, станьте, сядь, сядьмо, сядьте.*

М'який знак не пишеться після букви *р* та після букв *б, п, в, м, ф*, що позначають губні приголосні: *повір, вдар, сип, постав.*

428. Подані дієслова поставити у формі другої особи однини наказового способу.

Кинути, облишити, зважити, пробачити, братися, порушити, намилити, перевірити, пересилити, помазати, лягти.

429. Переписати, на місці крапок, де потрібно, вставляючи м'який знак.

I. У дружбі буд.. медом, у сварці сіллю. Як немає поруч старого, порад..ся з безвусим. Сяд..мо на колоду, поговорімо про погоду. Їж.. та хвали, щоб ще дали. Не вір.. гречці в полі, а вір.. у стодолі. Тепер уже насип.. йому солі на хвіст. З телячим хвостом у вовки не сун..ся. Не смаж.. птаха, котрого не впіймав. На, бісе, груш та мене не руш.. . Пустіт.. переночувати, бо в полі так паскудно, як у голодному череві. Що тобі не мило, те людям не зич.. . Як не сів, то краще не їд... Не тоді став.. зруб, як поросля в криницю впало. Бережис.. підлесливого, як потайного пса. Вір.. баченому, а не почутому. Їж.. мед, але бережися жала.

Народна творчість.

II. Гриміт.., потоки, летіт.. по горах, несіт.. долинам пісні весняні, будіт.. тривогу в німих просторах, п'яніт.. тверезих, потоки п'яні! І над землею в'ються сни... Забуд..ся, серце, і засни! Простіт..! Пішов на лови я... Повір..те: вперше за життя! Вчис.. у тигра рвати грати, в моря гори розмивати.

З творів Олександра Олеся.

III. Приїд.., приїд.., брате, в гості, пожалуй мене! (Нар.творч.) Прокин..ся, сестро! Пробудися, брате! Ходім.. з тобою правду захищати. (М.Тарновський.) “Заход..!” – скомандувала Горпина. (Панас Мирний.) Виглян.., мила, у віконце! (В.Сосюра.) Сяд.., схилис.. і слухай пісню. (Олександр Олесь.) Лише борись, а щастя не втече. (Л.Костенко.) В щастя вір.., бо розлито щастя море од землі до зір. (Олександр Олесь.) Вдивляйс.. у світ і в нім знайди людей. (С.Тихолоз.) Мамо, глян..те, як видно надворі! Он подивіт..ся! (І.Нечуй-Левицький.) Дивис.. на зорі, не здавайся зморі. Молис.. на Матір. В неї очі хворі. (І.Драч.) Не серд..ся тільки, що скажу усю правду. (Панас Мирний.) Не винуват.. мене так гірко! (Т.Майданович.) Тіш..ся, моя мила! Проси, чого душа твоя забажає. (І.Нечуй-Левицький.)

IV. Гей, вдар..те в струни, кобзарі, натхніт.. серця піснями! (П.Тичина.) Кедри, чинари, гранати, мімози, тіш..те мене ви і висушіт.. сльози! (Олександр Олесь.) Плач.., небо, плач.. і плач.. . Пролий невтомне море тонкоголосих вод і серце одволож.. . (В.Стус.) Спіт.., рибалки, спіт.., поки в морі сіть. (А.Качан.) Та розкин..те тонкий невід по синьому морю. (Нар.творч.) Сестри, збирайте і знос..те квітки! (Олександр Олесь.) Спи́ни мене, отям..ся і отям.. . (Л.Костенко.) Важ..мо сміливо життям! (Р.Бернс.) Дозвол.. мені, мій вечоровий світе, упасти зерням в рідній борозні. (В.Стус.) Ти, вовче, сяд.. . Ти на порозі ляж.. . Ти розкажи свою пригоду вовчу. (Л.Костенко.) Ага! Попався! Не пручайс..! Кажі всю правду, признавайс..! Та замовч..! Як та сорока, і де візьметься морока?! (Олександр Олесь.) Не верзіт.. казна-чого. (М.Коцюбинський.) Не став..те, не став..те, не став..те крапку над і! (Л.Костенко.) А розум твердить: далі прірва, зліз.. з цієї золотої колісниці! Бо вік такий, що пересяд.. на віз! (М.Шевченко.)

& 430. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “м’який знак”. Підкреслити дієслова у формі наказового способу. Написане звірити з надрукованим.

I. Молітесь Богові одному... А більше на землі нікому не поклонітесь! (Т.Шевченко.) Гей, сміло стань, гей, прямо глянь ти ворогам у вічі! (М.Рильський.) За честь і правду все віддай, коли ти любиш рідний край! (М.Вороний.) Прозріте, люде, день настав! Розправте руки, змийте луду! (Т.Шевченко.) Нехай гнеться лоза, а ти, дубе, кріпись! (С.Руданський.) Згиньте ж, туги мої! (П.Грабовський.) Затятим будь! Нехай лютує гидь! (С.Тихолоз.) Будьте схожі самі на себе – чи розумні, чи просто дурні. Будьте чортом чи ангелом з неба, тільки не бідьте штічні й дурні. (В.Симоненко.) Прощу тебе, свіжої рани не руш! (Леся Українка.) Не вір мені, бо я брехать не вмю. (В.Симоненко.) О серце, серце, не печалься! (М.Бажан.) Коли ж хто сльози ллє з тяжкої муки, скажу я: “Разом плачмо, брате мій!” (Леся Українка.)

II. Національна честь – це кермо корабля, держіть її в руках могучих. (Олександр Олесь.) Зжалься, Боже, з України, що не вкупі має сили! (І.Мазепа.) Бодай на сповіді признаємось раз: ми всі потрохи губим Україну. (А.Листопад.) Браття, бандури і кобзи беріть! (Олександр Олесь.) Повісьмо в нашому домі вишиті рушники. (Г.Гордасевич.) Розваж мене, музо, моя ти порадо! (Леся Українка.) Ну, що ж, епохо, їж мене, висотуй! Лиш вісь земну з орбіти не згвинти. (Л.Костенко.) Погаси в собі свої пороки й добрим будь. Вітчизна хай живе. (М.Малахута.) Хвилино, будь! Лише не хвилиною, а цілим життям - хвилюю і тривож! (Л.Костенко.) Візьміть мене, хмари на крила свої. (Олександр Олесь.) Сії пісні, сії думи не забудьте, люди. (Олександр Олесь.) Дозволь нам, рідна мати, ворота одчинить! (А.Качан.)

III. Коли не коваль, то справи не погань. На свиню хоч сідло надінь, а конем не буде. Праці не соромся. Спершу добудь, а тоді споживай. Не чванься званням, а пишайся знанням. Сип, жінко, перцю, хай хоч раз в житті

буде радісно на серці! Згадуйте мак та їжте так. Припасене для всіх не розтринькуй на себе.

Народна творчість.

Для дієслів третьої особи однини і множини немає спеціальної форми наказового способу, існує лише описова форма, що утворюється за допомогою частки *хай (нехай)* і дієслів теперішнього або майбутнього простого часу в третій особі однини чи множини: *хай живе, нехай розквітають*.

431. Переписати, вставляючи пропущені букви, підкреслити дієслова наказового способу.

I. В..сокої істини хай не торкнет..ся іржа! (Б.Олійник.) Хай ударит.. в крила вітер. Хай мороз мене січе. Хай відчую, як у жилах кров моя в мені тече. (Б.Олійник.) Та хай не зітрет..ся у серці ніколи людської, в..ликої совісті міра. (Л.Забашта.) В..ликі вуха нашої епохи нехай хоч мить побудуть без антен! (Л.Костенко.) Фантазія твоя хай буде многоплідна, а в серці твоїм хай горить огнем могутнім гордість благородна. (І.Франко.) Нехай в огні остан..ім спопеліє наклепника останнього ім'я! (М.Рильський.) Хай м..нуле спить в домовині, не викопуй з могили зла! (В.Симоненко.) В..ртаймо на могили отчі з усіх з..мель, з усіх країн, - хай ниций зайда їх не топче! Вертаймо на могили отчі! Підвод..мо храми із руїн. (Г.Гордасевич.) Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод не спинит.. вас! (І.Франко.)

II. Хай б..реться сумом вечір! В..селіший ранок буде. (М.Доленго.) Ідіть! Хай зневіри не знають серця! (З.Красівський.) Нехай там зб..рається гірша, страшніша негода, нехай там узбро..ться в гостру, огненную зброю! Я вийду сама проти неї і стану – поміря..м силу! (Леся Українка.) Нехай чуття бурхливі ріки н..суть мене в ж..ття блак..ть. (В.Сосюра.) Та хай ніколи смуток не поборе нестримної любові до ж..ття. (В.Симоненко.) Хай не знає слово муки і принуки, хай у чесній пісні болем спалахне. (П.Перебийніс.) Гей, ідіть, благодатні зливи! Випадайте, п..рлісті роси! Хай нап'ються донесхочу ниви. Хай дівчата помиють коси. (Л.Костенко.)

Приголосні [г], [к] при творенні наказового способу чергуються з [ж], [ч]: *лягти – ляж, ляжте, ляжмо; пекти – печи, печіть, печімо*.

Приголосні [з], [с], [х] у дієсловах типу *казати, писати, брехати* в наказовому способі чергуються з *ж, ш*: *казати – кажи, кажім(о), кажіть; писати – пиши, пишім(о), пишіть*.

Від дієслова *їсти* наказовий спосіб *їж, їжмо, їжте*, від дієслова *розповісти* вживається форма *розповідай*.

432. Переписати, у дієсловах наказового способу підкреслити літери, що означають звуки, які чергуються

Від вогню біжи, а у воду скачи. Бережи день нинішній, тоді завтрашній тебе берегтиме. Хоч воду ріж, такий гострий ніж. Хату, собако, стережи, а сам у ній не живи! Ту вівцю стрижи, котра найбільше мекає. Борщ з'їжмо, за кашу поцілуймося.

Народна творчість.

@ 433. Переписати, від поданих у дужках дієслів утворюючи наказовий спосіб.

(Промовити) же, Україно, за котрою із загород відкриється нам путь? (В.Стус.) (Схаменутися), братове, благаю, сподіватись на Господа годі. (Не шукати) чужого раю, рай і воля у нашій господі! (А.Камінчук.) (Розважити) мене, музо, моя ти порадо, тьак тьажко в цей вечір на серці мені. (Леся Українка.) До ранку у лугах (полежати), туманчику! (В.Сторожук.) Дзвоном слова (вдарити) в усі кінці! (М.Осадчий.) (Їсти), люди добрі! Ви думаете, що я шкодую для вас? (Панас Мирний.)

434. Розкрити значення фразеологізмів. Визначити спосіб вжитих у них дієслів.

Лікарю, вилікуй себе самого. Поділяй і пануй! Поспішай повільно. Не мечить бісеру перед свиньми. Повернімоь до своїх баранів! Кайдани порвіте! Лупайте сю скалу!

ПРАВОПИС АКТИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

@ 435. Активні дієприкметники недоконаного і доконаного виду записати в дві колонки.

Працюючий, узагальнюючий, зблідлий, формуючий, посинілий, сплячий, застиглий, охлялий, перетворюючий, склислий, сидячий, спрямовуючий, позеленілий, пожовклий.

Активні дієприкметники недоконаного виду утворюються від основи теперішнього часу (3-ої особи множини):

від дієслів I дієвідміни за допомогою суфіксів *-уч(ий)*, *-юч(ий)*: *несучий*, *знаючий*, *знеболюючий*;

від дієслів II дієвідміни за допомогою суфіксів *-ач(ий)*, *-яч(ий)*: *лежачий*, *стоячий*.

Активні дієприкметники докланого виду творяться від основи неозначеної форми дієслів доконаного виду в формі минулого часу за допомогою суфікса *-л(ий)*: *посивілий*, *зблідлий*.

436. Подані речення переписати в такій послідовності: 1) речення, що включають активні дієприкметники недоконаного виду; 2) речення з активними дієприкметниками доконаного виду. Виділити в дієприкметниках суфікси.

Дозріла ягода збирачів довго не чекає. Скільки засохлої троянди не поливай, вдруге не зазеленіє. У стоячій воді не така смачна риба. За мужиком ходячим – і поле, і ліс, а за лежачим – одна піч. На лежачу березу кози скачуть. Охлялій шкапі і хвіст важкий. Краще троянда зів'яла, та жива, ніж пишна, та штучна. Нема ремесла сплячого. Черво лежаче з голоду плаче. Терплячий з голоду гине.

Народна творчість.

437. Переписати, вставляючи пропущені букви. Після кожного з активних дієприкметників записати в дужках дієслово, від якого він утворений. Виділити в дієприкметниках суфікси.

I. І пала ж..вущо в Парку Слави вічний незгасаючий вогонь. (Д.Луценко.) С..діли ми при згаслому багатті усі гуртом. (Леся Українка.) Уже зоря золоторога кладе на огненні пороги своє с..віноче крило. (В.Сосюра.) Мамо, мамо! Мені так б..гато говорить почерк тр..мтячий твій. (П.Перебийніс.) До зблідлого личка, чорного волосся і темних очей так личили запашні фіалочки. (Панас Мирний.) Пл..веш через палаюче озерце, а те озерце, люба, моє серце. (Ю.Рибчинський.) Огнем тр..мтячим блиснула луска. (М.Рильський.) А ліс, як дрейфуюча шхуна, скр..пів, у льоди закутий. (Л.Костенко.) А дрімаючій см..реці лісова пожежа сниться. (Д.Павличко.) Озвалися голоском пер..пелиним відгомонілі, пройдені літа. (Л.Тендюк.)

II. Немає там справжнього горя, де панує щ..ра, г..ряча, за все надаряюча, щастям наділяюча любов! (І.Нечуй-Левицький.) Національний обов'язок для української інтелігенції став ц..ментуючим і стояв навіть попереду творчого обов'язку. (Є.Сверстюк.) Лине звістка з України: люд працюючий встає! (М.Тарновський.) “Коли ж це все було?” – сп..тає хтось із Хом невір'ячих. (М.Рудь.) Сонце було схоже на згасаюче в ос..ротілім полі осінне б..гаття. (М.Стельмах.) Западаюче сонце обс..пає все своїм ч..рвоним світлом, неначе кров'ю пол..ває. (Панас Мирний.) Хто не бачив “падаючих зірок”, що на якусь мить порушують незмінний спокій нічного неба й зн..кають? (З газ.) В поле вийшов косар на світанні, ждуть його обважнілі жита. (В.Симоненко.) Л..жить вода с..ніючим обрусом, чийсь не хочуть пов..ртатись гуси. (О.Вертіль.) В..сячі рослини типові для багатьох районів тропічних джунглів. (З підруч.) Та задумався л..лека на паруючім покосі. (Д.Павличко.) Не вір сплячому в..дмедеві. (Нар.творч.)

438. Переписати, від поданих в дужках дієслів утворюючи активні дієприкметники доконаного виду.

Зразок. Не зацвітуть (пожовкнути) луки, не зацвітуть. (Олександр Олесь.) -
Не зацвітуть пожовкдї луки, не зацвітуть.

Настала осінь, шелестить (пожовкнути) листя. (Т.Шевченко.) Кукурудза шумить (пожовтіти), знов у вирій летять журавлі. (В.Сосюра.) (Погаснути) багаття давно на вітрах холодіє. (Б.Олійник.) Наче яблуко (доспіти), впала в річку осінь. (Я.Лесів.) На клуні стовбичив (промокнути) бусол. (Л.Костенко.) Як надійде весна, з мене стане срібlisto-сивіючий, (перегіркнути) полин, що росте на узбіччі доріг. (Б.Олександрів.) Сумували гори (посивіти). (Г.Фалькович.) На подію дивилась (підсліпнути) хатина і, здається, нічого не розуміла. (А.Малишко.)

@ 439. Відредагувати речення.

Листи громадських кореспондентів, працюючих безпосередньо у трудових колективах, знаючих стан справ не ззовні, а зсередини, є джерелами правдивої інформації. (З газ.) “Відпочиваючі, на помідори!..” – Скадовськ у рупор заклика. (М.Самійленко.) Ми пам’ятаємо творців нових суспільних цінностей, випереджаючих епоху. (З журн.)

440. Прочитати. Пояснити причини зменшення питомої ваги активних дієприкметників у сучасній українській мові.

Останнім часом помітна тенденція уникати активних дієприкметників теперішнього часу на *-уч(-юч)ий, -ач(-яч)ий*. Сьогодні є підстави стверджувати, що функціонально вони дійсно стали набагато слабшими. Відчутна тенденція замінювати, де це можливо, такі дієприкметники, що вживаються у ролі іменників: *виступаючий, головуючий, віруючий, завідуючий, керуючий, командуючий, працюючий* на *промовець, голова, вірний, завідувач, керівник, командувач, працівник*. Пишуть *провідна організація*, а не *ведуча*, замість *вищестоящі органи* вживають природний український вислів *найвищі органи*, замість *відстаючий* (клас, колгосп) активізують форму *відсталий*.

Однак зовсім без форм на *-учий, -ачий* українській мові важко обійтися. Закріпилось чимало спеціальних термінів: *запам’ятовуючі пристрої, діючі сили, ведучий програми*.

За О.Ситниченком.

Активні дієприкметники відмінюються як прикметники твердої групи.

441. Переписати, вставляючи пропущені букви. Визначити відмінки дієприкметників.

Вважалося, що ікона мала духовну і зцілюючу силу. (З підр.) Суржик – це найвищий ступінь духовного пл.бейства, відсутність внутрішнього в.ртикального, організуючого начала. (З журн.) Хіба вмістити можна в жменях схеми шалений світ палаючих рядків? (М.Доленго.) А вітер шматтями ро..ніс вітрила плинучого літа. (Л.Галалай.) Пасуться коні нетипові у сутеніючій траві. (Л.Костенко.) Я пустився за водою, за щезаючим човном. (Я.Лесів.) Люблю я листя кол..ханья у поріділій ночі млі. (В.Сосюра.) Надвечір'я пожовклим листям шел..стить. (М.Стельмах.) С..віючу, але ще молоду в долоні сонця голову кладу, неначе в руки матері своєї. (Д.Павличко.) Через річечки з острівця на острівець були пер..кинуті над спадаючою водою легенькі місточки. (І.Нечуй-Левицький.) З..мля в лісі – суміш опалого листя, гілля, гр..бів, стеб..л і коріння. (З довідн.) Я цілий день мовчу в сяючих під сонцем снігах. (М.Гончаренко.) Хрумтить, як скло, під кроком знову води замерзлої слюда. (В.Сосюра.)

442. Переписати, ставлячи подані в дужках дієприкметники в потрібній формі.

I. Полісся встає в чаруючій красі. (М.Стельмах.) У пропахлій Поліссям воді мене мати на щастя купала. (П.Перебийніс.) Прогірклим медом пахне сіножать. (В.Стус.) І місячне сиве небо манить мене до себе пульсуючими зірками. (М.Луків.) У ролі фільтруючого шару при очищенні стічних вод виступає пісок та гравій. (З довідн.) Хитається сад мій вишневий гіллям без пожовклих листків. (В.Сосюра.) І чуйно соняшник поверне пожовклу голову на схід. (М.Стельмах.) Повіває прохолода в обважнілому саду. (Д.Луценко.) У людини близько шестисот п'ятдесяти співпрацюючих м'язів. (З підруч.)

II. За право жити завдячує народ полеглим і посивілим солдатам. (Д.Луценко.) Страйкарі, може, в думці не мали, що діждуться шаліючих бур! (М.Тарновський.) Достиглій калині вже серце щемить, що щастя дівоче коротке, як мить. (Л.Забашта.) Русявий чуб повис крилом зважнілим. (М.Стельмах.) Там міліарди озвірих злаків смоктали з річки синьооку кров. (Б.Олійник.) Згадує листя минуле шумом пожовклим своїм. (В.Сосюра.) Мене думки обсіли, наче оси доспілу грушу в літо стоголосе. (Д.Павличко.) І схиляється сива ластівка на провислому дроті літ. (Б.Олійник.)

ПРАВОПИС ПАСИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

Пасивні дієприкметники недоконаного і доконаного виду творяться від основи неозначеної форми дієслова за допомогою суфіксів **-н(ий), -ен(ий), єн(ий), ан(ий), -ян(ий), -уван(ий), -юван(ий), -ован(ий), -т(ий)**: садити – саджений, прочитати – прочитаний, збити – збитий.

Усі дієприкметники з суфіксами **-ан(ий), -ян(ий), -уван(ий), -юван(ий),**

-ован(ий), -ен(ий), -єн(ий) пишуться з одним *-н-*: *сказаний, вимріяний, підписуваний, підбурюваний, намальований, розсмішений, скоєний.*

Орфограма: буква *н* у суфіксах дієприкметників (44)

443. Переписати, вставляючи пропущені букви. Дієприкметники підкреслити, виділити в них суфікси.

Створена в Україні авіаційна техніка відома всьому світові. (З газ.) Місяць виступає своїм світом укриту білим снігом землю. (Панас Мирний.) Ще будуть роси солов'єм ролиті. (М.Шевченко.) Хиляться трави, пробиті дощами. (Олександр Олесь.) Акації стояли саме в цвіту, завітчані безліччю білих китиць. (І.Нечуй-Левицький.) Дзеркало виготовлене із звичайного скла, одна з сторін якого посріблена чи покрита шаром іншого блискучого металу. (З довідн.) Через незастебнуті поли біліла біла, як папір, сорочка. (Панас Мирний.) Літо моє літо, квітами повите! (В.Сосюра.)

444. Переписати, вставляючи на місці крапок *н* або *нн*. Позначити в словах орфограму “буква *н* у суфіксах дієприкметників”.

Давно душа подруженна з піснями. (О.Стефанович.) Натомлені руки врівноважить серце (Нар.творч.) Теплим саявом зорі опроміненій гай. (В.Раєвський.) Море було таке гладеньке і синє, як туго натягнений екран. (М.Коцюбинський.) Дорога звисла свої колії вниз і впала в підсиненій полумисок долини. (М.Стельмах.) Чи знаєш ти, які ліки вживають ужалений скорпіоном? Тим же скорпіоном натирають рану. (Г.Сковорода.)

Пасивні дієприкметники відмінюються як прикметники твердої групи.

445. Переписати, визначити відмінки дієприкметників. Позначити в словах орфограму “буква *н* у суфіксах дієприкметників”.

Ще осніженою лапою зима на груди налягла. (М.Рильський.) Заглядає ніч у темні труби і плащем засніженим шумить. (В.Сосюра.) Бриніли по обранених ярах скляні струмки. (В.Стус.) Я люблю нашу землю розкуту. (В.Сосюра.) Ти держи осідланим коня. (М.Рильський.) І біла сорочка здіймалась пророчо у хрестик вишиваним білим крилом. (Б.Олійник.) На заплаканій землі я давно до всього звик. (В.Сосюра.) Спасибі вам за побажання злетів! Лечу на перебитому крилі. (Л.Костенко.) Щоб рід смаглявий наш не одгорів, чатує мати втопану стежину. (П.Перебийніс.)

@ 446. Переписати, подані в дужках дієприкметники ставлячи в потрібній формі.

Є чарівне щось, неповториме у красі (замріяний) полів. Над (стуманий) долом сон туманом тече. В своїй одержимості серцем палай, (знайдений) радість людям віддай. (Г.Коваль.) І не впаде сльоза гаряча з твоїх (зажурений) очей. (В.Сосюра.) На життя я дивлюся неначе крізь якусь (зачарований) муть. (В.Сосюра.)

При творенні пасивних дієприкметників за допомогою суфікса *-ен-* кінцеві приголосні неозначеної форми дієслова змінюються:

[д] на [дж]: *попередити* – *попереджений*;

[зд] на [ждж]: *в'їздити* – *в'їжджений*;

[з] на [ж] : *знизити* – *занижений*;

[с] на [ш]: *зносити* – *зношений*;

[к], [т] на [ч]: *пекти* – *печений*, *освітити* – *освічений*;

[ст] на [шч] (на письмі - буква *ш*): *відпустити* – *відпущений*.

Після губних перед суфіксом *-ен-* з'являється [л]: *любити* – *улюблений*, *купити* – *куплений*.

447. До кожного з дієприкметників дібрати й дописати дієслово, від якого він утворений. Пояснити чергування приголосних.

Знеможений, повержений, приречений, вміщений, збезчещений, пещений, захарашений.

448. Переписати, підкреслюючи дієприкметники, при творенні яких відбулося чергування приголосних. Після кожного такого дієприкметника записати в дужках дієслово, від якого він утворений.

Зразок. Отак і житиму до скону з веслом в натрудженій (натрудити) руці. (Є.Гуцало.)

I. Сонечко глянуло з-за гори на розбуджену землю. (Панас Мирний.) Оксамитова трава на леваді сонцем пещена, росою умита. (В.Сторожук.) Хто сказав, що все уже відкрито? Нащо ж ми народжені тоді? (В.Симоненко.) І любо впасти на зелену тіль натрудженим і наболілим тілом. (М.Рильський.) Я дивлюсь з-під опущених вій, як цвіте за вікном далина. (В.Сосюра.) І тіль твоя, тіль проліта схарапудженим птахом. (В.Стус.) Отак, як дитя народжене, підводжу малі пальчата. (А.Малишко.) Спущена вода – млинові не розрада. Змащене колесо не скрипить. (Нар.творч.)

II. І все-таки до тебе думка лине, мій занепашений, нещасний краю! (Леся Українка.) От ви і в Києві живете, і людьми освіченими зоветесь! (Панас Мирний.) О, горе тим, що вроджені в темниці! (Леся Українка.) Ми мовчки сиділи, наче розпущені в блакиті, і слухали моря. (М.Коцюбинський.)

Атмосфера Марса – розріджена й непридатна для дихання землян. (З підруч.) Стоїть вітряк з опущеними крилами. Стриножений пасеться Росінант. (Л.Костенко.) Охололи води і земля, сон бере натруджені поля. (А.Качан.) Тут до міста наїжджена путь. (В.Сосюра.) Підлога була гладенько вимита і *змащена* глиною. (Г.Данилевський.) Добрими намірами *вимощене* пекло. (С.Джонсон.)

III. Запущене поле тільки для зайців годиться. Як норми занижені, то діла засиджені. У ледаря скорі руки та спрощена праця. Хто завжди виряджений, той ніколи не святковий.

Народна творчість.

& 449. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “буква *н* у суфіксах дієприкметників”. Написане звірити з надрукованим.

На місці зрубаного дуба росли нові! (В.Сосюра.) Плакав вітер, і айстри осінні нахилились до зляканих трав. (В.Сосюра.) Скатаний хмарами дощ за плечима великими дивиться в простір очима, щоб бризнути, де аж вся нива порепана. Землі сіролицій ін’єкція введена. (М.Осадчий.) Під ковдрою засніженого вечора нуртує місто. (П.Перебийніс.) Засклав мороз розтулені віконця посрібленими барвами пісень. (Л.Косановська.) Захуйте мідяки в кишені, золота добудьте із душі! Болі в серці у моїм скажені, допоможіть мені, товариші! (В.Симоненко.) Благословенним буде рік, і здійсниться жадана мрія! (Д.Луценко.)

ПРАВОПИС ДІЄПРИСЛІВНИКІВ

У кінці всіх дієприслівникових суфіксів вимовляється звук [и], який на письмі позначається літерою *и*.

Орфограма: буква *и* у суфіксах дієприслівників (45)

450. Переписати, вставляючи на місці крапок пропущені букви. З-поміж виділених слів визначити дієприкметники і дієприслівники.

I. Одне я тільки знаю: що вам потрібне слово, ви будете без слова *стояч..*, як вода. (Л.Костенко.) Краще вмерти *стояч..*, як жити на колінах. (Нар.творч.) Тихо. Повітря стоїть нерухомо, як води *стояч...* (Леся Українка.) Міцне дерево і вмирає *стояч..* . (Нар.творч.) *Стояч..* на санях, чоловік озирнувся навсїбіч, скочив на дорогу. (М.Стельмах.)

II. І не раз Ганя, *сидяч..* на м’якому кріслі, задивлялась на веселі покої. (І.Нечуй-Левицький.) Немічні й ледачі завжди *сидяч..* . *Сидяч..* на коні, не ховайся за вівцю. Збирай трудову копійку на *лежач..* дні. Лінивий *сидяч..* спить, а *лежач..* робить. (Нар.творч.) Виходить, що і тут роки летять, хоч ми *лежач..*, як сніги поснули. (М.Самійленко.)

& 451. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму «буква *и* у суфіксах дієприслівників». Написане звирити з надрукованим.

Палаючі крокви рухнули, стріливши догори ясними іскрами. (М.Коцюбинський.) Давно тебе, мій краю, я не бачив, блукаючи в чужинській стороні. (Л.Тендюк.) Напосідаючи морози і не тривожили б мене, та є в душі щось голе й босе. (М.Осадчий.) Над тихою водою зелене марево, гойдаючись, пливло. (В.Грінчак.) Спав і не бачив, що його сон звідусіль стережуть, сторчма ставши на чатах до обрію, чоласті сяючі хмари-гіганти. (О.Гончар.) Орючи, він чув того плуга так, як чув своє серце. (Є.Гуцало.). Її жваве, веселе лице, моргаючі брови робили великий контраст з жовтим лицем. (І.Нечуй-Левицький.) До роботи плачучи, а до танців скачучи. Завзятий відпочиває, обтираючи піт, а ледачий мучиться, перевертаючись на другий бік.

452. Переписати, вставляючи пропущені букви. Визначити вид кожного з дієприслівників. Позначити в словах орфограму «буква *и* у суфіксах дієприслівників»

Згуртувавш..сь, хоч наспіваємось. Зібравш.. колоски, не прогоду..шся. П..льнувати треба, їдуч.. по мості, щоб були цілі кості. І в коротку дорогу зб..раюч..сь, бери хліб. Знявш.. голову, за волоссям не плачуть. Кр..вою дорогою йдуч.., попер..ду мало бачиш. Роблю зігнувш..сь, а їм ро..стебнувш..сь. Такий баштан, що, прикупивш.., і продати можн... Більше добув лижуч.., ніж кусаюч.. . Як здоров'я маємо – не дбаємо, а стративш.. плач..мо. Сидяч.., з лісу дров не нанос..ш. Спот..каюч..сь, вчат..ся вище ноги піднімати.

Народна творчість.

Орфограма: букви *у (ю), а (я)* в дієприслівникових суфіксах *-учи(-ючи-), -ачи(-ячи-)* (44)

Дієприслівники недоконаного виду утворюються від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів *-учи (-ючи)* або *-ачи (-ячи)*.

Суфікс – *учи (-ючи)* виступає в дієприслівниках, утворених від дієслів I дієвідміни: *бредуть – бредучи, борються – борючись*.

Суфікс *-ачи (-ячи)* вживається в дієприслівниках, утворених від дієслів II дієвідміни: *бачить – бачачи, сплять – сплячи*.

453. Від поданих дієслів утворити дієприслівники недоконаного виду. Виділити в дієприслівниках суфікси.

Зразок. Бачити – бачать – бачачи.

Проводити, рухатися, підносити, тримати, тремтіти, розмовляти, гомоніти, місити.

@ 454. Переписати, від поданих в дужках дієслів утворюючи дієприслівники недоконаного виду.

Обріс мохом сірий камінь, в полі (лежать), зажурились козаченьки, дома (сидять). (Л.Боровиковський.) Як заіржав кінь буланенький, (стоять) на мості. (Нар.творч.) Намотується шлях на шини, шляху (долають) безмір'я. (М.Самійленко.) Знов забряжчали рицарські мечі, промчали коні, сталлю (grimлять). Але литвин свій саморобний лук, і (гинуть), не випускає з рук. І, (тремтять), стріла свій дзьоб вганя в криваве око першого коня. (М.Бажан.) І тут, (всміхаються), нам світить промінь часу. (Т.Мельничук.)

@ 455. Переписати, вставляючи пропущені букви. Позначити в словах орфограму “букви *у(ю), а (я)* в дієприслівникових суфіксах *-учи-(-ючи-), -ачи-(-ячи-)*”.

I. Чом ти плач..ш, чорна хмаро, спіш..чи все далі? (Уляна Кравченко.) Лет..чи, втомився сокіл, стерла чайка крила. (М.Стельмах.) Чорною точкою тр..мтить жайворонок, сипл..чи свої пісні на землю. (Панас Мирний.) А журавлі несли пісні в..сняні, курлич..чи у синій в..шині. (В.Грінчак.) Вдягає, стел..чись, пороша на сосни шапки голубі. (М.Стельмах.) Не бо..чись з..ми-напасті, повільно ходять у дворі ранкові зорі ч..рвонясті, ч..рвоногруді снігурі. (А.Малишко.) Тріпоче сокір, сріблом пот..мнілим зніма..чись у вогку в..сочінь. (В.Сосюра.) То від серця Франкового в'яне листя щороку і від нього ж з..леніє нав..сні, усміха..чись з в..снянок. (В.Пасічник.) Багато щастя зазнала в батька на с..лі, коровам в..нос..чи та овець до..чи! (Панас Мирний.) А тут якраз жіноцтво біля хати вінки купальські, сид..чи, пл..те. (Л.Костенко.) Як на базарі жінки чоловіків продавали, брали гроші, не ліч..чи, слібло-злото, не важ..чи. (Нар.творч.)

II. Козацтво прагнуло зб..регти свою віру, відстою..чи інт..реси православної церкви. (З підруч.) Та парубоцтво байдуже ступає, в..дучи коней на нічліг у ліс. (Леся Українка.) Я нат..каюсь на біду й п..чаль і прокидаюсь, не спл..чи, від болю. (Д.Павличко.) Лягаючи спати, наче пуска..шся плисти по морю ночі. (М.Коцюбинський.) Отак, сид..чи сама собі під коморою або ход..чи по з..леному садочку, промовля..ш до всього ж..вого і неж..вого. (Панас Мирний.) У вашу сторону я в гості пр..літаю, а лет..чи сюди, усюди побуваю, до всього пр..дивлюсь. (Л.Глібов.) І від душі брунькували парості, не бо..чися чорних морозів! (А.Малишко.) Отак би, друже, нам літа пройти, долаючи всі грані і в..соти, пізнаючи і горе гіркоти, і чистий жар невидної роботи. (А.Малишко.)

& 456. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “букви *у(ю), а(я)* в дієприслівникових суфіксах *-учи(-ючи-), -ачи(-ячи-)*”. Написане звирити з андрукованим.

I. Не любить серце, не бачачи краси. (Г.Сковорода.) Вертаюся на Україну, долаючи безліч доріг. (Г.Бідняк.) Я прийду, завірюхою віючи. (Б.Олександрів.) Теплий вітер цілує каштани, колихаючи віти смутні. (В.Сосюра.) Хіба що вітер полудневий крилом пригріє летячи. (Олександр Олесь.) Вітер, сивіючи в лузі, гривною сивою грає. (Є.Гуцало.) Тротуари блищали, ловлячи в себе вечірні тіні дерев. (М.Коцюбинський.) Я незнаним Львовом ішов наздогад, близячи свій час. (В.Стус.) Рикаючи й трясучи головою, спинився лев. (Леся Українка.) Ріжок місяця став помітно хилитися до обр'ю, повертаючись до землі опуклою спинкою. (В.Гужва.) Тут бушують потоки в міжгір'ях, і всміхаються близько сузір'я, аж до ніг опускаючись з неба. (Л.Забашта.) Плив корабель, роздираючи хвилі, не день, не годину, витримав бурі, не збився з дороги в тумані. (Леся Українка.) Виступами дельфінів керує, стоїчи на узвишші, дресирувальник. (О.Гончар.) Пливуть літа по річищах своїх, стираючи дрібненькі дні і дати. (А.Малишко.) Не раз я з кораблем на дно піду, шукаючи нової Атлантиди. (Леся Українка.)

II. Якщо українці йдуть вперед поволі, з ваганнями та озираючись назад, відстаючи від чехів чи л.твинів, то така наша вдача, хоч у ній є добра частка гайдамачини. (Л.Танюк.) Знешкодь змію, котра, за догми борючись, нічим не гребує. (Д.Паламарчук.) Давно тебе, мій краю, я не бачив, блукаючи в чужинській стороні. (Л.Тендюк.) Усім, хто накликає мсту і чвари, ні в чім невинний ганячи народ, відповідають жертви Бабиного Яру: “Заціпте, суєслови, рот!” (Д.Паламарчук.) Вдень і вночі ми по вулиці йшли, весело ловлячи звуки. (Олександр Олесь.) Стою, дивляючись в тисячолітню млу. (В.Симоненко.) Живу, вивчаючи себе. (М.Осадчий.) Дід, стоячи, через плече спокійно позирав у книжку. (С.Васильченко.) Це бабусина пісня. Не раз вони співали нам її упівголоса, сидячи взимку за прядкою. (О.Гончар.) Обливаючись червоним світлом від заходу, із колодязя дівчата набирають воду. (П.Куліш.) Старі, дивлячись на дітей, собі радіють. (Панас Мирний.) Бреду кудись, вертаю звідкілясь, долаючи із клопотів загати. (В.Березінський.) І жить – це значить жить, зречевлювати труд, зречевлювати мисль, утілювати слово в строфі поем, в пропорції споруд, нового людства творячи статут. (М.Бажан.) Раптом передній погонич, ідучи, спіткнувся. (Леся Українка.) Скрадаючись, вони сторожко пішли лісом. (М.Стельмах.) І, притаївшись на чужій чужині, ширяю думками по рідній Україні. (П.Куліш.)

Дієприслівники доконаного виду утворюються від основи дієслова минулого часу чоловічого роду доконаного виду за допомогою суфікса *-вши* (після основи на приголосий): *ліг – лігши, спік – спікши* та суфікса *-вши* (після основи на голосний): *зробив – зробивши, прийшов – прийшовши*.

@ 457. Переписати, від поданих в дужках дієслів утворюючи дієприслівники доконаного виду..

I. Встає в новій красі, (забув) лихоліття, твоя, Тарасе, звільнена земля. (В.Симоненко.) Плюскоче водяна дорога, (одбив) золоті огні. (М.Рильський.) (Звірів) на море, ти перестасеш належати сам собі. (Г.Сковорода.) Полинно пахне ніч, (пов'яв) в небосхилах. (А.Малишко.) Гудуть ліси, риплять дубові кросна, парчеву зливу (виткав) з небес. (Л.Костенко.) І ліс здригнеться в співі солов'я, (почав) течію плавкого літа. (В.Стус.) І раптом розхвилюєшся в тривозі, (відчув) теплий подих вітерця. (Д.Луценко.) Сміється баба, клята скіфська баба, сміється, (ухопився) за живіт. (Л.Костенко.) (Продерся) рвучко між гілляк, на стежку вискочив хижак. (М.Бажан.)

II. (Підняв) на щоглі вітрило нове, до синього моря хмарина пливе. (А.Качан.) І світилися хмари, (здійнявся) наметами, молодими, як сон і життя, фіолетами. (А.Малишко.) І майдан, від сонця (став) злототканим, мерехтить, мов плесо, серед світлих стін. (М.Бажан.) (Схилив) віти, дерева півсонні ронили перла срібної роси. (Д.Паламарчук.) Я люблю у Софіївці думать, із минулого (зняв) вуаль. (В.Симоненко.) Сиджу, (поклав) лікті на коліна, поштурхуючи вугілля пригасле. (В.Стус.) Хотілось щось пережити, виспівать недоспівану пісню, що лежала у грудях, (згорнув) крила. (М.Коцюбинський.) І застилає димом зорі, у землю (вгризся), зоря. (М.Стельмах.) І місяць гріє руки від багать, червоним золотом (укрив) перелоги. (А.Малишко.) Заграла верба на зеленій своїй сопілчині, (розбудив) на вітах волохатих котиків. (Г.Коваль.) (Забув) сміх, і примовки, і жарти, ми слухали, (схилився) на парти. І літери чудні і кривулясті розповідають про важкі напасті, лягаючи безмовно на папір. (А.Малишко.) Роблю (зігнувся), а їм розстебнувшись. Добра (досяг), іншого не чекай. Закрутив носом, (переплутав) хрін із медом.

& 458. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “буква **и** у суфіксах дієприслівників”. Написане звірити з надрукованим.

Щовечора димок здіймається з долини, оповиваючи притишені маслини. (М.Рильський.) На шпильях стоять дуби, розіславши міцне гілля з міцним листом по синьому небі. (І.Нечуй-Левицький.) Кружеляє понад нами вечір, крила розкриливши. (В.Стус.) Сонце, примкнувши вії, уже спускалось по стовбурах дерев на землю. (М.Стельмах.) Орли п'ють світання, роняючи клекіт. (М.Самійленко.) Гордий беркут, зіп'явшись на крила, огляда володіння своє. (Б.Дегтярьов.) І чайка повільно летить, крило срібнопере поклавши на пасмо холодної мли. (М.Бажан.) Жайворонки співали над ріллею, високо піднявшись угору. (І.Нечуй-Левицький.) У небі синім шуляки тремтять, шукаючи кривавої поживи. (М.Рильський.) Чапля поблизу, розгонисто змахнувши крилами, злетіла над сонцем, над очеретами. (О.Гончар.) Снігур, в гаю гуляючи, синичку кохав і, скачучи на дубочку, любенько співав. (Л.Глібов.) Без лебідки жить не може лебідь, склавши

крила, падає із неба. (М.Ткач.) І досі ще тремтить душа, ждучи чогось таємного. (І.Франко.) Учися чистоти і простоти і, стоптуючи килим золотий, забудь про вежі темної гордині. (М.Рильський.) Минають літа, одцвітають літа, імення і дати затерши. (Б.Олійник.)

СТОП! Переписати. Після виділених слів позначити в дужках номер орфограми.

Мені *всміхаються* по всій країні села, *волинський* давній ліс і *степові* могили, *Карпатських* гір зелені полонини і слобожанські хутори, і заводи Дніпрові, і *шелести* козацької діброви. (В.Поліщук.) *Роздратований* і до вісі закручений, *розфарбований*, я – брат *Дон Кіхота*. Я *роззявлений*. Я *обезводнений*. Я *обеззвучений*. Може, справді в мені душа *пілота*? (М.Семенко.) Ми незрушно на *тонни*, на милі *розраховуєм* дні. (О.Влизько.) Завжди *бажанням* перепони настирливо *сміються* в вічі, і *перешкод* ніхто не *злічить*. (Гео Шкурупій.)

ПРИСЛІВНИК

ПРАВОПИС *и, і* В КІНЦІ ПРИСЛІВНИКІВ

Орфограма: букви *и, і* в кінці прислівників (44)

У кінці прислівників після *г, к, х*, а також прислівників з префіксом *по-* пишеться *и*: *навкруги, пішки, верхи, по-українськи, по-заячи, по-ведмежи*.

У кінці прислівників *восени, почасти, безвісти* теж пишеться *и*.

459. Переписати, вставляючи на місці крапок пропущені букви. Позначити в словах орфограму “букви *и, і* в кінці прислівників”.

Мовчк., по-сороч., опівноч., по-панськ., навпрошк., по-верблюж., навік., по-вовч., безвіст., навшпиньк., позаоч..

@ **460.** Прислівники з *и* та *і* на кінці записати в дві колонки.

Навік?, опівноч?, трич?, верх?, насторож?, взнак?, опівдн?, наготов?, трішк?, увечер?, уранц?, укуп?, трох?, завдовжк?, навсправжк?, навкидьк?, нарешт?.

461. Переписати, вставляючи пропущені букви. Позначити в словах орфограму “букви *и, і* в кінці прислівників”.

I. Вечір підходить навшпиньк., білі торкає п..люстки. (Н.Поклад.) Я вас вітаю не раз, а трич., хай світять ясно святкові свічі. (В.Гринько.) Коли з п'ятьми встає прозорий ранок, то морок ночі бе..віст.. зника. (В.Раєвський.) Ох, ро..крились троянди ч..рвоні, наче рани палкі, восен.. . (Леся Українка.) Ці солов'ї співають по-французьк.. . (М.Рильський.) Тополі навкруг.. здійсмаються, як вежі. (М.Рильський.) Зловісна тінь пер..д тобою йде назирц.. . (В.Стус.) Я жартую, а вона навсправжк.. . (Панас Мирний.) Вже й ворон по-сибірськ.. карка. (М.Петренко.) Змалювалась в..сна опівноч.. на шибці. (В.Артамонова.) Хто рано встає, той двіч.. живе. Виріс, як кіт навсидячк.. . (Нар.творч.)

II. Небо здійсмається по-сократівськ.. в..соке. (Є.Гуцало.) Чи кобза варта щось без України? А можна зап..тати навпак... (В.Сторожук.) Та коли людину нагло пам'ять світова покине, можна з гиком у візитці рачк.. гнати в неоліт. (Б.Олійник.) Стає навпочіпк.. вселюдський страх. (О.Матійко.) Не стала навколішк.. гордість моя. (В.Симоненко.) Як вдача овеча, по-овеч.. й м..кече. (Нар.творч.) Коли орда про тебе брехні меле, ти на дурну дурноту мовчк.. плюй. (П.Куліш.) Ми по ж..тті ішли не ухильк... (В.Забаштанський.) Тут чорний беркут з крилами наопащк.. хр..бет з..млі до сонця пов..рта. (Л.Костенко.) Пораненого поклали на ш..нелю і навзгинц.. пішли подалі від того скаліченого поля. (М.Стельмах.) Ми пр..йшли опівноч.. в хату. (В.Симоненко.) Уставай, моє сонечко, з темного луку, бо тр..вожить м..нуле не раз і не двіч.. . (А.Малишко.) І бе..віст.. веде, як нитка Аріадни, твій генетичний код. (В.Гужва.) Загублюсь я наодинц.. у твоїх травах, червню. (П.Перебийніс.) Трави торішні шумлять навлежк.. . (М.Самійленко.) Тут все до з..рнятка вросло навік.. в пам'ять серця. (Д.Луценко.) Я вклоняюся вам по-синівськ.. доземно, с..лдати. (Б.Олійник.)

III. Туман всю землю навкруг.. укрит прозорою габою. (В.Раєвський.) Човни пл..вуть. Керманичі незрушні, Що десь пороги, їм ще невтямк.. . (О.Шарварок.) Я не клену своєї долі, хоч кож..н день мені взнак.. . (І.Світличний.) Кругом дуба русалоньки мовчк.. дожидали. (Т.Шевченко.) Люблю чернігівську дорогу в..сною, влітку, восен.. (Л.Костенко.) Ро..лігся караван при ст..повій дорозі, навколішк.. попадали верблюди. (П.Куліш.) Там вирина щоноч.. із води русалка із д..тятком на руках. (Л.Забашта.) А тиша там яка! Вовки навшпиньк.. ходять. (Л.Костенко.) Ходить мовчк.., кусає по-вовч.. . (Нар.творч.) Кінь став дибк.., граціозно зігнувши шию. (І.Нечуй-Левицький.) Ітиму вулицею навпрошк... . (Т.Майданович.) Хто кохав ж..ття ледаче непереливк.. тому. (Л.Глібов.) Той, хто пломеніє не в од..ночку, двіч.. народжений для поколінь. (А.Малишко.) А матроси ідуть поодинц.. (Д.Павличко.) Він говорив по-українськ.., але вимовляв слова якось на польський лад. Уся мова його була якась туга, цупка, лемехувата. (І.Нечуй-Левицький.) І по-казахськ.. він сказав: "Брати мої, я вас вітаю!" (Д.Павличко.)

& 462. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму "букви *и, і* в кінці прислівників". Написане звірити з надрукованим.

I. Вежа – вузька споруда, що заввишки значно більша, ніж завширшки, для спостереження і передачі сигналів. (Зі словн.) Гриць завбільшки із мізинець. (Д.Білоус.) Дибки стали уперті чуби. (В.Симоненко.) То я підтюпки мчу, то з прискоком, мене клопіт ганя, мов коня, скасувавши спочинок мій, спокій. (В.Черепков.) Це так, як двічі два – чотири. Хай будуть всі залізні, щирі. Живуть хай сила і краса! (В.Сосюра.) Я чую: пошепки десь розмовляють стареньких двоє. (М.Рильський.) Невже літа мої прокошені лягли покосом навкруги? (М.Стельмах.) Навсплячки гуси чапають додому. (Д.Павличко.) Уночі у сонних мріях летимо ми геть од світу. (Леся Українка.) І вже верба на рів злягла і віку дожива навлежки. (М.Самійленко.)

II. Ори землю восени, аби навесні не шкодувати. З піснею легше працювати, а з охотою – вдвічі. Раз переселитися – що тричі погоріти. Ще й чорти навкулачки не бились. Опівночі ще й не лягав, а вдосвіта півнів будить кукурікати. Проковтнути хочеться, а прожувати лінки. Гладь коня вівсом – не ходитимеш пішки. Навпрошки – ближче, путівцем – швидше. Немає бджоли, котра б двічі вкусила. Заробив три виврви в шию, а четверту – навздогінці. Розумний подорожній об один камінь двічі не перечепиться. Поночі кожна корова чорна. Хоч і по-свинськи, зате здорово! Краще трішки зранку, ніж нічого до вечора. Після гіркоого солодке – утричі смачніше.

Народна творчість.

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ПРИСЛІВНИКІВ

Орфограма: написання разом та через дефіс складних слів (30)

Разом пишуть складні прислівники, утворені сполученням прийменника з прислівником: *відтепер, надалі, насправді, негаразд*, прийменника з іменником: *безвісти, заочі, надміру, напам'ять*; прийменника з прикметником: *замолоду, зрідка, потихеньку, спроста*; прийменника з числівником: *втроє, начетверо, поодинці*; прийменника із займенником: *внічю, навіщо, почім*; з кількох основ: *босоніж, мимохіть, насамперед, стрімголов*.

Примітка. Прислівники, утворені від прийменників та різних частин мови, слід відрізняти від прийменників з іменниками, прикметниками тощо, які пишуть окремо: *всередині – в середині; втім - в тім; вкупі - в купі*.

Окремо пишуть:

- 1) прислівникові сполуки, що складаються з прийменника та іменника, у яких іменник зберігає своє конкретне лексичне значення (особливо коли між прийменником і керованим ним іменником можливе означення до іменника): *без жалю, в обмін, без упину, з краю в край, по змозі, через силу, як слід*;
- 2) словосполуки, що мають значення прислівників і складаються з двох

іменників (зрідка – числівників) та одного чи двох прийменників:
день у день, раз у раз, час від часу;

- 3) прислівники, утворені сполученням прийменника з повним прикметником чоловічого (середнього) роду: *в основному, в цілому;*
- 4) прислівники, утворені сполученням прийменника **по** зі збірним числівником: *по двоє, по семеро.*

Через дефіс пишуть:

- 1) складні прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника **по** та суфіксів **-ому, -и**: *по-українському, по-нашому, по-свійськи, по-братньому;*
- 2) складні прислівники, утворені за допомогою прийменника **по** від порядкових числівників: *по-перше, по-п'яте;*
- 3) неозначені складні прислівники з частками **будь-, небудь-, казна-, хтозна-**: *будь-де, хтозна-коли, коли-будь, як-небудь;*
- 4) складні прислівники, утворені з двох прислівників: *вряди-годи, сяк-так, десь-інде.*
- 5) Складні прислівники, утворені повторенням слова або основи без службових слів або зі службовими словами між ними: *всього-на-всього, де-не-де, ось-ось, пліч-о-пліч, хоч-не-хоч, як-не-як.*

@ **463.** Переписати, знімаючи ризики. Позначити в словах орфограму “написання разом та через дефіс складних слів”.

І. У/низ вода знесе, а в/гору вітер винесе. З/гори й сани біжать, а на/гору й віз не їде. На/пам'ять всі скаржаться, а на розум – ніхто. На/пам'ять знаю, що склерозу не маю. Так жінку бив, що сам на/силу втік. Покладайся не на/силу, а на розум. Зуби з язиком ворогують, а живуть у/купі. Кожна курка у/купі своїй господиня. Поглянь на/двір – знатимеш, який хазяїн. Хвалений борщ на/двір виливають. В голові вітер свище, в/бік колька коле. Часу не повернеш ні назад, ні в/бік.

Народна творчість.

ІІ. Рости, рости, тополенько, все в/гору та в/гору! (Т.Шевченко.) Горить сосна – од/низу до/гори. (В.Стус.) Крізь шпарку у хмари Перун підглядає з/гори. (І.Лобовик.) В/даль простягаю я руки, слухаю, кличу і жду. (В.Сосюра.) І котиться грім в/далині такий довгождано-раптовий! (М.Рильський.) За обідом Йосипа посадили у/середині, між старою й старим. (Панас Мирний.) З того, хто лежить по/середині, ковдру не стягнуть. (Нар.творч.)

464. Переписати, розкриваючи дужки та вставляючи пропущені літери. Позначити в словах орфограму “написання разом та через дефіс складних слів”.

I. Ранки (по)в..ликодньому золоті. (М.Самійленко.) Найвищими точками на нашій землі (по)старому в..сочать стародавні храми. (Є.Сверстюк.) Цвіли акації у Луцьку, де все спредвіку не (по)людськи. (М.Шатилов.) Д..тинству гірко Україна усміхалась, (по)материнському до серця пр..гортала. (Є.Гуцало.) І хліб, і першу радість, і сльозу ми порівну, (по)братньому ділили. (Д.Луценко.) А он на конях дужі та вродливі до ополонки їдуть парубки. На головах у них смушкові, сиві, підбиті (по)козацькому шапки. (Д.Білоус.) Бігти (по)рівному й сліпа кобила вміє. (Нар.творч.) І птаха нам (по)іншому співала, і вітер нам (по)змовницьки шумів. (М.Шевченко.) Тільки верби одні про минуле над Дінцем (по)старому шумлять. (В.Сосюра.) Зойкнув собака (по)людськи з нелюдського болю, вчулося в скрикові тому: “За що ж ти мене?!” (Б.Олійник.)

II. Я ж..ву ще! (По)старому я кохаю Україну, решту їй ж..ття від..ам! (І.Франко.) (По)предківському грію кров гарячу при слові-шаблі і святій з..млі. (М.Самійленко.) Не треба людям забувати: хто вік (по)Божему прожив, ніколи зла і кривди не чинив, того до смерті будуть поважати і добрим словом пом..нати. (Л.Глібов.) А сонце (по)новому світилося у небі голубому. (М.Рильський.) Сьогодні не (по)осінньому пр..грівало сонце. (П.Загребельний.) Всяк істину (по)своєму знаходить. (Г.Коваль.) (По)своєму ліжку простягай ніжку. (Нар.творч.) За шибками темних вже хат (по)великодньому блима світло лампадок. (М.Коцюбинський.) Як давні греки розуміли суть історичної науки? (По)перше, історичні знання мають підтверджуватися доказами. (По)друге, історичні знання обмежуються не однією подією, а б..гатьма. (По)-третє, усе повинно бути пер..вірене на наявність помилок. (З підруч.) Я себе сьогодні вперше (по)новому пізнаю. (Б.Олійник.) Люди всі (по)своєму уперті. (В.Симоненко.)

465. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “написання разом та через дефіс складних слів”. Написане звірити з надрукованим.

I. Упавши в жито горілиць, лежу. (Г.Коваль.) Рано серцеві боліти, не хилися долілиць. (П.Перебийніс.) Ступа сутулий вечір босоніж. (Є.Гуцало.) Ой, тумани, тумани пролягли врізнобіч. (Г.Бідняк.) Вигонами навпростець йду я до своєї хати. (Л.Тендюк.) Наздогад чи навздогін перший, другий, третій дзвін. (М.Доленго.) Несамохіть міряю час я. (О.Шарварок.) Сиджу собі одноосібно, фіксуючи все мимохіть. (О.Вертіль.) Чи дрібне щось, чи велике – не минайте мимохідь! (П.Перебийніс.) Спішить юрба, і я за нею мимоволі. (В.Сосюра.) І я роблю наосліп на міннім полі обережні па. (Л.Костенко.) Упівнеба вихлюпнута заграва над горою гойднула ніч. (М.Самійленко.) Залишається ніччю ніч простовіч, увсебіч. (О.Шарварок.) Народи всі живуть сьогодні, а ми живем напередодні. (Ю.Рибчинський.) Смичок навскіс причаєно повис. (Г.Пастушенко.) І зозуля там безперестанку нам кує щасливії літа. (В.Чубенко.)

II. Стрічкою чорно-червоною блискавка навперехрест. (О.Вертіль.) Хто ж це нам наслав меживіч диму, що б'ємо наосліп по своїх? (Б.Олійник.) Сади

розкриваємо навстіж для молодості і краси! (М.Бажан.) Я не лишу тебе напризволяще, я місце приділю тобі найкраще! (Р.Бернс.) Як біло, як блакитно, як синьо стало довкола. (М.Стельмах.) Щодня я без стежки блукаю. (Олександр Олесь.) Я біг, і падав з високості, і піднімався нашвидку. (Д.Павличко.) Хтось шаблю оголив наполовину, чиясь рука тяглась до карабіна. (Б.Олійник.) Хай дні кружляють стрімголов. (Д.Павличко.) Роки мчать хмарами у вирій навздогін журливим журавлям. (П.Перебийніс.) Оновилось покоління, возродивсь втридцятье світ. (Б.Олійник.) А надовкруг робітники Канади стояли і співали “Заповіт”. (Д.Павличко.)

@ 466. Знявши ризику, прислівники, що пишуться разом, та прислівникові сполуки, що пишуться окремо, записати в дві колонки.

У/досвіта, д/речі, без/наміру, тим/часово, що/тижня, в/четверо, з/розгону, на/диво, на/самоті, за/молоду, по/суті, у/плав, через/силу, стрім/голов, за/рахунок, по/всюди, у/тричі.

& 467. Записати під диктовку. Написане звирити з надрукованим.

Ми по майданах котимо у лавах, і жовто-синьо квітне наша путь. (М.Шевченко.) А чуєш? Синьо-синьо небо шумить колосками... Чия то робота – не моєї мами? (В.Поліщук.) Хіба піти з нудьги на Чорне море, щоб на гаках по-байдинськи сконать. (П.Куліш.) Як пісні його по-чеському до чехів говорили! (М.Рильський.) У синіх-синіх очах, повненьких по-дитячому вустах стільки тепла й доброти! (О.Іваненко.) Вже по-осінньому шепочуть між собою й хитають вітами в тривозі дерева. (В.Сосюра.) Ранком він прийшов у крихітне одноповерхове місто, де по-сільському ходили табунці білих і сірих гусей. (М.Стельмах.) Добрий баранчик, та по-вовчому виє. Кожна мітла починає мести по-своєму. (Нар.твор.)

468. Переписати, знімаючи ризику та вставляючи пропущені букви. Позначити в словах орфограму “написання разом та через дефіс складних слів”.

І. Тяжко/важко ум..рати у чужому краю! (Т.Шевченко.) Так потягло мене до степу: давно/давно там не бував. (В.Мордань.) Низько/низько ро..стелився туман по долині. (В.Грінчак.) Хтось низьким голосом тихенько/тихенько співав, тільки для себе, а пісня водою і пр..билась до мосту. (М.Стельмах.) Спів в..селий давно/давно помалу стих. (Олександр Олесь.) Вставайте, друзі, зрану/позарану на хліб і сіль, до чистої роси. (А.Малишко.) Ранесенько/рано вже зникла рожевая мрія моя. (Леся Українка.) Тихо/мирно спала згря л..бедина, і даремно лебідь звав, будив її. (Олександр Олесь.) Трохи/потроху, виграючи одну пісню за другою, він почав зводити їх до/купи. (Панас Мирний.) В порожніх ластів'їних гніздах тихо/тихо, бо в гніздах вже поодцвітали ластівки. (Є.Гуцало.) У неділю вранці/рано синє море грало.

(Т.Шевченко.) Там далеко/далеко вже зоря злотоброва крила ніжні простерла на пр..марні гаї. (В.Сосюра.) Ще вчора/позавчора ти вільним був, як птиця, і йшов по лезу бритви крізь вітер босо/ніж. (Ю.Рибчинський.) І врешті/решт хтось перший зд..вувався. (Л.Костенко.) Чогось мені тяжко/важко, на серці досада. (Леся Українка.) І кров від жаху в баобабів стигла, і задки/задки одступали тигри. (Б.Олійник.) Віки ішли, народ не перевівся, і врешті/решт вони зробились нами. (Л.Костенко.) Як мрійно/грайно, тр..вожно/тихо, тремтливо/сйно ліс мрійно диха. (Г.Коваль.)

II. Десь/не/десь в якомусь царстві дзвони били по л..царству. (Л.Костенко.) Досі ясно/волошково в серці квітне світла ніжність. (В.Грінчак.) Начеб хто по душі моїй так таємно/непрошено ходить... (І.Драч.) Почуваючись так/сяк, накосяк, не по/людськи, він зовні скидався чи то на скр..пуче дер..во, яке має довго жити, чи то на скр..пуче колесо, яке має довго їздити. (Є.Гуцало.) Пожовкле листя де/не/де між білоквіту проглядає. (М.Луків.) Всі ми грішні, всіх ж..ття нас по калюжах провело, а такого, що без плями, зроду/віку й не було. (І.Франко.) Отак вони тишком/нишком гомоніли про майбутній парад планет. (Є.Гуцало.) Чи з каменю тв..рдого зброю створити зможеш ти так-сяк собі невправною рукою, забувши про художній смак? (М.Доленго.) Він врешті/решт опам'ятався і пів/години вибачався. (А.Качан.) Де/не/де у вікнах світло янтаріє. (В.Сосюра.) Солов'їною л..вада з давніх/давен зветься: бе..ліч там понад водою солов'їв в..деться. (П.Куліш.) Груді у річки ледь/ледь затуманено білим туманом, сел..зні два у тумані ось/ось зацвітуть. (Є.Гуцало.) На сіножатях уже стояли копиці, а на полях лише де/не/де з'являлися перші покоси і на них ум..рали очі волошок. (М.Стельмах.) Стоять сухі берізки де/не/де. (В.Осадчий.)

@ 469. Додаванням часток утворити складні прислівники.

Будь+коли, хтозна+як, аби+як, як+небудь, де+далі, що+духу, аби+куди, будь+де, куди+будь, де+інде, хтозна+як, так+то, як+небудь.

& 470. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “написання разом та через дефіс складних слів”. Написане звірити з надрукованим.

I. Живіть, голуб з голубкою, щастя наживайте, та і часом коли-небудь козака згадайте, котрий десь-то на чужині... (О.Афанасьєв-Чужбинський.) Що козак дбає та заробляє, теща збирає, казна-де діває. (М.Костомаров.) Чи щастя мого не стрівали де-небудь на луках, в лісах? (Олександр Олесь.) Коли ж небудь знайду стежку до твоєї хати. (О.Афанасьєв-Чужбинський.) Я був самотній, сам на сам з своєю самотою. (Ю.Рибчинський.) А може, й я коли-небудь своє щастя стріну. (О.Афанасьєв-Чужбинський.) І тільки час від часу археолог якесь віконце в правду прокопа. (Л.Костенко.) Щоб шуміло врожаями поле, стали ми плі-о-пліч назавжди. (В.Симоненко.) Я був тоді з собою віч-на-віч. (В.Симоненко.)

II. Серденьком б'ється джерельце цілюще, з ним розмовляю один на один. (М.Осадчий.) Нерухомо станьте коли-небудь, як над вами лебідь проплива. (П.Воронько.) Як Світовид, а може, як Купайло, стою із небесами сам на сам. (О.Шарварок.) Чого ж твої очі в журбі? Не нудно буде тобі день у день, рік у рік повік. (В.Свідзинський.) Валер'ян зустрів здивовано, якимось звисока-поблажливо. (О.Іваненко.) Вчуто порух людяності в душах, що не попеліє з роду в рід. (М.Самійленко.) Бродили вдвох ми навмання у місячнім розливі та й опинились хтозна-як на колосистій ниві. (Р.Бернс.) Хіба ж можна коли-небудь звикнути до мук людини, до болю, до чіхось страдань? (О.Гончар.) Христя, щоб як-небудь скоротити час, почала вишивати сорочку. (Панас Мирний.) Як хліба край, то будь-де рай. Глечик не день у день надщерблюється, а розбивається одразу. (Нар.творч.)

ПРАВОПИС ВИЩОГО Й НАЙВИЩОГО СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

Прислівники вищого ступеня порівняння утворюються від прислівників на **-о**, **-е** за допомогою суфіксів **-и (е)**, **-іш(е)**: *ясно-ясніше*, *тепло-тепліше*. Суфікси **-к-**, **-ок-** при цьому випадають: *рідко – рідше*, *широко- ширше*, *глибоко – глибше*.

Звуки [г], [ж], [з] при сполученні з суфіксом **-и-** змінюються на [жч]: *дорого - дорожче*, *важко – важче*, *низько – нижче*.

Складена форма вищого ступеня порівняння прислівників утворюється додаванням до прислівника слів **більш** або **мениш**: *більш широко*, *мениш глибоко*.

Прислівники найвищого ступеня порівняння утворюються від прислівників вищого ступеня додаванням префікса **най-**: *наймудріше*, *найсильніше*. Для підсилення додаються префікси **-як**, **що-**: *якнайвірніше*, *щонайповніше*.

Складена форма найвищого ступеня порівняння утворюється додаванням до прислівника слів **найбільш** або **найменш**: *найбільш вірно*, *найменш повно*.

471. Від поданих прислівників утворити прислівники вищого і найвищого ступенів порівняння. Які з форм вищого й найвищого ступенів утворюються від інших коренів?

Зразок. Високо – вище, більш високо, найвище, найбільш високо.

Упевнено, природно, чітко, терпляче, рішуче, гарно, погано.

472. Переписати, записуючи в дужках після виділених слів прислівники, від яких утворено форми ступенів порівняння.

I. Серце, *тихіше* (!)! Срібну тишу сон колише. (Г.Коваль.) *Тихіше* (!), діти! Там на гнізді пташина квола. Не сполохніте! (Д.Павличко.) На подвір'ї стало *веселіше* (!), і мене весняне сонце тішить. (В.Мордань.) Тут регіт залунав *гучніш* (!) од грому, аж білий цвіт осипався з катрану. (Д.Павличко.) Приступила я до квітів ближче (!), - всі лелії раптом затремтіли, почали хитатись *нижче, нижче* (!) та й пожовкли, далі почорніли. (Леся Українка.) І *веселіш* (!) стає. І яюсь *легше* (!) йти. І шлях важкий здається недалеким. (Г.Коваль.) А що, коли те світло миттю згасне, як метеор, і темрява *чорніше* (!), *страшніше* (!) здається, ніж була *раніш* (!) ? (Леся Українка.) Стискаються *щільніш* (!) два чорні пальці циферблату, мов діючи нічну посвяту. (М.Бажан.) Гілка небеса підносить *вище* (!) від очей моїх. (Д.Павличко.) І серце тривожне забилося *дужче* (!). Є для серця така покута – забувати *скоріше* (!) зло. (Л.Костенко.) *Краще* (!) правду раз переболіти, як неправду в пазусі ховати. (І.Франко.)

II. Як важко підніматися з колін! Ще *важче* (!) – рабство з пам'яті зітерти. (В.Женченко.) Негідно бути речником юрби. Раби рабів ще *гірше* (!), ніж раби. (Л.Костенко.) Чим *далі* (!), тим *трудніше* (!) йти до себе. (М.Самійленко.) У пурзі вторую *глибше* (!) слід, хай наступним ширшим буде хід. (М.Осадчий.) Чим більше людина звекає до того, що вона ніщо і її не слухають, тим *голосніше* (!) й *грубіше* (!) звекає вона говорити і тим *більше* (!) черствої байдужості в її мові. (Є.Сверстюк.) І крутяться колеса *скоріше* (!) та й скоріше, на колях дороги підтрушують візок. (Л.Костенко.) І прагнув я *могутніше* (!) горіть! (Д.Павличко.) Як жити вік в смердячому болоті, то *краще* (!) вмерзнути по шию в лід з одкритими очицями на схід! (Д.Паламарчук.) А *вище* (!) білих хмар лиш небо занімиле. (Г.Пастушенко.) Вий, бурє! *Міцніше* (!) і *дужче* (!) реви, гогочи та лютуй! (В.Бобинський.) Хай вже *краще* (!) висохне озерце, ніж кохання в лебединім серці. (М.Ткач.) Твоїх дощів осіння мла тобі *рідніш* (!) чужинського блакиту. (А.Малишко.) *Страшніше* (!) смерті, як нема де вмерти, коли для всіх однаково ти свій, чужим для всіх лишаючись одначе. (Б.Олійник.) Моя блакитна хато! Ти для мене *миліш* (!) палаців отоді була. (Л.Забашта.)

@ 473. Переписати, утворюючи від поданих в дужках прислівників прислівники вищого ступеня. У яких випадках прислівники вищого ступеня утворюються від іншої основи?

I. (Рясно) став колючий мій вінок. (Леся Українка.) Заховав я (глибоко) і печаль, і гнів. (В.Сосюра.) А друг такий близький, що де тобі вже (близько). (Б.Олійник.) Звуків цих зачаровану силу я все (сильно) і (сильно) люблю. (В.Сосюра.) І стане (легко) на усьому світі без божевільних гімнів та ідей. (О.Довгий.) Не залітай, поете, в хмари. А до народу (близько) будь. (В.Сосюра.) А що, коли те світло миттю згасне, як метеор. І темрява (чорно), (страшно) здається, ніж була раніш? (Леся Українка.) А треба пам'ятать: хто (високо) злізе – (сильно) пада. (Л.Глібов.) В диханні леготу запахнуть (сильно) квіти. (В.Сосюра.) Городище стоїть (високо), а Власівка – (низько).

Чого мені в Городище? У Власівку (близько). (Л.Глібов.) Прийшла нова якась пора, і (добре) вчиться дівчора. (В.Сосюра.) Від жарту – сміх ключами б'є, від гарту – сталь (міцно) стає. (А.Малишко.)

II. Так вище ж, клени, підіймайте віти, (ясно) очей сіяйте, небеса! (В.Сосюра.) (Ясно) стало в нас на горизонті. (М.Тарновський.) Життя буя, горить і кличе, летить все (далеко) і все (швидко) од чумаків і од волів. (В.Сосюра.) Ну, як тобі, друже, не гріх докоряти, що я народився від тебе (пізно)? Навчи мене краще землю орати, у правди із серця виймати ніж. (В.Симоненко.) Мені бувало страшно під конем, а ще (страшно) бувало на коневі. (П.Перебийніс.) Америку відкрито вже давно – ім'я Колумба невмируще. Та в нас бажання відкривать зростає (дужо), (дужо), (дужо)! (М.Тарновський.) Мабуть, (багато) таким щасливим вже ніколи не бути мені. (В.Сосюра.)

474. Переписати, вставляючи пропущені букви. Прислівники найвищого ступеня порівняння розібрати за будовою.

I. Росте Ві..чизна з порошин і не прощає д..шевизни. Найбільше, сину, дорожи любов'ю до Ві..чизни. (П.Перебийніс.) Упікся ж Русі більш за всіх запеклий ворог п..ченіг. (П.Куліш.) Нам слід якнайр..тельніше п..льнувати, щоб, об..раючи друзів, через недбальство не натрапити на щось підроблене. (Г.Сковорода.) Людям легше тр..мати на язичі ро..печену вуглину, ніж таємницю. (Сократ.) Зв..чайно, в плани можна і треба заглядати, але бажано якнайменше. (М.Стельмах.) А вже найбільше, чуєте ви, мамо, я вам заборгував і не від..ав ні шеляга за перше рідне слово... (А.Малишко.)

II. Найбільше серце прагне до свободи. (В.Грінчак.) Найвище серце там зліта, де рух, де дія, де гор..ння. (М.Рильський.) Найбільш ле..ко люди вірять у те, до чого прагнуть. (Вольтер.) Мені найкраще із тобою бр..сти лісами наугад. (М.Стельмах.) Номенклатурні дурні, бюрократи! Ваш інт..лект не зважать на карати, а щонайбільше просто на сто грам. (Л.Костенко.) Дві дочки бондаря Омелька хотіли якнайшвидше дізнатися всі новини, але при незнайомому парубкові соромились ро..мовляти. (П.Куліш.) Ви – непрошені гості між тими людьми, що найбільше з усіх вас кохають. (Леся Українка.) ...На світі той наймудріший, хто найбільше любить ж..ття. (В.Симоненко.)

@ **475.** Переписати, на місці крапок вставляючи пропущені прислівники вищого та найвищого ступенів порівняння. Прислівники розібрати за будовою.

Ліс шумить ... , коли дерева гнучкіші. Де ледарів більше, там живеться заробити, аніж просити. Працєю краще – тебе пам'ятатимуть Не зігнеш гілку - дерево нахилити Високе дерево вітер зламає Свій хліб годує Важко в школі, та ще ... в полі. Хто раніше встає, той ... жує. Хто трудиться, той ... журиться. Берись ... , піднімайся ... – буде жити веселіше. Як мілко орати, то ... випрягати. Не той більше знає, хто ... сидів, а хто ...

ходив. Один розум добре, а два Голова ... радиться з очима й вухами. Найбільше підганяють коня, котрий ... тягне. Скрипуче дерево стоятиме

Народна творчість.

СТОП! Записати слова, після кожного в дужках позначаючи номер наявних у ньому орфограм.

Зразок. Під'яр'я {11}, приміськ^ьий {24, 10}, торф'яни^й {11, 21}.

По-нашому, по-козацькому, подбаємо, вирішимо, навкулачки, пів'ясена, бджолиний, чотирьохактний, пісняра, незліченний, що-будь, вирішивши, бачачи, пів'юності, урозсип, напівдорозі, бездоріжжя, Благовіщення, грушоподібний, підсинюваний, історико-культурний, Туреччина, рукопису, алмаза, напоготові, по-християнському, народно-визвольний, несказаний, п'ятдесят, шістдесятип'ятимільйонний, півока, повік-віки, по-бойовому, неоцінений.

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

ПРАВОПИС ПРИЙМЕННИКІВ

Орфограма: написання разом та через дефіс складних слів (30)

Разом пишуть:

- 1) складні прийменники, утворені від двох простих прийменників: *задля, поза, поміж, посеред*;
- 2) складні прийменники, утворені сполученням прийменника з будь-якою частиною мови: *навколо, наприкінці, вповодж, внаслідок*.

Через дефіс пишуть складні прийменники з початковими *з-, із-: з-над, із-під, з-поміж, з-посеред*.

476. Переписати, вставляючи пропущені букви та знімаючи риску.

I. Піду шукать по/між людьми своєї дороги. (О.Афанасьєв-Чужбинський.) По/під гаєм з..лененьким чиста річка т..че. (Я.Головацький.) Піднімали вітри мільйон тр..мбіт по/над Ч..ремошем. (А.Малишко.) І я пішов, пр..скорюючи крок, на/зустріч людям і навстріч світан..ям. (В.Симоненко.)

II. Ніч ясна і ніжна на/зустріч веч..ру йде. (Олександр Олесь.) Зоря по/між купав купала срібне тіло. (Є.Гуцало.) З..млі і неба сяють б..реги по/над рікою соня золотою. (Д.Павличко.) За порогом і по/за світом зал..шається літо літом. (О.Шарварок.) Біжать осокори рядами оба/біч дороги в с..ло. (П.Засенко.) По/серед ночі дощ пішов, заш..лестів, як збіж..я, в полі. (Д.Павличко.)

Ш. Нема краще по/над мене та по/над попову свиню. І по/між гарною капостою трапляють..ся гн..лі качани. Зміїну отруту за/для ліків зб..рають. По/серед болота дім не збуду..ш. По/близу річки колодязя не копають. В/подовж ж..ття надія завжди попер..ду, а гріх – ззаду. По/пер..д людей не висовуйся, в/середині гурту не тупцюй і по/заду інших не шкандибай – ото тобі буде рай. Не пхай пальці по/між двері.

Народна творчість.

477. Прочитати, пояснити написання виділених слів.

І. Прилетів кулик *із-за* моря, весну приніс із неволі. Орлиний клекіт і *з-під* хмар чути. Чорт біса й *з-за* купини бачить. Цей *з-під* живого п'яти зріже. Шукає *з-понад* дохлого коня підкову.

ІІ. *З-поміж* орла й ворона краще битися з першим, ніж миритися з другим. Мені хоч *з-понад* нігтя виколупай. Подали груш – то й *з-за* столу руш. Скільки не витрушуй мішок *з-під* борошна, а буде порошок.

Народна творчість.

@ **478.** Знявши ризик, прийменники, що пишуться разом, і прийменники, що пишуться через дефіс, записати в дві колонки.

З/під, за/ради, в/подовж, з/перед, по/за, з/поза, з/проміж, по/між, на/вколо, з/понад, на/проти, з/під, по/серед, з/посеред, що/до.

& **479.** Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “написання разом та через дефіс складних слів”. Написане звірити з надрукованим.

І. Лунає мужня дума з-над Дніпра, лунає слово й слава України. (М.Рильський.) А сонце саме сходить з-за Дніпрової кручі. (Марко Вовчок.) Понад руїнами шумить журливо гай. (Олександр Олесь.) Суремна мідь співає з-над Дністра, і князь рече до воїнів: “Пора!” (М.Бажан.) Ось промінь впав з-посеред верховіть. (О.Ольжич.) Світив місяць, світив з-поза хмари. (А.Метлинський.) З-над океану мовчазним потопом наплине тьма. (М.Бажан.) Розвалювалась темрява, з-під неї виходила земля, вибігала вода і вилітав жайворонок. (М.Стельмах.) Білий лебідь диває назустріч із-поміж шелюги. (Є.Гуцало.) У ту ніч чиєсь ридання з-понад озера несло. (Олександр Олесь.) Ой, вій-повій же, вітре, з-за лиману, мені на серце спокій принеси! (А.Малишко.) На золоті крил із-під тучі бджола поспішає у світ. (М.Стельмах.) І з-під крил журавлиних мені під вікно листопад стелиться. (Б.Олійник.) І сонце із-під обрію, як диво, котилося через зелений став. (Г.Коваль.) Війнуло в очі сонце золотисто чи порошок з-під дитячих босих ніг? (М.Самійленко.) Йде гроза з-за верхогір'я. (М.Рильський.) Ще пил сокіл з хмар злітає, що з-під копит вилітав! (Т.Падура.) Тільки місяць осріблені роги показав із-за муру на мить. (В.Сосюра.) Сніг передчасний розтав, і поля зачорніли з-під снігу. (М.Рильський.)

II. Може, якийсь чистий дух таки не споневірівся в нас і з-поза плечей мінливої долі підтримує ще на цьому світі? (Р.Доценко.) Як же ти, мій краю-квіте, в час морозів вікових міг би квітнути і шуміти з-під наметів снігових? (Олександр Олесь.) Та з-поміж див, дивин і дивовиж одне ніяк збагнути не в спромозі. (Б.Олійник.) Українська казка із-під віч сія. То хіба не звідси доленька твоя? (М.Шостак.) А очиці, наче блискавиці, так і грають з-попід брівок темних! (Леся Українка.) Васильки у полі, васильки у полі, і у тебе, мила, васильки з-під вій... (В.Сосюра.) Так воно, мабуть, в серці у мене рветься з-під снігу слово зелене. (Г.Коваль.) Як забилося його серце, коли він вгледів Лаврську дзвіницю з-за чорного бору! (І.Нечуй-Левицький.) І вітру жовтий плин легенди весняні виносить з-під ялин. (А.Малишко.) Твоя любов моєю стала, і мрія вийшла з-поза хмар. (Д.Павличко.) В поета з-під пера постають великі таємниці. (Б.Олійник.) Візьмем журбу з-поміж всього оцього добра! (Є.Гуцало.) З-під брів навислих очі грали щирі. (М.Рильський.) Аби ж то воля! Вітер віяв той би, що з-попід сонця. (М.Самійленко.) У ту ніч чиєсь ридання з-понад озера несло. (Олександр Олесь.) Лиш соняхи з-потойбік проса на все те зирять з-під брилів. (М.Самійленко.) Он кружля синя бабка-вертуха, слимачок з-під листочка поліз. Ладна коників до вечора слухать: “Сюр” та “Сюр”... Хіба не сюрреалізм? (В.Сторожук.) Та через якусь хвилину, мов у сновидді, з-під лісу вилетіли вершники, а з-під хутора, переймаючи їх, вимчали, розсипаючись полем, козаки. (М.Стельмах.)

ПРАВОПИС СПОЛУЧНИКІВ

Складні сполучники, утворені поєднанням із частками або прийменниками, **пишуться разом**: *адже, ніж, аніж, отож, також, мовби, немов, немовби, нібито, неначе, начебто, проте, отже, притім, якби, якщо.*

Деякі сполучники з частками *би (б), же (ж)* пишуться окремо: *адже ж, але ж, коли ж, коли б, хоч би, хоча б.*

Примітка. Сполучники *зате, проте, щоб, якби, якщо* треба відрізняти від однозвучних з ними самостійних частин мови, які з прийменниками *за, про* та частками *би, як* пишуться окремо: *Вечеря коротка, зате ніч довга. Ворон висміює свиню за те, що чорна. Якби пес робив, то в чоботях би ходив. Як би руки не працювали, а розум над ними пан. Щоб рибку їсти, треба в воду лізти. Що б не стояло в печі – на стіл волочи.* (Нар.творч.)

Сполучник *якби* відрізняється від прислівника *як* з часткою *би* тим, що прислівник *як* виділяється наголосом, а частку *би* можна перенести в інше місце або зовсім опустити. Сполучник *якщо* від однозвучного прислівника *як* із займенником *що* можна відрізнити так: на прислівник *як* падає наголос, а в сполучнику наголос падає на *що*, крім того, сполучник *якщо* можна замінити в реченні іншим сполучником *коли*.

У складених сполучниках кожна частина пишеться окремо: *та й, тому що, дарма що, так що, для того щоб, після того як, незважаючи на те що.*

@ 480. Переписати, вставляючи пропущені букви і знімаючи ризик. Обґрунтувати написання виділених слів.

Не думай про страх, *та/ї* не буде його. Голос, як сурмонька, *але/ж* чортова думонька. Більше вір своїм очам, *а/ніж* чужим р..чам. Говорить, як л..сиця, *при/тім* за пазухою камінь держ..чи. Д..виться л..сицею, *за/те* думає вовком. *Що/б* дати пораду, кажи до ладу. Цей заспіває, *так/що* й волос зів'яне. *Коли/ж* не наївся, то вже не налиж..шся. Не їстиму, *хоч/би* й припрошували. *Коли/б* кізка не скакала, то б і ніжку не зл..мала. *Що/б* улітку не вродило, те з..мою не завадить. *Дарма/що* він малий, а й старого навчить. Він так робить, *мов/би* мокро горить. *Хоч/би* й воду ріж – такий гострий ніж. Не клади пальця в рот, *тому/що* одкусить. *Як/що* не я і не попова св..ня, то хто ж іще? Така ладна: *після/того/як* на двір вийде, всі пси виють. *Для/того/щоб* рибу впіймати, ма..ш рано встати. Раз на віку спіткнешся, *та/ї* те люди бачать.

Народна творчість.

481. Переписати, вставляючи пропущені букви. Обґрунтувати написання виділених слів.

I. Що може бути солодшим *за те*, коли любить і прагне до тебе добра душа? (Г.Сковорода.) Мій біль бр..нить, *зате* коли сміюся, то сміх мій рветься дж..релом на волю! (О.Теліга.) Поч..нали атаку *за те*, *щоб* з..мля не зійшла з голубої орбіти. (Б.Олійник.) Вибачайте, *якщо* казка буде невродлива, може бути й нецікава, та *зате* правдива! (М. Тарновський.) Я люблю тебе, друже *за те*, що в очах твоїх море с..ніє. (В.Сосюра.) Мус..ш знати, *щоб* мирно жити, з ким брататься, з ким дружити. (Д.Білоус.) *Що б* там не казав, а кожне слово нап..ред обміркуй. На одній руці *та й* не однакові пальці. Сякий-такий Пантелій, *але ж* свій! (Нар.творч.) Я вивідав правду з гл..бин не *затим*, аби ти поб..вався над дол..ю скрушно, а *щоб* квапивсь на добре! Та *коли б* не падав цвіт по в..сні під ноги літу, не зав'язувавсь би плід для нового п..рвоцвіту. (Б.Олійник.)

II. *Якби* кайдани пер..гризти, то гриз потороху б. (Т.Шевченко.) *Як би* я тепер хотіла у мале човенце сісти і далеко на схід сонця золотим шляхом поплисти. (Леся Українка.) *Якби* можна помножити серце, я помножив би тисячу раз! (О.Влизько.) І сказала мати від печі, глянувши на сина біля вікна: “*Як би* ти, сину, йшов у отаку негоду?” (А.Головка.) *Про те* все можна й пісню заспівати, та *як би* кого за вухо не зач..пити! Індик хоч не співає, *зате* б..гато думає. Не *за те*, вовка б'ють, що сірий, а *за те*, що овечку з'їв. *Якщо* в душі твоїй вгніздився ляк, ти згинеш у т..мнотах, як світляк. (Д.Павличко.) *Як що* розумного скаж..те, то й ми послуха..мо. (Нар.творч.) Спробуй йому довести, що він баран, *якщо* він – баран. (О.Перлюк.) *Якби* мені, мамо, намисто, то пішла б я завтра на місто... (Т.Шевченко.) *Коли б* не знав я мову міста прямокутну, то округлу тишу поля вже пізнати б я не зміг. (Б.Олійник.)

Жаба – риба, *тому що* у воді сидить! Пожаль, як вовк поросся: від’їв ніжки *та й* усе. (Нар.творч.)

482. Переписати, знімаючи ризику та вставляючи пропущені букви. Підкреслити в реченнях сполучники.

I. Як/би я була зіркою в небі, я б не знала ні туги, ні жалю. (Леся Українка.) Як/би пес не в..ртівся, а хвіст з..аду. (Нар.творч.) Ніч кол..хала так ласкаво, про/те не спалося ніяк. (М.Рильський.) У повісті “Близнець” Тарас Шевченко занотував усний пер..каз про/те, як Григорія Сковороду запросили викладати до Переяслава. (З журн.) І хоч за гор..зонтом наші цілі, про/те ясна у кожного з нас ціль. (Є.Гуцало.) Людям краще що/б було жити, попід косами лягло жито. (В.Сосюра.) Що/б не спалахнуло, а горітиме довго. (Нар.творч.) Не може ж бути, що/б якое не було, вже як не є, а якое воно буде. (Л.Костенко.) Нічого тут нема, що/б заволатало до мого серця, що/б мене кр..лом до себе пр..горнуло. (Д.Павличко.) Ч..таю ніч, немов/би чорну книгу. (Л.Костенко.) І, не/наче в хату днина, в тіло увійшла душа. (Д.Павличко.)

II. Як/би було десять рук, усім би робота знайшлась. Як/би ти не знав б..гато, а більше за всіх не знат..меш. Як/би ще роги та хвіст, був би справжній артист. Зійти то зійшло, та як/би з ниви не пішло. Як/би високо ворона не літала, завжди на гній сяде. Люблю Сивка за/те, що в..зе, хоч і крекче. Хоч мороз пр..пікає, за/те комарів немає. Хитра людина в’ється, як хм..лина: за що можна вч..питься, за/те й держиться. Як/що знайти спосіб – і сніг запалає. Для того коваль обценьки бере, що/б рук не п..кло. Що/б то був за швець, коли б усім на один копил чоботи шив? Знала кобила, нащо воза побила – що/б новий був! Що/б не трапилось, усе м..не.

Народна творчість.

ПРАВОПИС ЧАСТОК

Орфограма: написання разом та через дефіс складних слів (30)

Частки *би(б), же(ж), то, ось, он* пишуться окремо від слів: *прийшов би, прочитали ж, як же хочеться, ось тут, он там, он коли*.

Разом ці частки пишуться тільки в тому випадку, коли входять до складу сполучників або інших часток: *атож, аякже, таж, немовби, неначебто*.

Частки *бо, но, то, от, таки*, коли вони виділяють значення окремого слова, пишуться із ним через дефіс: *подай-бо, зупинись-но, так-от, отакий-то, тут-таки*

Примітки. Якщо між часткою і словом, з яким вона пов’язана за змістом, стоїть інша частка, всі три слова пишуться окремо: *все ж таки (все-таки)*,

якби ж то (якби-то). Частина **таки** пишеться окремо від слова, якого стосується за змістом, якщо вона стоїть перед ним: **таки** *впорались*.

Частки **де, аби, сь, чи, як, що** у складі будь-яких частин мови пишуться з ними разом: **десь, абихто, колись, чийсь, якби, щодня**.

483. Переписати, вставляючи пропущені букви. Частки підкреслити, пояснити їх написання зі словами.

I. Якби пес не с..дів, то зайця б зловив. І риба співала б, якби голос мала. «Якось-то буде!» - сказала миша в котячих зубах. Не усе ж то к..зак, що списа має! Скільки голів, стільки ж умів. До торби грамоти додай-но мішок розуму. Ото-то горе, що риба в морі. Як пов..деться, то й пів..нь зн..сється. Улита їде – колись-то буде. Сиди-бо, Тетяно, ще зовсім рано! Посі..ш “якби” – виросте “аби-то”. Щастя не шукають, а таки здобувають. В абикого своя турбота і робота.

Народна творчість.

II. У тім-то й лихо, що не все ми зна..мо про нашу долю. (М.Самійленко.) Отаке-то лихо, бач..те, дівчата. (Т.Шевченко.) Тільки ж то їй і ро..ваги, як молодик вийде. (Леся Українка.) Скільки-то рук зосталося без роботи! (Панас Мирний.) Чи ж неповторне можна повторити?. (Л.Костенко.) На чужі радію кроки: хтось кудись уже пішов! (Д.Павличко.) Ти все в думках кудись л..тіла. (Олександр Олесь.) Десь кінь л..тить, і ковані копита так глухо б'ють по мокрому піску. (В.Сосюра.) Отак-бо, друже мій в..ликий, усе м..нуле ож..ва. (А.Малишко.) О, якби-то я міг пов..рнути неповторну юність мою! (В.Сосюра.) В моїй душі сьогодні сніг пішов, якась в..лика проломилась хмара. (Д.Павличко.) І все-таки нелегко бути собою, коли дорога котиться з гори. (М.Людкевич.) Воно, зв..чайно, що там говорить. Отож-бо й є, нема чого балакати. (Л.Костенко.) Ріки д..тинства! Гори! Які ж бо ви в..сокі! (В.Касіян.) Горе наше – житня каша: з'їв би й таку, та не личить к..заку. (Нар.творч.)

III. Кудись л..тять думки мої. (В.Сосюра.) Я таким л..шився, як колись і був, наших днів д..тинства я ще не забув. (Олександр Олесь.) А не поїхав я знову-таки чер..з тебе. (М.Стельмах.) Я сп..тав таки сусіду про Ганнусю. (Т.Шевченко.) З..мля ж усім таки одна. (М.Доленго.) Десь над тобою леб..ді ячать, дерзкий полине, мій гіркий полине! (А.Малишко.) Дай-но я із лапки скапку вийму, просто з губ тебе, ще жовтодзьобе, нагодую і дам зл..тіти в небо із руки. (В.Стус.) Довгенько-таки с..діли вони і більш мовчали, ніж балакали. (І.Нечуй-Левицький.) А людина, що з совістю у злагоді, то ж таки людина, а не бутафорія! (О.Гончар.) Уже ж бо весна, Андрію, ходім джер..ло копати! (А.Малишко.) “Ходім-бо, я хоч под..влюся,” – прохав Івась. (Панас Мирний.) На чужі радію кроки – хтось кудись уже пішов! (Д.Павличко.) Тільки-но жонглер навчиться координувати свої рухи, його дії стануть автоматичними. (З посіб.) А час працює все ж таки на нас. (Г.Коваль.) Все-таки ми не за вітром пустили слова. (Б.Олійник.)

& 484. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “написання разом та через дефіс складних слів”. Написане звірити з надрукованим.

I. Іду на поклик з відчуттям мети в святій надії щось-таки знайти. Обов’язково щось-таки, крім втрати. (Н.Диб’як.) Панове, час іти. Подайте-но плащі! (М.Бажан.) Та є ще надія таки для тебе, мій Котигорошку: українці так люблять казки... (В.Гужва.) Все-бо гнівне та суворе і на усміх має право. (М.Рильський.) Світ мені усміхається тепло, і розлуки немає-таки. (П.Перебийніс.) Ми на Україні – таки український народ, а не просто населення, як це у звітах дається. (В.Баранов.) Ти на будинки тільки-но поглянь, що виростають на зелених схилах. (М.Рильський.) Клякну від болю, зарадиш чим-бо? (М.Самійленко.) Ударив півень десь крилом. (В.Сосюра.) Який грізний не буде день, а вечір таки настане. (Нар.творч.) Діброва – це мати усього в діброві живого, тому-то за всім її біль материнський гіркий. (Є.Гуцало.) Яюсь-то вирвалася Олеся, пішла до тітки одвідати стару в недузі. (Марко Вовчок.) На жаль, ми не застали голови, а то ж бо неабияка людина! (М.Рильський.) Давай-но, півне, загорлаєм разом! (В.Березінський.) Був би горщик, та було б у горщику, а покрішка знайдеться. (Нар.творч.) Одного разу так-то мені важко було! (Марко Вовчок.)

II. Тож давай-но стежкою пройдемо: ми багато дивного знайдем. (М.Гурець.) Чи було в тебе щастя? А певне-таки, що було! (Б.Олійник.) Чому на ньому така висока шапка та ще й з вуглами? На роги-бо надіта. (Г.Квітка-Основ’яненко.) Ми стільки стоптали шершавих доріг, що землі от-от заколишуться в рясті. (М.Стельмах.) Вставай-но, друже, не барися. (Д.Луценко.) У нього в очах ясно, тим-то можна думати, що й душа не чорна. (П.Куліш.) Пісня про хліб – то зовсім не зле-бо. (А.Малишко.) А вигоїть печаль моя пісенна ліра, - отим-бо я й щаслива на віку. (Л.Забашта.) Якби, якби-то юність знала, і старість мудра могла! (В.Сосюра.) І вже, здавалося, земне я щастя те ось-ось впіймаю. (Д.Луценко.) В небесах цвіте хмарина лиш єдина, лиш єдина. (П.Перебийніс.)

Орфограма: *не* з іменником, прикметником, прислівником (45)

Не пишеться з іменниками, прикметниками і прислівниками разом, якщо:

- слова без ***не*** не вживаються (***не*** є префіксом): **неділя, неозорий, ненароком**;
- додаванням ***не*** до слів утворюється слово з протилежним значенням (***не*** є префіксом) і його можна замінити синонімом: **воля - неволя (рабство), друг – недруг (ворог), високий – невисокий (низький), мало – немало (багато).**

@ 485. З-поміж поданих слів виписати ті, які без *не* не вживаються. Розібрати ці слова за будовою.

Необхідність, нещодавно, неухажність, ненадовго, неписьменний, ненапад, нетерплячка, нехотя, незлостивий, нелад, немічний, незмірний, неповноцінний, невтомно, непоборний, непрацездатний, незабаром, несмачний, нез'ясовний, нестача.

486. Переписати, вставляючи пропущені букви та знімаючи ризик.

I. Я до не/стями люблю Україну, вишивку гарну, ч..рвону калину. (Я.Ковальова.) Я глибоко в душі любов таю й не/нав..сть. (П.Куліш.) Сміло рвіть кайдани, бо рожевий ранок не/забаром встане. (Олександр Олесь.) Ні, мамо, не можн.. не/люба любить. (Є.Гребінка.) Мене, як не/мовлятко, спов..ває і тісно в'яже музика сумна. (Д.Павличко.) Художник має бути не/вм..ручим. (В.Сторожук.) Як із кам..ню, із криці, не/похитно я стою. (Олександр Олесь.) Нам був не/нависний злодійс..кий лад. (М.Тарновський.) Спогади докучливі, як не/жить. (В.Симоненко.) Три бабусі, три скіфські не/зграби пр..забуті на грішній з..млі. (В.Черепков.) Не/квапом, як валка чумац..ка, плуганит..ся вечір. (Є.Гуцало.) Пан коня під боки, кінь мов не/нароком побіг та й спіткнувся об п..ньок. (М.Костомаров.)

II. Б'ється серце моє, щоб твою пробудити не/чутність. (Б.Олександрів.) Аби не мова, в тиші розуму спав би я прав..дним не/мовлям. (М.Самійленко.) Не/забаром забл..щало вогн..ще біля кур..ня, зах..тався казан на триніжку. (Панас Мирний.) Не/вдовзі в гл..бині поля забл..скотів вогник трактора. (О.Гончар.) Ждуть нас тучі не/минучі, не/пр..вітний жде нас час. (Д.Загул.) І вечір угорі не/дбало ро..кида блакитною рукою холодні янтари. (В.Сосюра.) За яхтою моєю у морях г..нялись не/нажерливі акули. (Д.Луценко.) Не/дуга брала по краплині силу, очей тушила не/вгасимий жар. (А.Малишко.) Лише чіпкохвостий не/здара чіпляєт..ся за кожну владу і висить вниз головою, як мавпа руда сапажу. (Л.Костенко.) Пер..горю, пер..болю, усі не/дуги пер..силю. (П.Перебийніс.)

III. О краю мій! Топтав тебе ногою не/ситий не/люд, та не затоптав. Не пл..ти для мене золотого не/вода. У нас до праці не/насить, і праця кличе нас, як мати орати, сіяти, косить, т..сать, копати, будувати! Усміхнулось не/мовлятко, д..тинятко, пташ..нятко.

З творів М.Рильського.

IV. Працьовитому легко річку пер..йти, а не/робі важко й на той бік под..витися. Не/вдаха більше вірить, ніж пер..віряє. Злодій не ро..багатіє, не/нажера не ро..жиріє. Не/діля – вимушене бе..ділля. Краще полин їсти, як з не/любом за стіл сісти. Нап..ред не/вода риби не лови. Учений іде, а не/ук слідом бр..де. Охайний не/чупарі не до пари. Хто в п'ятницю скаче, той в не/ділю плаче. Не/тямі руки не туди пр..шиті. До роботи не/дужа, а до танцю, як ружа. Що мені, молодому та не/жонатому! До не/роби в..рвечкою хвороби.

Ми в..ликим урожаєм усіх не/другів лякаєм. Хто не/вчасно сіно косить, той у стріхи корму просить.

Народна творчість.

487. Переписати, до виділених слів з *не* добираючи синоніми й записуючи їх у дужках.

Зразок. Навіщо скаржитись, коли твоє *нещастя* (горе) вже позаду. (Д.Павличко.)

I. Талант – це сплав *недолі* (?) і свободи. (В.Гей.) Навіть співи звучали і щиро, й *нещиро*... (?) І хотів я розбити, розтратить свою ліру. (В.Сосюра.) Затужилося так в *несвободі* (?). (В.Гужва.) А десь на дні душі ворухиться *неспокій* (?). (В.Раєвський.) Я трохи звір. Я не люблю *неволі* (?). Я вирвуся, хоч лапу відгризу. (Л.Костенко.) І якусь *невідому* (?) зажуру навіває та пісня мені. (В.Симоненко.) Я радіюсь всьому, що йде у світ стежею Прометея в одвічному натхненні й *непокорі* (?). (Г.Коваль.) Світ визнає тільки сильних, вправних, *непоступливих* (?) і самокритичних. (Р.Доценко.) З видимого пізнавай *невидиме* (?). (Г.Сковорода.) Траплялося, сховавшись у собі, сюди вкрадався і одвертий *недруг* (?). (Б.Олійник.) Душе! Обридлива яка ти і *непримирлива* (?) яка! (Є.Плужник.) Як же *недобрим* (?) бути, коли небо таке голубе! (В.Свідзинський.) Велике добро дітям стара, добра, *нелайлива* (?) мати в хаті! (І.Нечуй-Левицький.)

II. Як *нерозумно* (?) випрошувати те, чого можеш сам досягти! (Г.Сковорода.) Приємно перестать із *недругом* (?) сваритись, а й надто, як шкода із ним сам на сам битись. (П.Куліш.) *Недалеко* (?) вже нам до Європи, це Європі далеко до нас. (В.Мордань.) Я світ обійшов, я своїми руками *неправду* (?) боров, на двобої йдучи. (Яр Славутич.) Геніїв між нами *небагато* (?), то чому б не поклоняться їм? (В.Симоненко.) Як ніч, нахмурився Перун, його обурило сон *недобрий* (?). (О.Стефанович.) Ой, верба моя кучерява! Ти *невірная* (?), *неласкавая* (?). (В.Сосюра.) І вірите, що в гущі лісовій сім'я дерев *нелісових* (?) ростиме. (М.Рильський.) Душа вже озивається *нечасто* (?), дримає в ній мелодія жива. (П.Перебийніс.) Час у *непам'ять* (?) скрапує сповільна. (Н.Диб'як.) Відшуміли віхоли *недолі* (?). (Г.Коваль.) У покорі твоїй десь на дні залягла *непокоря*. (?) (Б.Олександрів.) Вечір м'яко й *нечутно* (?) вимикає опуклу люстру сонця. (Б.Олійник.) Подаруй душі горіння і гарячих уст *неспокій*. (?) (Г.Коваль.) Маю річ я до вас *нехитру*. (?) (В.Симоненко.) Він чисто чистив свояків до нитки метким хапком *нечистої* (?) руки. (Б.Олійник.) І *нелюдська* (?) атака знову прорвала замкнену підкову. (М.Стельмах.) *Недовго* (?) буде та зима, що почалася в квітні. (Д.Павличко.)

III. І золота клітка для пташки – *неволя* (?). Усякому своє *нещастя* (?). Вовк без хвоста – штука *непроста*. (?) З малої іскри часто буває *немалий* (?) вогонь. Солома біля вогню лежатиме *недовго* (?). Вмить нічого не буває, все *нелегкої* (?) праці чекає. *Нерівною* (?) дорогою йдучи, попереду мало

побачиш. Де контролерів багато, там *нечасто* (?) буває свято. *Недобрий* (?) шлях веде в злий край.

Народна творчість.

& 488. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “*не* з іменником, прикметником, прислівником”. Написане звирити з надрукованим.

Ти нелегке життя прожила, моя мамо. В мозолях твої чесні спрацьовані руки. (Н.Кащук.) Мамо, мамо, мені вже немало, та для тебе я все – дитина. (В.Малишко.) Час нестримний в очі пильно загляда, ти для мене, мамо, вічно молода. (М.Гірник.) Батько рідко співав, говорив небагато, спочивав од роботи хіба що на свято. Ми нелегко жили, часом хліба не мали, та пресвітлі хвилини і нам випадали. Голос батька звучав неповторно-журливо, ті хвилини забути мені неможливо. (М.Луків.)

Не пишеться разом з прикметниками дієприкметникового походження на **-анн(ий), -яnn(ий), -енн(ий)**: **неподоланний, незрівнянний, незліченний.**

З прислівниками, утвореними від таких прикметників, *не* пишеться також разом: **несказанно, незбагнено.**

489. Записати речення, знімаючи ризики. Позначити в словах орфограму “*не* з іменником, прикметником, прислівником”

I. У хашах не/знищених дух прабатьків моїх в древлянських спить лісах. (Ю.Каплан.) Вже там цвіли і квіти не/злічені. (Л.Костенко.) Гуляють квіти в не/скінченну гру. (М.Доленго.) Ліси мої, гаї мої священні! Премудріть нам вовіки не/знищенні! (Л.Костенко.) “Не/зрівнянна дівчино! - думав він. – Чого б не дав я, щоб дізнатися, що в тебе на душі”. (П.Куліш.) Краса, не/сказанна краса! Вогонь очей! Змія-коса! (Олександр Олесь.) Співучі обриси роденівської музи, не/доторканна мармурова плоть, той вигин рук, важкий туман волосся, тонке одухотворене лице. (Л.Костенко.) Що більше я про те думала, то сильніше мене туга не/сказанна діймала. А як наставав мій час, якась не/збагненна сила полонила мене і тягла наперекір моїй волі. (О.Сомів.) Сміється з мене жах, глузує не/вблаганний з думок сполоханих моїх. (Олександр Олесь.) Безодня мозку – як світів безодня, не/досягненна таїна без меж. (М.Бажан.)

II. Дивна й не/сказанна ніч у Воронежі. (П.Куліш.) Не/розпізнанне місто дороге... (В.Стус.) Не/зліченими вогниками освітлюють себе зсередини щільники багатоповерхових будинків. (О.Гончар.) Коли б не ти, оця зима мені була б, як не/скінченна оскліла вулиця. (В.Стус.) Яка не/доторканна ця пишнота. (В.Стус.) Не/збагненні щасливі хвилини. (Б.Дегтярьов.) А людські душі? Усі диктатори світу стають безпорадними перед цією не/здоленною перепоною. Можна знищити людину, але до її душі однаково не доберешся. (П.Загребельний.) Хай багаття вигорить геть на порох, д’горі зійде весь

голубиний дух. Спогадає і нерозумний ворог, спогадає і не/збагнений друг. (В.Стус.) Не/оціненим внеском в утвердження українського класичного романсу є творчість Миколи Лисенка. (З журн.)

& 490. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “*не* з іменником, прикметником, прислівником”.

Спорудити українське диво і вразити ним світ – така неунікненна стратегічна визначеність України в ХХІ сторіччі. (Р.Доценко.) Людина – місце двобою добра і зла, бою вічного, непримиренного, жорстокого і прекрасного. (В.Дрозд.) Не балувала розкішшю ніколи скупа і невблаганна доля нас. (Д.Луценко.) Роль літературного критика не/оцінена у впізнаванні і вирізненні справжнього в літературі. (Є.Сверстюк.) Незліченна сила неслась вояків. (М.Костомаров.) І рвуться слова невблаганні. (О.Ольжич.) Хай іншим їх незрівняні діла... А з мене досить вміти вкласти в кому хоч би одну краплиночку тепла. (Д.Фальківський.)

491. Переписати, знімаючи ризики та вставляючи, де потрібно, букви.

..Не хочу, щоб в землю ішли без сліда безімен..і, святі, не/зрівнян..о чудесні горді діти землі, вірні діти труда. (В.Симоненко.) Мене бе..глузда й не/скічен..о вбога лякала смерть. (Д.Павличко.) Але часом, буває, давні втрати і болі ріжуть душу с..лдатську не/вблаган..о, як леза. (Д.Луценко.) Як жити хочеться! Не/сказан..о, безмірно... (Олександр Олесь.) Так не/ждан..о за пл..чима затужилось мені небом, застогнало в..сотою під кр..лом. (Б.Олійник.) Замер..хтіло межі двох світів щось не/впізнан..о-знан..е. (В.Стус.) Дітвора не/сказан..о зраділа старій Пріс..ці. (Панас Мирний.) І ми в веснян..у душу проз..раєм, і так збагнен..о й не/збагнен..о нам. (Є.Гуцало.)

Не пишеться з іменниками, прикметниками та прислівниками окремо (є часткою), якщо *не* заперечує лексичне значення слова. Найчастіше в таких реченнях є протиставлення: *Не сум, а жаль мене бере великий.* (П.Куліш.)

Протиставлення в реченні може бути відсутнє, проте його легко домислити: *Не борода робить чоловіка мудрим. Не свинячим рилом лимони нюхати.* (Нар.творч.) *З ніг валить людину не праця.* (М.Самійленко.) *Я вік не ангелом прожив.* (М.Луків.)

492. Прочитати. Обґрунтувати написання *не* зі словами.

Не праця дорога, а діло. Не голка шиє, а руки. Не клей тримає, а вміння. Не кінь тягне воза, а овес. Не море топить кораблі, а вітер. Не кожух гріє теслю, а сокира. Пишайся не бровами, а пирогами. Не силою роби, а розумом, не серцем, а звичаєм. Думки рухай не язиком, а вухами, очима та розумом. Дивись залізного кілка, а не срібного. Господарський хліб не білий,

але ситний. Не товар платить, а час. Працюй плечима, а не очима. Люди, а не стіни тримають міста. Лис може втратити зуби, а не апетит. Не мовчанка буває нудна, а пуста балачка. Живи не минулим, а прийдешнім.

Народна творчість.

& 493. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “*не* з іменником, прикметником, прислівником”. Написане звірити з надрукованим.

I. Були ми не богами, а людьми. (Д.Павличко.) І будь ти людям не суддя, а друг. (І.Франко.) Не страх, а мужній спокій допомагає людині оволодіти своїм життям. (Х.Ортега-і-Гассет.) Невже в борні не лицарській, а нищій я мусив головою наложити? (Д.Павличко.) Негативні сторони сучасного життя породжені не суверенітетом, а тоталітарною системою, яка спустошила душі бездуховністю й лицемірством. (З журн.) Не поети, а кілери нині вийшли в боги. (Б.Олійник.) У нас, мій коню, шлях, а не дистанція. (Л.Костенко.) У мене в грудях серце, а не крига. (В.Симоненко.) Я ж хотів, щоб любили в мені не поета, а просто людину. (В.Сосюра.) Не символи, не типи хай ідуть перед очима, а звичайні люди. В коханні кожному є герць, але ж не бійка, а замагання. (М.Доленго.) Не Лев, а Діва наш одвічний знак, не гнів, а ніжність наша вічна сила. (О.Теліга.) Мені потрібне слово, а не слава. (Л.Костенко.) Не срібло, не золото тут я збираю, а щирі, сердечні слова. (М.Тарновський.) Маючи вільний ратний дух, українець завжди бажав бути актором, а не глядачем світової драми. (С.Кримський.) І не професор нам, а старшина в солдатські книжки вписував оцінки. (Д.Луценко.)

II. І от земля – не золото, а мідь. І небо – не блакить, але залізо. (Є.Маланюк.) Не червінці принаджували, а дива. (Д.Павличко.) Як заграє та бандура веселкова, не мелодія росте у ній, а слово. (П.Перебийніс.) О, не вважай, що криком, а не співом акорди перші залунають. Грай! (Леся Українка.) Не слів мені, а стріл крилатих, вогняних! (Олександр Олесь.) Письменник лікар є, не жалібник, дослідник він, а не шукач химерний. (М.Доленго.) Невже моя пісня не хвиля? (Леся Українка.) Продовжую лет свій, а не переліт. (П.Воронько.) Боротьба навколо унії була не релігійною, а політичною, це була боротьба проти польської експансії. (Є.Сверстюк.) Наче сонце пронизує груди, і у жилах не кров, а вино. (В.Сосюра.) Не сон схилив головоньку на білії руки. (В.Петренко.) То не скрипка кличе, а волосся, що тобі спадає на чоло. (В.Симоненко.) Я хочу сам над світом зацвісти не тереном колючим край дороги, а проліском людської доброти. (Г.Коваль.) Та весела посмішка дівоча будить в серці не любов, не спів. (В.Симоненко.) Не манна з неба сиплеться, а біла і некваплива, як жура, крупа. (М.Малахута.)

Якщо між *не* і прикметником-присудком за змістом речення можна вставити слово *є* (*був, була* тощо), частка *не* пишеться окремо: *Після дощу капелюх не потрібний (не буває потрібний)*. (Нар.творч.)

494. Переписати, знімаючи ризик. Позначити в словах орфограму “*не* з іменником, прикметником, прислівником”.

I. Мені в житті до всього не байдуже. (В.Сосюра.) Я не схожий на суху пустелю. (А.Малишко.) Під радіолу танці не сумні. (А.Малишко.) Ця пісня моя не остання. Я серцем іще не затих. (В.Сосюра.) Нехай відомий я поет, але собі я не відомий. (В.Сосюра.) Доброму каменю пісок не страшний. Тому втома не відома, хто не працював. З одної печі та не однакові калачі. (Нар.творч.)

II. А наша ж нація козака, а вдача наша – не ледача. (М.Луків.) Не потрібні людині крила, серце й розум потрібні їй! (В.Симоненко.) Мені осіння ніч короткою здається, безсоння довге не страшне мені. (Леся Українка.) Не великомовна була та Чайчиха, не привітна. (Марко Вовчок.) А теплий вітер навіває мені якісь неясні сни. (В.Сосюра.) Великій бригаді трударі не раді. Переказами вовк не ситий. (Нар.творч.)

& 495. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “*не* з іменником, прикметником, прислівником”. Написане звірити з надрукованим.

Не збирається бандура помирати, їй ніякі примхи моди не страшні. (П.Перебийніс.) Я не самотній, бо зі мною спів. (В.Сосюра.) А юність не вічна, до неї нема вороття. (Д.Луценко.) Я ще не старий! Не загинув ще для мене життя зміст. (І.Франко.) Не широка піднебесна стеля. Не глибокий дніпровий заплава. (А.Малишко.) Та вище, де Дніпро не судноплавний, і Геродоту бути не довелося. (Л.Костенко.) Всі, хто віддав життя своє за волю, для мене також рідні, не чужі. (Д.Луценко.)

З прислівниками *не* зазвичай пишеться разом: *негарно, недалеко*.

Окремо з прислівниками *не* пишеться тоді, коли в реченні щось заперечується: *Говори не пишно, щоб на зле не вийшло*. (Нар.творч.)

Завжди окремо з прислівниками *не* пишеться при наявності протиставлення: *Роби не криво, а певно*. (Нар.творч.)

Не пишеться окремо з підсилювальними прислівниками та незмінними присудковими словами, а також при словах, що пишуться через дефіс: *не дуже, не зовсім, не цілком, не можна, не треба, не по-нашому: Нам таких не треба, що ніс деруть до неба*. (Нар.творч.)

496. Переписати, вставляючи пропущені букви. Пояснити написання *не* з прислівниками.

I. Не в..соко мудруй, але твердо д..ржись. (І.Франко.) Хоч було нам нелегко, та ми родились не пізно. (Г.Гордасевич.) Не ле..ко вгадує і око несліпе, чим вийдуть у ж..тті такі чи інші діти. (М.Рильський.) І тільки той прожив не марно, хто злу ішов нап..рекір. (І.Муратов.) До г..рба і с..мволів Київської Русі Україна пов..рнулася не випадково. (Є.Сверстюк.) Не суворо на серці, не гнівно. (А.Малишко.) В..личезні ц..вілізації американських індіанців ро..вивалися цілком незалежно від усіх інших. (З підруч.) Відчахнута гілка вм..рає не зразу і навіть не зразу жовтіє, в'ялиться. (П.Воронько.) В неділю вранці була тиха, ясна, не дуже г..ряча погода. (І.Нечуй-Левицький.) С..діть, мамо, ви біля вікна. Ви старенькі, не дуже бачите, а мені усюди видко. (Г.Квітка-Основ'яненко.) І Київ не відразу збудований. (Нар.творч.) Любила вона його, та якось чудно, не по-людськ.. . (Марко Вовчок.)

II. Не тоді меча шукати, коли треба воювати. Б..рись дружно, то буде не сутужно. Не треба дзеркало в..нити, коли пика п..гана. Вчитися ніколи не пізно. Не роби комусь, що тобі не мило. У вола язик довгий, та говорить не по-нашому. Невесело в світі жити, як нема кого любити. Не завжди коту масниця. Не можна лісові без вовка, а с..лу без л..хого чоловіка. Убраний не по-нашому: сам голий, а сорочка за пазухою. Не дуже крутись, бо буд..ш як в'юн у ополонці.

Народна творчість.

Разом зі словами пишеться **не** в складі префікса **недо-**, який означає якість, стан або дію, що виявляються неповною мірою: **недоук**, **недорід**, **недочутий**, **недосяжний**, **недобачати**.

@ 497. Слова з префіксами **недо-** та **не-** записати в дві колонки.

Недогляд, недоля, недогарок, недобрий, недосконалий, недопалок, недоконаний, недовгий, недооцінка, недорід, недовгочасний, недолік, недоук.

@ 498. Переписати, знімаючи ризик. Як розрізнити префікси **не** та **недо**?

I. До дуги й вудила не/достає воза й кобили. Не нагодуєш коня – не/доїдеш і до пня. Бережись хліба недо/печеного і лікаря недо/вченого. Краще не/досолити, ніж пересолити. Недо/года бабиній дівці. Не/доспи, не/доїж, а дитину потіш! Не/доглянеш оком – заплатиш боком. Не/доженеш конем, що запізниш одним днем. Глухий що не/дочує, те вигідає. У вправних хліборобів не буває не/дородів. Дуже гриміло, та дощу не/дочекалися. Пересів гірше не/досіву. Химині кури пішли в череду не/досні. Не допоможуть чари, як хто кому не/до/пари.

Народна творчість.

II. Круши гниле і не/догниле! (М.Рильський.) За не/досяжною красою блукаю серцем скрізь. (Д.Загул.) Нам сонце таке не/доступне, і темрява всюди звиса. (М.Тарновський.) Тремтить не/доспіваний квітень у вогкій

мережі гілок. (М.Доленго.) Не все те недійсне, що не/досягне дитячому розумові. (Г.Сковорода.) Черемош простягся в долині, як срібна нитка, і шум його сюди не/доходив. (М.Коцюбинський.) Біблійні гори зайжди не/досяжно високі й вічно манливі. (Є.Сверстюк.) Ну, що ж, хіба нам вічно гризти не/догризки тих муз і грацій, що їх нам кидають продажні ті співці? Чи не пора шукать нам інших рацій? (М.Тарновський.) Не/доведи, щоб розум задрімав, не доведи, щоб серце охолело. (К.Басистий.) І вже тонкі морозу візерунки неначе не/довишитий рушник. (Л.Косановська.) Наче хвилі, мене заливають не/доспівані співи мої. (Олександр Олесь.) Молоді не чули того гомону та й не/дослухалися. (Панас Мирний.) Мої слова од болю не/доріки. (Л.Костенко.) Печаль виховує мене, не/дорікає, не кляне. (Д.Павличко.) Павло Тичина вrostав в епоху не/добачання, не/дочування, не/дорозумного вислухання і панічної готовності схвалення. (Є.Сверстюк.) І той ніколи не/доскочить слави, хто задля нех на землі живе. (В.Симоненко.) Стане зовсім ручним не/досяжний синій птах. (Т.Костецька.) Над луками вітер мрії не/домріяв. (В.Сосюра.)

499. Слова з орфограмою “*не* з іменником, прикметником, прислівником” вписати з текстів диктантів 13, 19, 35.

& 500. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “*не* з іменником, прикметником, прислівником”. Написане звірити з надрукованим.

I. Не допускай такої мислі, що Бог покаже нам неласку. (Л.Костенко.) Нехай народи християнські знають, як козаки недолюдків карають. (П.Куліш.) Ти до мети не досягнеш, якщо з народом не підеш! (М.Тарновський.) Хіба розумно чинить той, хто, починаючи довгий шлях, в ході не дотримує міри? (Г.Сковорода.) Не ридай, моя земле, Дніпра не доточиш сльозами! (М.Стельмах.) Марно в світі шукать надію недобитим гвалтівникам! (М.Рильський.) Нужда, недостача, неохайність глибоко уразили серце матері. (Панас Мирний.) А на устах безкровних, що зціпились, завмерло недошептане прокляття. (І.Франко.) Той каліка недоріка, той не вміє стати, той багатий, той горбатий, тих чотири в хаті. (Т.Шевченко.) Годі, годі недолюдкам світом верховодить! (П.Куліш.) Фашистська гідра вже конає, мов недорізана, реве. (М.Тарновський.) Недосяжно високо далеке небо, незвичайно ясний місяць і яскраві зорі. (П.Куліш.)

II. Рідна мати моя, ти ночей не доспала. (А.Малишко.) Я хочу зустрітись з тобою й сказати недоказане слово. (Г.Коваль.) Спілкування зі Словом... Воно окрилює мене, знімає з душі побутовий накіп, підносить над усіма недоладностями буття. (М.Дяченко.) Візьми моє стило, мій стиль, о смерте! І недописаного вірша допиши! (А.Григоренко.) Який там недоліт чи переліт: було живим прицілом серце власне. (П.Перебийніс.) А вже недоладне коїлось зо мною. (Панас Мирний.) Не докотившись, застигали сльози, в сумне стогнання обертались речі. (П.Куліш.) Не до пісень мені: тремтять на віях сльози. (Олександр Олесь.) Щось мені на серці тужно, щось не

договорює ця ніч. (Б.Олійник.) І листя, що впало додолу, - мої недомріяні сни. (В.Сосюра.) Ой ви хмар недосяжні овали, вже назад не вернуться мені! (В.Сосюра.) Спадає осінь, як димчастий сніг, і гостро пахне листя недогниле. (М.Рильський.) Нам краще не догнути, ніж перегнути. (П.Перебийніс.)

ІІІ. Недосяжного прагне мрія, хоч в маленькому слові живе. (Г.Коваль.) Чи викинути серп і йти байдикувати, чи долю проклинати за лютий недорід? (В.Симоненко.) Не можна будувати життя на підозрах та недовірі, не можна жити на догмах ненависті. (О.Гончар.) Розум у недолюда йде не самохіть: нас він поневолює ним – щоб володіть. (М.Самійленко.) Ще й до жнив не дожив, зелен-жита не жав, ані не долюбив. І не жив. І не жаль. (В.Стус.) Забагато ще він недомріяв, недовистраждав, недолюбив. (М.Бажан.) Ненависть - сила слабких, з неї випливає помста і кара, але ніколи з неї не повіє свіжим здоровим вітром творчості. (Є.Сверстюк.)

Орфограма: **не** з дієсловом (46)

З дієсловами **не** пишеться окремо, крім випадків, коли:

- 1) дієслово без **не** не вживається: **незчутися**, **ненавидіти**, **нестямитися**;
- 2) **не** надає дієслову нового значення: **нездужати** (хворіти), **неславити** (ганьбити), **непокоїтися** (хвилюватися).

Примітка. Залежно від значення **не** може писатися з такими дієсловами й окремо: **не здужати** (не змогти), **не славити** (не прославляти).

Слід розрізняти присудкове слово *немає* (*нема*), яке завжди пишеться з **не** разом, та дієслово в 3-й особі однини теперішнього часу, яке з **не** пишеться окремо: *У нього немає хисту до поезії. Він не має такого хисту.*

501. Прочитати, обгрунтувати написання **не** з дієсловами.

І. Ненавиджу душі дволичні. (П.Тичина.) Незчулися, як і зима минула. (Панас Мирний.) Як тебе немає поруч, веселіш тоді мені. (В.Симоненко.) Олександра так занепала здоров'ям, що й робити нездужає. (Марко Вовчок.) Оксана так і зомліла, і незчулася, як і впала на землю. (Г.Квітка-Основ'яненко.)

ІІ. Люби життя, але умій при цьому ти ненавидіть всяку цвіль і гнидь. (Л.Забашта.) Я не можу мовчати, бо радості тісно. (В.Симоненко.) І ти незчуєшся, як тучі проллються громом і вином. (М.Стельмах.) Каже бабі впертий дід: “З’їв сніданок, з’їв обід і нестямивсь, як допіру з’їв добрячий півечірок”. (Є.Гуцало.)

@ **502.** Записати, вставляючи пропущені букви та знімаючи ризик.

І. Лиш ти не/погасай, мій пром..ню єдиний! (В.Сосюра.) Не/навиджу п..ревертнів. Це коadlo, мабу..ь, не/менш, ніж вороги, нашкодило. (Л.Костенко.) Ні, сон..ий спокій нам зовсім не/снит..ся, ні, нас не/вабить ніжна тишина! Пр..йдешне осяває наші лица, не/спокій творчий з вічністю

една. (В.Симоненко.) Не/зчуєшся, як змайне ніч, відпл..ве зорями, відб..гряніє загравами над Дніпром. (О.Гончар.) Щось, здаєт..ся мені, ви ніби не/здужа..те? (М.Стельмах.) Вона справді не/дугувала. (Панас Мирний.)

II. Не/поп..редить ч..твер сер..ду. З ворожди добра не/жди. Добрій пораді ціни не/має. Гл..бока вода не/каламутит..ся. Мудрої людини не/зв..рнеш зі ст..жини. Не/має науки без муки. Не/подума..ш, то й кілочка не/затеш..ш. Не/ма з..рна без полови. За планом посіяно, а в полі й не/орано. Не/ма такого пня, щоб об нього не/почухалась св..ня.

Народна творчість.

& 503. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “*не* з дієсловом”. Написане звірити з надрукованим.

Козак Небаба, ох, таки ж не баба! (Л.Костенко.) Зустрів їх на стежці Нетяга Іван, напою підніс їм веселого жбан. “Мандрівці, - промовив, - чи йти вам не досить? Ровесники ваші і сіють, і косять”.(М.Осадчий.) Ми не забудемо з літами, стежки торуючи свої: немає правди вище мами і вище совісті її. (Л.Талалай.) Мені не дозволяє совість негоду пересидіти в кущі. (Б.Олійник.) Ім'ям Вкраїни охрещу незламність вашу, діти Волі! (М.Самійленко.) Перегорнуто сторінку днів недобрих, мли віків. (Ю.Каплан.) Тиша ловить у невід хвилин переплин. (Б.Олійник.) Замислившись, на палець собі вітер незчувсь, як павутину насотав. (Б.Олійник.) На повні груди, без вагань вдихай ненависть і кохання. (М.Рильський.) Лугову вдихаю вогкість ненаситними грудьми. (М.Рильський.) Сам незчувсь, коли і відгуло. (В.Симоненко.) Зруйнувався той світ, що собі ти намислив, невдахо. (В.Гужва.) А ситі, владарюючі нездари вже вили з невдоволення, як пси. (Д.Павличко.)

Не пишеться окремо з дієприкметниками, якщо вони мають при собі пояснювальні слова: *Моя доля – серед поля не в'язана воля!* (П.Куліш.)

Якщо пояснювальних слів при дієприкметниках немає, *не* пишеться разом: *А нас уже кличе небачених стільки доріг.* (Л.Забашта.)

Не пишеться окремо з дієприкметниками, які є присудками: *Поле не міряне, вівці не лічені, пастух рогатий.* (Нар.творч.) *Не лізьте в душу, ви туди не звані.* (Н.Диб'як.)

504. Прочитати. Обґрунтувати написання *не* з дієприкметниками.

I. Я вперше промовлю колись не промовлене слово. (Б.Олійник.) В моєму серці стільки ще пісень, ще стільки слів неказаних у серці. (В.Сосюра.) Так звідки ж воно, оце слово, ніколи, здається, не чуєте? (П.Перебийніс.) Десь ключ птахів небачених летить, а сутінь гасне.

(М.Зеров.) Від ще не визнаної слави п'яніє голова. (Л.Тендюк.) Пролітають хвилини й години, дні і роки в несходжену путь. (В.Сосюра.)

II. Яка диковина, що собака не кована. Де хата не метена, там і дівка не плетена. Він не тільки не молочений, а й на тік не волочений. Не хвали кашу, коли просо не посіяне. Неспіймана рибина зайжди здається найбільшою. Незв'язаний сніп – солома. Незваному гостю місце за дверима. З невпольованого лиса кожуха не шиють. Дівчина – мов нерозрізана диня. Ні меж, ні краю незібраному врожаю. Немазаний віз скрипить, а мазаний сам біжить.

Народна творчість.

505. Переписати, вставляючи пропущені букви та знімаючи ризик.

Світ здається чарівною ка..кою, не/ро...гаданим плет..вом мрій. (В.Симоненко.) Для кохання закони не/писані, для кохання закони всі бісові. Від порога д..тинства до вирію у кохання дороги не/мірянні. (Ю.Рибчинський.) М..нають дні, і почесні, і слава, спада кохання не/ро..квітлий цвіт. (Б.Олійник.) Я вчився вкупі сповідати “наше” – вогонь не/ро..межованих ст..пів. (Б.Олійник.)

@ **506.** Переписати, знімаючи ризик.

I. У польоти, ніким не/бачені, я спрямовую кораблі. (Є.Будницька.) Там край лежить не/мірянний, не/знаний, земля народів інших і племен. (Л.Костенко.) І регоче й гримить голубим океаном не/розтрачена радість моя. (В.Симоненко.) Хай падають із неба зорі, немов не/зібране зерно. (М.Стельмах.) Маленький сірий птах, маліший од сльозини, ти вічно прилітай з не/збагнених верхів. (Б.Олійник.) Чи, може, молодість то плине в ніким не/змірені долини? (М.Стельмах.) А між дерев – самотні перехожі, немовби не/записані думки. (Л.Косановська.) Від ще не/визнаної слави п'яніє голова. (Л.Тендюк.) Не/сполоханий спокій над Києвом сонним дріма. (Д.Луценко.)

II. І довгий рік чекають марно рядки не/читаних книжок. (Є.Будницька.) Я вперше промовлю колись не/промовлене слово. (Б.Олійник.) Ще в руці у мене зброя не/поламана зосталась. (Леся Українка.) Ходить рідна мелодія, з юності znana мені, пахне хлібом, і медом, і сном, не/забутим донині. (А.Малишко.) Глянув у синій, не/торканий став. (Б.Олійник.) Мені незатишно сьогодні, як на не/топленій печі. (О.Довгий.) Я всього, що в світі є не/проханим, до свого обійстя не пуцу. (Б.Списаренко.)

& **507.** Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “не з дієсловом”. Написане звирити з надрукованим.

Прийшла любов непрохана й неждана. (В.Симоненко.) В нас за рівність нескорених спин існував лише вирок один. (А.Матвійчук.) За мить, не згаяну

в справдешнім світі, я проміняю наймиліші сни. (М.Самійленко.) Мерехтить листопад, і біліє нескінчений, довго писаний лист. (Б.Олександрів.) До ХУ століття існувало ще багато нез'ясованого щодо форми Землі та континентів. (З підруч.) Людина має в собі потенціал можливостей просто-таки фантастичний, до глибини ще ніким не досліджених. (О.Гончар.) Свій несолений борщ ліпший за чужу смаженину. (Нар.творч.)

Не пишеться разо з дієприслівниками, утвореними від дієслів, що без **не** не вживаються: *нехтуючи* (від *нехтувати*), *ненавидячи* (від *ненавидіти*).

З іншими дієприслівниками **не** пишеться окремо: *не знаючи*, *не сказавши*.

508. Переписати, вставляючи пропущені букви та знімаючи ризик.

Не/подумавш.. , не поч..най. Не/почавш.. , думай, а почавш.. , роби. Не/нагнувш..сь до з..млі, печ..рицю не вирв..ш. Толковий і не/маюч.. пр..дбає, а дурний і маюч.. промотає. Не/зробивш.. обруча, за діжку не/б..рися. Нічого не/робляч.., вч..мося дурущів. Не/давш.. оброку, не/бий коня по боку. Не/б..рись об'їжджати коня, не/знаюч.. його повадок. Не/пізнавш.. отрути бджоли, не/скушту..ш і меду. Не/хвали каші, не/посіявш.. проса. Не/пр..ціливш..сь, не/влуч..ш. Не/домовившись на бер..зі, не/вирушай за ріку. Свиня не/з'їсть, не/покачавш... Хто їсть без міри, помре, не/хворіюч... Краще зрозуміти, не/побачивш.., ніж побачити і не/збагнути.

Народна творчість.

& 509. Записати під диктовку. Написане звірити з надрукованим.

I. Зазналися, не знаючи нічого. (Л.Талалай.) Говорив, не сказавши нічого. (В.Боровий.) Не можна створити нічого, не вкладаючи в твір себе. (М.Доленго.) Поважчало перо, що понад болем котилось часом перекотиполем, не озираючись на дні й літа. (Б.Олійник.) Спливає вік, здихають павуки, а мій народ, не втративши надії, дасть Бог, свобідним піде у віки. (П.Тимочко.) Бий ворога не мружачись, усім життям напружачись, у серце бий недоброго, бо роду ж ти хороброго. (М.Рильський.) Незважаючи на масове винищення діячів культури у 30-роках минулого століття, українська література на повний голос заявила про себе поезіями Павла Тичини й Максима Рильського, прозою Юрія Яновського, гумором Остапа Вишні. (З календ.) Кров з лица, блиск очей я давала для вас без жалю, не боронячись, вільно. (Леся Українка.) До тих стежок, не думаючи, йди і клич мене в своїй надії добрій. (А.Малишко.) Вклоняється ясному дневі, не в'януци ніколи, верес. (М.Доленго.) А за березами важніли хмари, не знаючи, куди занести дощ. (М.Стельмах.) Зосталась я сама-самісінька, недугуючи. (Марко Вовчок.)

II. Приклад жертвності і непокори Шевченка вчить нас пам'ятати минуле, мужніти духом і йти з гордою поставою, не забуваючи, що ми – діти великого й незборимого народу. (В.Косовський.) А от лишивсь у пам'яті Ікар, не маючи й абиякого трону. (Б.Олійник.) Годі й говорити про

демократію в державі, де прагне домінувати більшість, нехтуючи правами меншин. (З газ.) Та не піддавшись зарібку легкому, я не прислужував ніколи і нікому. (В.Симоненко.) Іду, не хрестячись, в дорогу. (В.Симоненко.) Тоді брели ми босоніж, не знаючи образ, хоч рогоза, неначе ніж, тоді сікла вже нас. (Л.Тендюк.) І в'януть трави смарагдові, з квіток не зводячи очей. (Олександр Олесь.) А що бо з тими віршами стає, які ми не встигаєм написати? Чи зберігає вірш ество своє і не вдягнувшись у словесні шати? (І.Качуровський.) Був я змучений та й заснув не діждавшись. (І.Борозна.)

III. Незважаючи на відносно обмеженість території, Україна має багаті поклади цінних корисних копалин. (З підруч.) Чуже зерно трудний давало хліб. Ростить свого не маючи спромоги, наймитував я за десятый сніп. (Д.Паламарчук.) Любить дівчину юнак, та не може її взяти, вибирати треба рівну, незважаючи на смак. (Олександр Олесь.) При яскравому світлі зіниці зменшуються, не пропускаючи в очі занадто багато світла. (З підруч.) Твої слова, не вмиті потом непогамовного труда, пролинуть непотрібним льотом, не залишаючи сліда. (М.Рильський.)

510. Розкрити значення фразеологізмів, при потребі скориставшись словником. З'ясувати походження фразеологізмів. Пояснити написання *не* з різними частинами мови.

Неопалима купина. Нема пророка в своїй країні. Недремне (нездріманне) око. Хома невірний. Не осоромимо землі Руської! Не мечить бісеру перед свиньми. У нас нема зерна неправди за собою. Нічим обуць княжат недорослих. Незлим тихим словом. Коні не винні. Недоросток.

Орфограма: *ні (ані)* з різними частинами мови

Ні (ані) пишеться разом:

- 1) з іменниками, прикметниками, прислівниками, які без ***ні*** не вживаються: ***нікчема, нісенітниця, ніяковий, нівроку, аніяк***;
- 2) із заперечними займенниками: ***ніхто, нічий*** (але ***ні до кого, ні перед чим***) та заперечними прислівниками: ***ніде, ніяк, ніколи, анітрохи, нізащо*** (але ***ні за що***).

Ні (ані) пишеться окремо:

- 1) у реченнях із заперечним присудком: ***Ніхто не вимовив ні слова.***
- 2) у заперечних реченнях, коли ***ні*** повторюється (виступаючи сполучником): ***Ні в пеклі, ні в раю.***
- 3) у фразеологізмах: ***ні сюди ні туди, ні тут ні там.***

511. Переписати, вставляючи пропущені букви та знімаючи ризик. Пояснити написання ***ні*** зі словами.

I. Величі справжній не треба сп..ратись на плечі ні/кчем. (В.Симоненко.) Угорі так яро сяють зорі, ні одна не криється за хмари. (Леся Українка.) Усякий клопіт голову морочить, а серце відпочить ні/як не хоче. (М.Рильський.) Немає у світі ні/правди, ні/волі, одне тільки серце зб..нтежене є. (М.Шевченко.) Хто хоче жить, ні/коли не помре. (В.Симоненко.) Любов не має ні/кінця, ні/краю – не рвет..ся ні/на мить г..ряча нить. (П.Перебийніс.) Як хочеш політиком бути, не треба ні/бачить, ні/чути. (Р.Бернс.) Ви б..гато знаєте, ні/вроку. (М.Рильський.) Отам лиш, де Господь тебе посіяв, ро..квітнуть мусиш, більше ані/де. (Л.Степовичка.) Ні/що ні/коли не м..нає марно. (Б.Олійник.) Ні/де не видно було ні/ж..вої душі. (І.Нечуй-Левицький.) Парубок ні/з місця. (Панас Мирний.) Ані/жити немає, ні/вмерти, ані/вільно д..хнути нема! (В.Стус.)

II. К..зак не боїться ні/тучі, ні/грому. За гроші не куп..ш ні/батька, ні/мат..рі, ні/родини. Мат..рі ні/купити, ні/заслужити. Ні/з..рнини на ст..блі, ні/ст..блини на ст..рні. Голий ні/зливи, ні/дощу не боїться. Ні/кому не любо, якщо грубо. Риба без кісток не водит..ся ні/в/якій водиці. С..дить ні/в/сих, ні/в/тих, мов собака в човні. Ні/кчому шукай, де росте курай. Звітрена сіль не годит..ся ні/на/що. Зварили ні/що, то й з'їли без хліба.

Народна творчість.

& 512. Записати під диктовку. Позначити в словах орфограму “*ні, ані* з різними частинами мови”. Вказати, у яких випадках *ні* є часткою, у яких – префіксом, у яких - сполучником.

I. Тихо. В повітрі ні руху. (В.Сосюра.) Правкраїнське радіо степу не дає ні вітру, ні хвилі. (Є.Маланюк.) Я не наслухався ні шуму рік широких, ні шелесту лісів дрімучих, темних, ні голосу пташок, що вихваляють світ. (Олександр Олесь.) Заводить в село степова дорога, ні краю їй, ні межі. (Л.Костенко.) Ні огорожі порядної не видно було, ні садочка, як це звичайно буває по українських селах. (П.Куліш.) Не зможу ані кроку я по чужій землі – не виживе душа. (Ю.Каплан.) Назад ні хвильки не вернуть, ані одної миті. (М.Луків.) А лепеха лагідна ні шелесне, за неї тільки запах промовля. (І.Качуровський.) Лишилось нам саме Ніде поза і простором, і часом, бо все туди й звідгіль іде. (М.Доленго.) Від нас вам не втекти, кати, нікуди не втекти! (М.Бажан.) Очерети усім шепочуть: “Люлечки!” Та річка не стомилася ніскілечки. (В.Сторожук.)

II. Не завидуй багатому: багатий не знає ні приязні, ні любові – він все те наймає. (Т.Шевченко.) Ніхто ніколи так ще не любив! (Б.Олійник.) Не треба в ярмо запрягати ні сльози, ні сміх. (Є.Гуцало.) Заржавіють від сліз кайдани, самі ж ніколи не спадуть! (Леся Українка.) А в нас ні Муромця, ані Тараса, ні оборонців, ні вождів, ні Спаса! (М.Шевченко.) І пусті нікчемні слова облітають, як листя, додолю. (Г.Гордасевич.) Ані печі, ані лави, ані хліба, ані страви. Борода до пояса, а розуму ні волоса. Для дурня ні гори, ні низу.

(Нар.творч.) Не хочу я ні вічності, ні слави. (Л.Костенко.) Не шукав я у цьому краї ні знайомих, ні давніх друзів. (М.Самійленко.) У селянській душі не умруть ні волошки, ні поле. (Д.Фальківський.) Та щось мені ні те, ні се, вже в пам'яті померкло все. (Т.Майданович.)

513. Подані фразеологізми увести до самостійно складених речень. Пояснити написання *ні (ані)* зі словами.

Ні одвіту ні привіту; ні сном ні духом (не знати); ні пір'я ні луски (ні пуха ні пера); ні з губи мови ні з носа вітру; ні здумати, ні згадати, ні пером описати; ні чутки ні вістки (ні слуху ні духу).

СТОП! Переписати. Після виділених слів позначити в дужках номери наявних у них орфограм.

Це *нелинь*-дуб, а поруч *нелиня*, отож дубиний рід *не вимирає*. Ні жодна сосна зроду *не линя* і тимчасових шат *не приміряє*. (В.Сторожук.) Я все *ніяк* допетрати *не міг*, що *крутиться* земля. (Б.Олійник.) Уже *весна* підписує свій *вексель первоцвітом* у полисках роси. *Виношу вулики на Теплового Олекси*. (А.Камінчук.) *Спершу зваж*, тоді наважся. (Нар.творч.)

ВИГУК

ПРАВОПИС ВИГУКІВ

Орфограма: правопис складних слів (30)

Складні вигуки та звуконаслідувальні слова пишуться через дефіс: *ха-ха-ха*, *ого-го*, *м-м-м*, *мур-мур*, *ку-ку*.

514. Переписати, вставляючи пропущені букви та знімаючи риси.

І. Встаю вже пізно, біжу неодягнений до вікна і одч..няю обидві половинки. Еге/ге/ге! Хоч сонце спіпить, але я бачу, що ми таки плив..мо. (В.Коцюбинський.) Ану/ну, стань мені просто. Гм, бач..ш, носяра в тебе таки журавлиний. М/м... Довготелесий ти, довготелесий. (Ю.Юрченко.) Е/е/е, поки не пізно, пора прощатись, а то тут можна навік.. зостатись. (Л.Костенко.) Охо/хо проводжала жнива неутомна сторука жниця. (Л.Забашта.) Гай/гай, літа, літа полум'яні! (А.Малишко.) Ой/ой, біда! Рятуйте мене, люди! (В.Симоненко.) Яке б життя було, гей/гей, якби не люди. (Ю.Рибчинський.) “Ох/ох/ох!” – стогне пільма над полем, і голосніше зав..вають собаки в с..лі. (М.Коцюбинський.)

П. “Бім/бам! Бім/бам!” – н..сється всюди. (М.Тарновський.) Тр..мбіта! Туру/рай/ра... Туру/рай/ра... (М.Коцюбинський.) Ду/ду/ду, ду/ду/ду, уродивсь я на біду! (Нар.творч.) Я стою в урочистім мовчанні, а тополі тихо: шу/шу/шу. (Г.Коваль.) Яка в..сока й горда свічка, що хлюпа полум'ям: хлюп/хлюп... (Є.Гуцало.) А над тихим с..лом вже пон..слось від дзвіниці тр..вожне: бов/бов/бов... (М.Коцюбинський.) Бом/м/м!..Звук тієї самої в..соти і дзвінкого тембру гримнув у скронях, у потил..ці. (Є.Гуцало.) Хррумк/хррумк/хррумк, - прохрумкали кроки. Крра/а, - зронила ворона з дер..ва. И/ирруп, - пр..віталася квартира і зловила сніжинку. Дорогою біг з..мовий ранок, а його дірявій кишен..ці ви-сфф-вис-стував вітер. (Р.Скачко.) “Ців/ці, ців/ці/і”, - тонюсінькими пилочками з криці на яблуні торішні пагінці, гойдаючись, підпилюють с..ниці. (М.Самійленко.) Півня на заріз н..суть, а він каже: “Ку/ку/рі/ку/у!” Прийде коза до воза й скаже: “Ме/е/е!” (Нар.творч.)

& 515. Записати під диктовку. Написане звірити з надрукованим.

І. “Хе-хе-хе-хе!” – сміявся він, оббігаючи кругом столу, заложивши руки за спину й скося на всіх поглядаючи. (Панас Мирний.) Якийсь звук виникнув у мертвім безгомінні, пронизливе, ляскуче дзвеніння: “Дз-з-зінь.нь! Дз-з-зінь.нь!” (П.Загребельний.) Вже у полі гасне день, ходить сон-дрімота. Дзень-дзелень! Дзень-дзелень! Відчиніть ворота! (А.Качан.) Спішать бджілки одна по одній: “Бзум, бзум”, - вдаряє кожна, вилітаючи з очка, у котру-небудь з невидимих струн, що перетягнені од неба до землі, мов на цимбалах. (В.Поліщук.)

ІІ. Наш кінь дзвонить дзвоником: “Дзінь-дзінь!” (Є.Гуцало.) “Пу-гу-гу-у-у!” – застогнав пугач серед лісу. (Панас Мирний.) Киги-киги – за ким ти тужиш, пташко? Киги-киги – й тобі своя біда? (В.Стус.) А дощі на прихований засів кулеметами: “Та-та-та”. (М.Доленго.) У повітці вжикає рубанок: “Жик-вжик, жик-вжик...” (Ю.Олійник.) “Цок-цок, цок-цок!” – цокав майстер Молоток. (А.Качан.) Гай-гай, та й не вдома, де не сядеш – не солома.

ВІДПОВІДІ ДО ВПРАВ

304. І відміна: веселка, вечеря, Десна, доля, долоня, злагода, бібліотека, Дем'янівка, лелека, миша, перерва, пуца, парасолька, суддя. **ІІ відміна:** бурштин, варення, відділ, водевіль, віче, гарбузиння, горло, Дунай, звертання, колосся, Левко, очерет, Павло, чоло, січень, харків'янин, шарудіння, шлях. **ІІІ відміна:** єдність, велич, герань, віддаль, взаємність, делікатність, ввічливість, вермішель, зелень, мазь, ніч, паморозь, урожайність, щирість. **ІV відміна:** дівча, ведмежа, звірення, внуча, жабеня, журавлення, зозулення, ім'я, кролення, лелеча, маля, оленя, тім'я, потерча.

305. Тверда група: істота, лисина, забавка, матінка, Лука, кобза, кава, сметана, техніка, коса, брова, гітара, звичка, машина, пам'ятка. **М'яка група:** Софія, мрія, лисиця, шия, бабуся, шпигуля, Лукія, пісня, мелодія, їдальня, кравчиня, кавалерія, тигриця, залізниця, колія, Клавдія, подія, завія, полиця. **Мішана група:** площа, їжа, каша, алича, пуца, суша, папуша, круча, хвища.

306. Стрічкою, яблуною, лінією, тишею, рікою, сунцею, кручею, кулею, колією, листоношею, суддею, сулією, ожеледицею, надією.

310. Галино Петрівно, Галю, Ганно Сергіївно, Ганю, Софіє Федотівно, Соню, мамо, матусю, сестро, молодице, вулице, робітниче, круче, листоноше, мріє, Миколо, Миколко, Ілле, Луко, Євгеніє Романівно, Женю, Тетяно Тимофіївно, Ярославо Мирославівно, Юліє Борисівно.

311. Фабрик, гір, круч, меж, бур, надій, книжок, кульок, будок, поверхонь, читалень, віталень, суконь, сосен (сосон), легенд, каст, люстр, сакль, масок, касок, легень (легенів).

314. Тверда група: Капітан, Данило, матрос, наголос, нутро, коло, океан, Кавказ, Кирило, клімат, люд, Луцьк, Мар'ян, малинник, міністерство, небо, Остап, Очаків, перо, прізвисько, рамено, тавро. **М'яка група:** день, коваль, лось, поле, українець, Маріуполь, рай, Матвій, підборіддя, кінець, межигір'я, натхнення, охоплення, місце, новосілля, пасквіль, Парагвай. **Мішана група:** дощ, панич, матч, глядач, меч, борщ, оцінювач, Париж, реванш, Лукаш, пасаж, гріш, марш, вуж, плече, новосілля, плече, прізвище, плащ, куц, ляц.

316. Тверда група: професор, абажур, явір, столяр, сир, снігур, комар. **М'яка група:** буквар, лікар, кобзар, козир, секретар, шахтар, **Мішана група:** каменярь, піснярь, школяр, вугляр.

318. Харкова, Парижа, Нью-Йорка, Луцька, Тернополя, Червоного Ставу, Широкий Яру, Дністра, Іртиша, Остра, Дону, Дунаю, Світязю, Афганістану, Китаю, Донбасу, Кавказу, коня, пса, ясеня, клена, Вітра, Мороза, місяця, тижня, вівторока, карбованця, долара, сектора, атома, трикутника, прикметника, піску, сиру, спирту, квасу, оркестру, хору, щавлю, ячменю, саду, каналу, коридору, млина, уривку, яру, комітету, абзацу, міражу, моменту, способу, хисту, альманаху, фейлетону, живопису, поштовху, танцю, гопака, тенісу, баскетболу, родоводу, рукопису, успіху, пароплава, запису, прикладу.

319. Дощу. З каменю. До вогню. Без молота, без плуга. Без шуму. Тютюну. Вовка. До дуба. Корму. Борщу.

320. I. Народу. Дунаю. (До) Берліна. (Коло) порога. Диму. (Без) листопаду. Перуна (з) бетону. Плюща, дуба. Вітру. Кальцію. Таджикистану, Азербайджану. Узбекистану. II. Меду. Піску, (по) каменю. (З) кременю. Вуглецю. Гроша, любистку. Очерету. Полину. (З) букета. (З) паперу. Снігу. Циферблату. Інтернету. III. (З) пуху. (З) піску. (Біля) вогню. (Біля) мурашника. (Від) вовка, (на) ведмедя. (З) каменю. Хліба. (Без) борщу. Пастернаку. (Для) льону. Хрону (до) лимону. Бур'яну, талану. Шага, карбованця. (Без) дощу. (Без) труда. (Від) оцту. Перцю. IV. Краю, звичаю. (Від) жару. (Проти) вітру. Дощу. Снігу. Батога (з) піску. Обуха. (Від) вогню. (З) маку. Борщу. (До) млина. Хрону. Вовка. (З) рукава. Хліба.

321. I. Без господаря. Звіра. Бджоляра. Лицаря. Ледаря. (На) комара. Господаря. Злидаря. Комара. II. Олега, Ігоря, Святослава. Кобзаря. Трударя. Балетмейстера Лифаря. Бальзаму, панцира. Бунтаря. III. Янтаря. Знахаря. Секретаря. Букваря. Куховара. (В) косаря. (За) гончаря. (З) димаря. (З) календаря. Снігура. Ікара.

323. Роману (-ові), Денису (-ові), двору (-ові), Матвію (-єві), Анатолію (-єві), Корнію (-єві), Сергію (-єві), Петру (-ові), полю, плечу (-єві), розуму (-ові), дню (-єві), читачу (-єві), сторожу (-єві), комишу (-єві), ситецю (-єві), музею (-єві), лиходію (-єві), солов'ю (-єві).

326. Робітником, містом, місцем, солдатом, бійцем, принцом, слухачем, квачем, плечем, ножем, гаєм, прізвищем, Харковом, Києвом, Львовом, Трубежем, Черніговом, Лебедином, Святошином, Суботовим, Чигирином, Несиним, Ковалишиним, Романишиним, композитором Бородіним, селом Бородіном, Юрієм Костянтинівим, містом Старокостянтинівом, Сергієм Порошиним, селом Порошином.

329. I. Тарасе. Остапе. Леоніде Глібов. Кайсине Кулієв. Кобзарю. Голубе, козаченьку. Ікаре. Коню. Стамбуле. Краю. Лицарю. Корабелю. Друже, брате. Хлібе. Барвінку. Льоне. Розпаче. Дзвоне, друже. Суме. Звіре. II. Краю. Кмєве. Вересню. Світе. Дніпре, хліборобе. Доне, брате, товаришу. Дунаю. Орле. Хлібе. Вітре. Майстре. Воле. III. Кобзарю. Поете, батьку, каменяре. Василю. Іване. Коню. Отамане, Палію. Товаришу. Лікарю. Сучаснику. Серце, слово. Кесарю. Лицарю. Царю.

330. I. Боже, Отче. Козаче. Земляче. Співаче. Залізничче. Вовче. II. Боже. Мономаше. Товаришу. Друже. Хлопче. Луже. Чоловіче. Шевче. Дяче. Вовче.

332. I. Пазурами. (З) димарями. Янтарями. Снігурами. Пазурами.

333. Міццю, даллю, річчю, доповіддю, подорожжю, впевненістю, відповіддю, мечеттю, памороззю, любов'ю, верф'ю, лазур'ю, кіновар'ю, глазур'ю, матір'ю, Уманню, Ташанню, Керчю, Бретанню, Булонню, Об'ю, Руф'ю,

молоддю, молодістю, чесністю, вічністю, здобиччю, пристанню, широчінню, бездонністю, вишуканістю, витонченістю, смертю, мудрістю.

334. I. Осінню. Синню. Памороззю. Тінню. Сіллю. Цвіллю. (Під) вуаллю. Рожевістю, блакитністю. Святістю. (З) честю, гідністю. (Над) любов'ю, кров'ю. Міддю. (За) матір'ю. (З) ніччю. II. Вдячністю. (За) любов'ю. Папороттю. Кров'ю. Радістю. Кров'ю. (Із) міддю. Справедливістю. (З) блакиттю, миттю. III. Недбалістю. Завзятістю. Швидкістю. Тінню. Наполегливістю. Майстерністю. Кров'ю

336. I. Осене. Печале. Любове. Радосте. Ноче. Пам'яте. Пристане. Білорусе. Печале. II. Мудросте. Совісте. Молодосте. Радосте. Одинокосте. Свіжосте. Непам'яте. Осене. Смерте.

340. Сковорода, Котляревський, Куліш, Нечуй-Левицький, Руданський, Кропивницький, Рильський, Стельмах, Гончар. Симоненко.

341. Марія Олександрівна Вілінська, Олександра Михайлівна Білозерська, Ольга Петрівна Драгманова, Лариса Петрівна Косач-Квітка.

342. Романович, Романівна; Віталійович, Віталіївна; Веніамінович, Веніамінівна; Варфоломійович, Варфоломіївна; Інокентійович, Інокентіївна; Васильович, Василівна; Анатольович, Анітолівна; Анатолійович, Анатоліївна; Ілліч, Іллівна; Ількович, Ільківна; Ярославович, Ярославівна; Геннадійович, Геннадіївна; Юрійович, Юріївна; Сергійович, Сергіївна; Тадейович, Тадеївна; Назарійович, Назаріївна; Назарович, Назарівна; Самійлович, Самійлівна; Савич (Савович), Савівна; Сильвестрович, Сильвестрівна; Лазарович, Лазарівна; Ігорович, Ігорівна; Іраклійович, Іракліївна.

344. I. Семена Івановича. Петра Петровича. (До) Олександри Андріївни. (Коло) Степаниди Сидорівни. (З) Мартою Сидорівною. Миколу Васильовича. Ольго Василівно. Ликеріє Петрівно. II. Федору Несторовичу. Василя Тимофійовича. Софіє Петрівно. (З) Онисією Степанівною. Семена Степановича. Миколи Васильовича. Маргаритою Іванівною. Антоніні Аполлінаріївни. Дмитра Хомича Паламарчука. III. Ігорю Леонідовичу, Зінаїді Мефодіївни; (з) Марією Денисівною Олегом Калістратовичем; Опанаса Григоровича, Юлію Всеволодівну; (з) Дариною Андріївною, Валер'яном Валерійовичем, Борисом Георгійовичем; (до) Сергія Леонтійовича, Мар'яни Ананіївни.

345. Радіщев, Некрасов, Лєсков, Пешков, Голіков.

346. Карамзін, Бакунін, Оленін, Папанін, Тропінін, Філатов, Строев, Серов, Перов, Писарєв, Яковлев, Белінський, Анненков, Караваєв, Одоєвський,

Достоевський, Мокрієв, Плещеев, Чародєєв, Агєєв, Пересветов, Благодетелов, Огарьов, Альошин, Сьомушкін, Нальотов, Аксьонов, Дегтярьов, Денікін, Чебікін, Рахманінов, Скрябін, Рябінін, Матвєєв, Хіміч, Росандич, Роговцева, Ільїна, Ковальов, Зінов'єв, Шемякін, Надеждін, Євстаф'єв, Дем'янов, Авксентьєв, Мар'янушкін.

347. І. Прокоф'єв, Зав'ялов, Григор'єв, Пом'яловський, Тулуб'єв, Лук'янов, Дем'янов, Захар'їн, Юр'єв, Отреп'єв, Хом'яков, М'ясоєдов. ІІ. Севастьянов, Панкратьєв, Ільюшин, Шевельов, Касьянов, Силантьєв, Вяльцева, Ігнатьєв, Фарятьєв.

348. Аляб'єв, Альохін, Ананьїн, Андрєєв, Арєф'єв, Афанасьєв, Бабкін, Бердяєв, Бєліков, Бєлінський, Блохін, Бородін, Бунін, Вавилов, Васнецов, Виспянський, Вяземський, Гагарін, Голіцин, Дєнісов, Достоевський, Дягілєв, Дьяков, Єрмилов, Казначєєв, Караваєв, Корольов, Лаптев, Леванідов, Леонтєв, Лігачов, Лопарьов, Лук'янов, Мар'їн, Медведєв, Мєчников, Мілєєв, Муравйов, Некрасов, Нєстеров, Нікітін, Пугачов, Пушкін, Распутін, Рум'янцев, Рюмін, Сєлезньов, Светлов, Смєляков, Соловйов, Стрєєв, Сусанін, Татіщєв, Третьяков, Тургєнєв, Турчанінов, Ульянов, Філіпов, Шаляпін, Ширяєв, Шишкін, Щєдрін, Яковлєв.

349. І. Рилєєв, Пуштин. Тердьяковський, Державін, Крилов, Карамзін. Грибєєдов, Маяковський, Пушкін. Тропініна, Нєстеров. Єсенін. Писарєв. Сталін. Хрущов, Брежнєв. ІІ. Сєченєв. Менделєєв, Некрасов. Алєксєєв, Марлінський. Фадєєв. Руднєв. Некрасов. Гагарін. Мічурін, Менделєєв. Смирнов-Ласточкін, Чапаєв.

351. Персонаж поеми М.Гоголя “Мертві душі” *Плюшкін* уособлює скупість, скнарність. Головний герой того ж твору *Чичиков* символізує повне підпорядкування життя інтересам кар'єри і збагачення. Персонаж оповідання А.Чехова “Людина в футлярі” *Бєліков* є втіленням безхребетності, непереборного страху перед усім новим. Герой роману М.Лєрмонтова “Герой нашого часу” *Пєчорін* символізує вічне незадоволення собою й оточенням, похмурий настрої. Персонаж повісті “Історія одного міста” М.Салтикова-Щєдріна *Угрюм-Бурчєєв* уособлює тупого адміністратора, жорстокого самодура. Герой однойменного оповідання А.Чехова унтер *Пришибєєв* символізує нестримний потяг до втручання в чужі справи, на все впливати своїм авторитетом. (Зі словн.¹).

353. **Тверда група:** народний, тотожний, весняний, братів, здоров, модний, ясен, величний, Сергіїв. **М'яка група:** дружній, осінній, сторонній, колишній, прийдешній, короткоший, братній, синій, середній.

¹ Див. : Коваль А.П., Коптилов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові. – К.: Вища школа, 1975.

359. І. Солодша. Дорожча. Яскравіші. Прохолодніша. Темніша, видніший. Прудкіша. Дорожчий. Мудріший, смачніша. Гіркіша, смачніше. Сміливіша, могутніша. Трудніше, вища. Дорожча. Краща. ІІ. Вільнішим. Міцніше. Нижчий, вища. Солодший. Чорніші, біліше. Спокійніші. Миліша. Більшого. Біліші, жовтіші. Черствішим. Чистішою. Кращого.

364. Дужчий, дорожчий, вищий, кращий.

367. Тарасів, гетьманів, Петрове, Марусин, Олесине, Ганнина, Василева, Іванів, Богданів, (в) удовину, Маринина, Трохимові, Соломіїні, Мар'янині, бабиного, бабине, зміїний, дідові, материним, муляревого.

370. Цей лермонстовський туман; пушкінський Євгеній; Шевченків день народження; шевченківські хрущі; шевченківські вишні; Марусина учителька; бетховенська соната; левітанівська пожежа; рентгенів промінь.

371. І. Борисову. (У) Соломіїній. (В) Богданових. (В) Максимовій. ІІ. (У) Петрових. (У) Василевому. Комаровій.

372. Мачушине. Жінчина. (Про) Парасчину. Доччину. (в) знахарчиному. Хомишин. Феньчина. Мелациного. Надійчиних.

373. І. Оксанчина, доньчина, неньчина, Докійчина, Маринчина, русалчин, рибалчин. ІІ. Меланчин. Мелациним. Маріччина. Прісьчина. Качуришина. Притичину. (У) невістчиному. Ївжине. (В) Єльчиному. Ольжина.

374. І. Батьків (наказ), ковалеві (діти), гончарева (голова), сусідів (город), бабині (телята), попів (Гриць), попова (груша), Микитина (свита), тещин (язик), мужикова (мука), мельникова (біда), панова (їда), трударева (хата). ІІ. Франкова (тінь), Довженкова (дорога), мамин (поріг), Зевсові (очі), Батієва (гора), Андрієва (гора), Михайлів (град).

376. Давньоруський літопис, староукраїнські першодруки, державотворча діяльність, Правобережна Україна, західноукранські землі, східноєвропейські країни, середньовічна література, англomовна радіопередача, повновладний правитель, двопалатний парламент, середньостатистичний робітник, срібноводе озеро, деревообробна промисловість, металообробне обладнання, металорізальний верстат, молокопереробна промисловість, гострокритична стаття, грушоподібний світильник, глибокодумний мислитель, далекоглядний учений, широкомасштабний задум, лісостепова смуга, лісостепова смуга.

378. Поштово-телеграфний; синьо-фіолетовий; англійсько-німецький; святково-розважальний; цегляно-бетонний; свинцево-олов'яний; серцево-

легеневий; розмовно-побутовий; прибутково-видатковий; професійно-технічний; психічнохворий.

379. I. Сухопутний, шляхопровідний, художньо-просвітницький, балкано-кавказький, середземноморський, дивовижний, яскраво-червоний, жовтогарячий, синьо-зелений, кисло-солодкий, прудкокрилий, східнослов'янський, західноєвропейський, цілеспрямований, темно-шоколадний, темнолиций, щавлевокислий, кисло-солодкий, суфіксально-префіксальний, сніжно-білий, білосніжний, целюлозно-паперовий.

II. Національно-визвольний рух проти польсько-шляхетського панування, старшинсько-гетьманський та козацько-старшинський роди, православний храм, греко-католицька церква, релігійно-містичний рух, робітничо-селянська спілка, Кирило-Мефодіївське братство, державно-політичне життя, зовнішньоекономічна діяльність, громадсько-політичний діяч, християнсько-демократична і соціалістично-радикальна партія, ідейно-художній задум, мовно-літературний та фізико-математичний факультети, військово-фельшерська школа, науково-дослідні та проектно-конструкторські організації, Тихоокеанське узбережжя, Дніпровсько-Бузький лиман, українсько-польські стосунки, кам'яновугільний період, залізо-бетонна конструкція, м'ясо-молочні продукти, асиметрично розміщений, архітектурно вишуканий, церковнослов'янська мова, церковно-археологічний музей.

380. Церковно-історичної, середньовічна, богослівського, бурлескно-травестійна, історико-побутовою, психологічно-філософська, далекосхідний, яскраво-червона, жовтувато-зелена, південноамериканських.

393. I. До ста двадцяти сантиметрів, до двох кілограмів. Двадцяти п'яти років. У шістнадцяти томах. Сімдесятьма конфесіями. Більше шестисот імен. Вісімдесяти п'яти винаходів. Двома тисячами дев'яноста двома. II. До двадцяти двох годин. З тридцяти семи видів, п'ять. До сорока семи видів. Близько шістдесяти видів. З двадцяти п'яти –ста тварин. Від ста до двохсот кілограмів. До шестисот кілограмів. До трьохсот сімдесяти кілограмів. Трьохсот вісімдесяти кілограмів. До ста кілограмів, від вісімдесяти п'яти до ста сорока грамів. III. До двадцяти. Двохсот авторів. Ста шістдесяти праць. Близько двох тисяч шестисот років.

394. I. Близько ста, близько двохсот тисяч, близько семисот, більше п'ятисот, сто п'ятдесят дві країни, з ста тридцятьма вісьмома (вісьма), понад двісті п'ятдесят тисяч, до дві тисячі п'ятого року, двадцять тисяч видів. II. Тисяча, з тисячею порадишків, п'ятсот тисяч, близько дванадцяти тисяч, тридцять шість тисяч робітників, упродовж сорока семи років, п'ятнадцять тисяч вартових. III. Тисячу років, двадцять тисяч люду, близько ста тисяч жителів, п'ять мільйонів, два мільйони п'ятсот тисяч юнаків і дівчат, близько

шістдесяти п'яти мільйонів років тому, понад дев'ятсот дев'яносто мільйонів.

402. I. Хто-небудь, що-будь, кому-небудь, чому-будь, чого-небудь, будь-кого, ким-небудь. II. Деякий, абикому, абижким, котримсь, хтось, чийсь, котрогось, дещо, щось, III. Де з ким, де на кому, аби для кого, аби на кому.

406. I. Ніщо. Нікому. Ні про що, ні за чим. Ніхто, Ніщо. Ні за що, нікому. Ні за чим. Ніщо, з нічим. Ні в кого. Ні за ким. Ні перед ким. Ні в чому. Ні за що ні про що. Ні в чому. II. Ніщо ні в кого. Ні перед ким. Ні в кого. Нічого. Ніщо. Ні перед чим, ні перед ким. Нічого, ні з чим. Ніщо, ніщо. Ні в чому, нікого, ніхто. Нікому, нічим. Ніщо. Ні з чим. Ні за що.

408. I. Знати, писати, чути, колоти, II. Муркотіти, спати, сидіти, кричати.

413. **Доконаний вид:** переінакшити, підбадьорити, доспівати, порозумнішати, пригадати. **Недоконаний вид:** відчувати, готуватись, заспівувати, мріяти, переосмислювати.

423. Хвилювався б, хвилювалася б, хвилювалися б і под.

428. Кинь, облиш, зваж, пробач, берись, поруш, намиль, перевір, пересиль, помаж, ляж.

433. Промов. Схаменімось, не шукаймо. Розваж. Полеж. Вдар. Їжте.

435. **Недоконаного виду:** працюючий, узагальнюючий, формуючий, сплячий, перетворюючий, сидячий, спрямовуючий. **Доконаного виду:** зблідлий, посинілий, застиглий, охлялий, склислий, позеленілий, пожовклий.

438. Пожовкле. Пожовтіла. Погасле. Доспіле. Промоклий. Перегірклий. Посивілі. Підсліпла.

439. Листи громадських кореспондентів, які працюють безпосередньо в трудових колективах і знають справи не ззовні, а зсередини, є джерелом правдивої інформації. “Ті, що відпочивають (відпочивальники), на помідори!” – Скадовськ у рупор заклика. Ми пам'ятаємо творців нових суспільних цінностей, які випереджали свою епоху.

446. Замріяних. (Над) стуманеним. Знайдену. (З) зажурених. Зачаровану.

454. Лежачи, сидячи. Стоячи. Долаючи. Гримлячи. Гинучи. Тремтячи. Всміхаючись.

455. І. Спішачи. Летячи. Сиплючи. Курличучи. Стелячись. Не боячись. Знімаючись. Усміхаючись. Виносячи, доячи. Сидячи. Не лічачи, не важачи. ІІ. Відстоюючи. Ведучи. Не сплячи. Лягаючи. Сидячи. Летячи. Не боячись. Долаючи. Пізнаючи.

457. І. Забувши. Одбивши. Звірившись. Пов'явши. Виткавши. Почавши. Відчувши. Ухопившись. Продершись. ІІ. Піднявши. Здійнявшись. Ставши. Схиливши. Знявши. Поклавши. Згорнувши. Вгризшись. Укривши. Розбудивши. Забувши, схилившись. Зігнувшись. Досягнувши. Перплутавши.

460. І. Навіки, верхи, знаки, трішки, трохи, завдовжки, насправжки, навкидьки. ІІ. Опівночі, тричі, насторожі, опівдні, наготові, увечері, уранці, укупі, нарешті.

465. І. Вдосвіта, тимчасово, щотижня, вчетверо, замолоду, уплав, стрімголов, повсюди, утричі. ІІ. До речі, без наміру, з розгону, на диво, на самоті, по суті, через силу, за рахунок.

468. Будь-коли, хтозна-як, абияк, як-небудь, дедалі, шодуху, абикуди, будь-де, куди-будь, деінде, хтозна-як, так-то, як-небудь.

472. І. Рясніше. Глибше. Ближче. Дужче. Легше. Ближче. Чорніше, страшніше. Вище, дужче. Дужче. Вище, нижче. Краще. Міцніш. ІІ. Вище, ясніш. Ясніше. Далі, швидше. Пізніш. Страшніш. Дужче. Більше.

475. Гучніше. Гірше. Краще. Довше. Важче. Найперше. Найпевніше. Важче. Раніше. Менше. Міцніше, дружніше. Краще. Довше, більше. Краще. Найбільше. Найкраще. Найдовше.

478. І. Заради, вповодж, поза, поміж, навколо, напроти, посеред, щодо. ІІ. З-під, з-перед, з-поза, з-проміж, з-понад, з-під, з-посеред.

480. Та й. Але ж. Аніж. Притім. Зате. Щоб. Так що. Коли ж. Коли б. Що б. Дарма що. Мовби. Хоч би. Тому що. Якщо. Після того як. Для того щоб. Та й.

485. Необхідність, нещодавно, нетерплячка, нехотя, немічний, незмірний, невтомно, непоборний, незабаром, нез'ясовний, нестача.

497. І. Недогляд, недогарок, недопалок, недооцінка, недорід, недолік, недоук. ІІ. Недоля, недобрий, недосконалий, недоконаний, недовгий, недовгочасний.

498. І. Не достає. Не доїдеш. Недопеченого, недовченого. Не досолити. Недогода. Не доспи, не доїж. Не доглянеш. Не доженеш. Недочує. Недородів. Не дочекалися. Недосіву. Недоєні. Не до пари. ІІ. Недогниле. (За) недосяжною. Недоступне. Недоспіваний. Недосяжне. Не доходив.

Недосяжно. Недогризки. Не доведи. Недовиштий. Недоспівані. Не дослухалися. Недоріки. Не дорікає. Недобачання, недочування. Не доскочить. Недосяжний. Не домріяв.

502. I. Не погасай. Ненавиджу. Не менш. Не сниться, не вабить. Неспокій. Незчуєшся. Нездужаєте. Недугувала. II. Не попередить. Не жди. Немає. Не каламутиться. Не звернеш. Немає. Не подумаєш, не затешеш. Нема. Не орано. Нема.

506. I. Не бачені. Неміряний, незнаний, Нерозтрачена. Незібране. (З) незбагнених. Не змірені. Незаписані. (Від) не визнаної. Несполоханий. II. Нечитаних. Не промовлене. Неполамана. Не забудим. Неторканий. (На) нетоплений. Непроханим.

ЗМІСТ

Передмова	2
Перелік основних орфограм	3
Вживання великої букви	5
Правила переносу слів з рядка в рядок	16
Правопис слів з ненаголошеними голосними <i>е, и, о</i>	18
Правопис <i>и</i> та <i>і</i> у коренях українських слів	22
Правопис <i>о</i> та <i>а</i> в коренях українських слів	25
Написання <i>и-і</i> в іншомовних словах	27
Правопис слів з уподібненням приголосних	32
Спрощення в групах приголосних	37
Вживання м'якого знака	42
Вживання апострофа	50
Вживання м'якого знака і апострофа в іншомовних словах	54
Сполучення літер <i>йо,ьо</i>	58
Чергування голосних	61
Чергування приголосних	67
Подвоєння букв внаслідок збігу	84
Подовження м'яких приголосних	89
Написання <i>нн</i> у прикметниках і прислівниках	95
Подвоєння букв в іншомовних словах	102
Написання префіксів	108
Написання суфіксів	116
Правопис складних слів	133
Правопис відмінкових закінчень іменників	149
Правопис імен по батькові	169
Передача російських прізвищ українською мовою	174
Правопис відмінкових закінчень прикметників	179
Правопис вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників	181
Правопис присвійних прикметників	185
Правопис складних прикметників	190
Правопис числівників	196
Правопис утворених від числівників складних слів	204
Правопис займенників	206
Правопис дієслів і його особливих форм	210
Правопис прислівників	233
Правопис прийменників	243

Правопис сполучників	245
Правопис часток	247
Правопис вигуків	264
Тексти для диктантів	265
Відповіді до вправ	285

АНОТАЦІЯ

Практикум з орфографії – друга книжка навчального комплексу з української мови. Мета практикуму – систематизувати здобуті в школі знання з орфографії та закріпити орфографічні вміння й навички.

Подані в посібнику правила сформульовані чітко та якомога стисліше. В посібнику подано перелік основних орфограм, які слід запам'ятати. Після орфографічного правила вміщено різноманітні вправи. Посібник розрахований як на індивідуальну роботу, так і на групову або колективну. До вправ подаються відповіді для самоперевірки. Посібник вміщує тексти для диктантів.

Обсяг поданого в посібнику матеріалу відповідає вимогам чинної програми з рідної мови. Виклад правил відповідає Українському правопису.

Для старшокласників, вступників до вузів, студентів.